

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АБУ РАЙХОН БЕРУНИЙ НОМИДАГИ ШАРҚШУНОСЛИК
ИНСТИТУТИ
АБУ МАНСУР АБДУЛМАЛИК ИБН МУҲАММАД
АС-САОЛИБИЙ

ТАТИММАТ АЛ-ЙАТИМА

(«ИАТИМАТ АД-ДАҲР» ТУРТИНЧИ ҚИСМИНИНГ
ҚУШИМЧАСИ)

Масъул муҳаррир:
Ўзбекистон ССР ФА мухбир аъзоси У. И. ҚАРИМОВ
Тадқиқ қилувчи, таржимон, изох ва кўрсаткичларни
тузувчи ИСМАТУЛЛА АБДУЛЛАЕВ

ТОШКЕНТ
ЎЗБЕКИСТОН ССР «ФАН» НАШРИЕТИ
1990

Ушбу асар машҳур адб ва тарихчи Абу Мансур ас-Саолибийнинг араб тилида ёзилган «Натимат ад-даҳр» таъкираси туртинчи қисмининг қўшимчаси — «Татиммат ал-Иатима»нинг таржимаси ва тадқиқотиadir. Бу таъкирада X аср охири ва XI аср биринчи ярмида Хуросон ва Мовароуннаҳрда яшаб ижод этган ва ҳозиргача адабиётимизда деярли маълум бўлмаган 104 арабийнавис шоир ҳақида айрим маълумотлар берилиб, шеърнй ва насрий асарларидан намуналар келтирилган.

Асар шарқшунос, адабиётшунос, фан ва маданият тарихи билан қизиқувчи кенг китобхонлар оmmasнга мўлжалланган.

Таъризчилар:

филология фанлари доктори Н. ИБРОҲИМОВ,
филология фанлари кандидати Б. ВАҲОБОВА

Абу Мансур Абдулмалик ибн Муҳаммад ас-Саолибий

ТАТИММАТ АЛ-ИАТИМА
(Дополнение к «ал-Иатиме»)

На узбекском языке
Ташкент, «Фан»

Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти илмий Совети, ЎзССР ФА тарих, тилшунослик ва адабиётшунослик бўлими томонидан нашрга тасдиқланган

А 4702062010—5
М356(04)—9) рез. 90

© Ўзбекистон ССР
«Фан» нашриёти, 1990 й.

ISBN 5—648—01017—6

Муҳаррир А. Комилова
Мусаввир Н. Акрамов
Техмуҳаррир Л. Тюрина
Корректор М. Саидова

ИБ № 5318

Теринга берилди 15.05.90. Боснига рухсат этилди 28.04.90. Форматн 84×108¹/₃₂. Босмахопа қорози № 1. Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма т. 10,71. Ҳисоб-нашриёт т. 10,4. 6000 нусха. Буюртма 61. Баҳоси 2 с. 40 т.

ЎзССР «Фан» нашриёти: 700047. Тошкент, Гоголь кўчаси, 70.
ЎзССР «Фан» нашриётининг босмахонасн: 700170. Тошкент, М. Горький проспекти, 79.

АБУ МАНСУР АС-САОЛИБИЙ ВА УНИНГ «ТАТИММАТ АЛ-ЯТИМА» АСАРИ

X—XI асрларда Ўрта Осиё ва Хуросонда илм-фан тараққиёти юқори поғонага кўтарилди. Аниқ фанлар соҳасида Абу Али ибн Сино (980—1037), Абу Райҳон Беруний (973—1048), Абу Саҳл Масиҳий, Абу Наср ибн Ироқ, машҳур тарихчи Ибн Мискавайҳ қабилар етишиб чиқди ва булар жаҳон фан-маданияти тарихидан ўз ўлмас асарлари билан муҳим ўрин олди. Аниқ фанлар билан бир қаторда бу даврда бадний адабиёт ҳам равнақ топган эди. Бу даврда яратилган бадний асарлар асосан икки тилда форсий ва араб тилида, қисман туркий тилда ёзилди. Форс-тожик адабиёти асосчиси Абу Абдуллоҳ Рудакий (вафоти 941 ёки 952), Абу-л-Ҳасан Шаҳид Балкий, «Офариннома» муаллифи Абу Шукур Балхий (915 й. туғилган), шоира Рабиаъ, «Шоҳнома» муаллифи Абу Мансур Муҳаммад Дақиқий (ваф. 977 йил) қабилар ўз шеърларини форсий тилида ёздилар. Буюк шоир Абу-л-Қосим Фирдавсий (934 ёки 941—1020 ёки 1025) ўзининг ўлмас асари «Шоҳнома»ни ана шу тилда ёзган эди.

Бу даврда туркий тилда ёзилиб, бизгача етиб келган асарлардан Юсуф хос Ҳожибнинг «Қутадғу билик» (1069 й. ёзилган) ва Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғат ат-турк» (1073 й. ёзилган) асарларини кўрсатиш мумкин. Ўрта Осиё ва хуросонлик кўпчилик маҳаллий шоирлар ўз асарларини форсий тилида ёзган бўлсалар ҳам, бир қанча шу ерлик шоирлар араб тилида ижод этдилар. Бу шоирлар ўша давр илм-фан маркази ҳисобланган Бухоро, Насаф, Марв, Рай, Исфаҳон, Ҳамдон, Ҳирот, Буст, Журжон ва Хоразмда яшаб ижод этдилар. Араб халифалиги марказларидан келиб қолган баъзи шоирларни ҳисобга олмаганда, уларнинг кўпчилиги ерли халқлар вакиллари бўлганлар.

X—XI аср биринчи ярмида араб тилидаги шеърят-

ни ўрганиш учун ягона манба машҳур олим, шоир ва адиб Абу Мансур ас-Саолибийнинг «Патимат ад-даҳр фи маҳосин аҳл ал-аср» («Аср аҳли фозиллари ҳақида замонасининг дурдонаси») номли тазкирасининг тўртинчи қисми ва бу тазкирага кейинчалик қўшимча тариқасида муаллиф ўзи ёзган «Татиммат ал-Патима» номли асарининг тўртинчи қисмидир. Абу Мансур Абдулмалик ибн Муҳаммад ибн Исмоил ас-Саолибий 350/961 йили Нишопурда туғилган ва шунинг учун ан-Найсобурий нисбаси билан юритилади. Шу ерда яқингина маълумот олиб, араб тили ва адабиёти, Ўрта Осиё ва Эрон халқлари тарихини мукаммал ўрганади, нишопурлик йирик олим, адиб ва шоирлар билан яқиндан алоқада бўлади. У савдогарчилик билан шуғулланиб, асосан тулки териси билан олди-сотти қилган. Ибн Халликоннинг ёзишича эса тулки терисидан лўстин тикиб сотган ва шунинг учун «Саолибий» лақабини олган¹. Савдогарчилик билан шуғуллангани учун у кўп мамлакатларни кезади, у ерларнинг давлат арбоблари, амир, вазирлари, олим ва шоирлари билан танишиб, уларнинг суҳбатларида бўлади. «Патимат ад-даҳр» асарида ёзишича, Саолибий 382/992—993 йили Бухорога келиб, бир неча вақт турган, жуда кўп олим ва шоирлар суҳбатида бўлган². Хоразмга ҳам келган ва Хоразмшоҳ Маъмун ибн Маъмун (1009—1017) ҳузурда истиқомат қилиб, у билан кўп марта суҳбатлашган. Саолибий 429/1038 йили Нишопурда вафот этди (баъзи манбаларда 430/1038—1039 йил деб кўрсатилган).

Абу Мансур Саолибий Ўрта Осиё ва Хуросонда илм-фан тараққий этган даврда, Ибн Сино ва Берунийлар билан бир асрда яшади, улар бўлган жойларнинг деярли ҳаммасида бўлди, лекин ҳали улар билан шахсан учрашгани ҳақида маълумотга эга эмасмиз.

Абу Мансур Саолибий асосан ижтимоий фанлар соҳасида етук олим сифатида шуҳрат қозонди. Унинг тил, адабиёт ва тарихга онд асарлари жуда кўп. Ҳожи Халифа лақаби билан машҳур бўлган турк географ ва библиограф олими Мустафо Ибн Абдуллоҳ Котиб Чалобий (1609—1657) «Кашф аз-зунун» («Шубҳаларнинг ечилиши») китобида Саолибийнинг 19 та асари-

¹ Ибн Халликон. 1-ж., 291. «Саолиб» арабча «саълаб» (тулки) сўзининг кўплигидир.

² Патимат ад-даҳр, 4-ж., 171; Патимат ад-даҳр (Ўзб.), 204.

асари Брокельман (1868—1956) «Араб адабиёти тарихи» китобида 51 асарини⁴ кўрсатган. Саолибийнинг «ат-Тамсил ва-л-муҳазарат» («Сухбат ва нодир сўзлар») асари танқидий матнини нашр этган ҳозирги замон Миср олими Абдулфаттоҳ ал-Хулув унинг 84 та асари рўйхатини берган⁵. «Иатимат ад-даҳр» тазкирасининг тўртинчи қисмида Саолибий 124 та Урта Осиё ва хуросонлик араб тилида ижод этган шоирлар ҳақида маълумот бериб, шеърларидан парчалар келтирган. Бу қимматбаҳо асар бизда ўрганилиб, тадқиқоти, тўла таржимаси ва изоҳлари билан ўзбек тилида нашр этилди⁶. Ушбу таржимага ёзилган тадқиқотда Абу Мансур ас-Саолибийнинг тўла таржиман ҳоли, 50 та асари рўйхати ва улардан айримлари ҳақида қисқа маълумот бериб, «Иатимат ад-даҳр» тазкираси, унинг ёзиллиш тарихи ва мазмуни, унинг кейинги адиблар ижодига таъсири, қўлёзма ва босма нусхалари, ўрганилиш тарихига батафсил тўхтаб ўтган эдик. Яна бу тадқиқотда «Иатимат ад-даҳр»да берилган асарларнинг жанр турлари, поэтик тил безаклари, вази ва қофия масалалари, араб ва форс-тожик адабиётининг ўзаро муносабатлари ҳам ёритиб берилган. У ерда «Иатимат ал-Иатима»га ҳам қисқача тўхтаб ўтилган⁷. Таржимага тузилган кенг илмий-филологик, тарихий ва географик изоҳлар тазкира мазмунини тушуниш, ўша давр тарихий ва маданий ҳаёти, тарихий шахслар ҳақида маълумот олишга ёрдам беради ва Саолибий тил ва услубидаги ўзинга хос томонларини ёритиб беради⁸. «Иатимат ад-даҳр»ни ҳар томонлама тадқиқ қилиш ва ўрганиш жараёнида монография, китобчалар ва бир неча мақолалар нашр этилди⁹. «Иа-

³ Ҳожи Халифа, I, 164, 350; II, 42, 420, 493; III, 134, 238, 584, 591, 641; IV, 145, 459; V, 127, 141, 217, 289, 319, 367, 485; VI, 273, 404, 508, 510.

⁴ Brockelmann p. GAL. I, 284—286; Sb., I, 499—502.

⁵ Ат-Тамсил ва-л-муҳазарат, 10—17-бетлар.

⁶ Абу Мансур ас-Саолибий. Иатимат ад-даҳр фи маҳосини аҳл ал-аср (Аср аҳлининг фозиллари ҳақида замонасининг дурдонаси). Тошкент, 1976.

⁷ Иатимат ад-даҳр (Ўзб.), 3—98-бетлар.

⁸ Шу асар, 471—618-бетлар.

⁹ Улардан энг муҳимлари: Поэзия на арабском языке в Средней Азии и Хоросане X—нач. XI вв. Ташкент: Фан, 1984 (монография). Бу китобда Саолибийнинг 84 та асари санаб ўтилган; Бухоронинг арабийнавис шоирлари. Фан, 1965; Абу Мансур ас-Саолибий. Фан, 1972; Берунийга замондош шоирлар. Фан, 1974.

тимат ад-дахр» асосида кандидатлик¹⁰ ва докторлик диссертациялари ёқланди¹¹.

Абу Мансур Саолибий «Йатимат ад-дахр» тазкираси биринчи нусхасини 384/994 йили бошлаган ва уни 390/1000 йилларга бориб тугатган. Бу вақтда у Нишопурда яшаган. Асарининг биринчи нусхаси ёзиб тугатилгандан кейин, Саолибий яна бир қанча жойларни саёҳат қилган, кўплаб олим, шоир ва адиблар билан учрашган ва унда ўз асарини тўлдирди, унга бир қанча шоир ва адибларни қўшиш фикри пайдо бўлган. «Йатимат ад-дахр»нинг янги тўлдирилган нусхасини 402/1011—407/1017 йиллар орасида ёзган, унга янги боблар қўшиб, янгидан тартиб берган ва уни хоразмшоҳ Абу-л-Аббос Маъмун ибн Маъмунга тақдим этган. Шундай қилиб, Саолибий ўзи асарини 1011—1017 йиллар давомида қайта ишлаб тўлдирган. Энг охириги нусха ҳақида у шундай дейди:

«Мана бу ҳозирги нусха фазл таъёнларининг бадниётларини, аср аҳлидан [бўлмиш] ердаги юлдузлар ва улардан муқаддам ўтган ва олдинроқ яшаган кишиларни ва уларнинг аввалги китобларига киритилмаган, бокиралигига тегилмаган ва аҳду паймон қадамлари бузилмай, унинг ҳақида ёзилган нома муддати чўзилиб келаётган энг яхши нарсаларини [ўзига] жам этди. Улар таъбининг энг яхши тўқималари, фаҳмларининг қуймалари ва зеҳнларининг гўзалликларини энг яхши олий нав либослар ва ялвираб турган ажойиб қимматбаҳо безаклар ичига ўрайди. Уларнинг нотқлик билан айтилган малх сўзлари, эрталабки райҳон ва мевадан ҳам хушбўйроқ, саҳардаги насим шамолининг эсишидан ҳам ёқимлироқ латифаларини гуллар ва чечаклар ҳидларига қўшиб ўз ичига оладики, аввалги бошқа нусхаларда бу бўлмаган»¹².

«ТАТИММАТ АЛ-ЯТИМА»

Ас-Саолибий «Йатимат ад-дахр»нинг иккинчи тўлдирилган нусхасини ёзиб тугатгандан кейин ҳам бу борадаги ишини тўхтатмаган. Турли шаҳарларга саёҳат қилиш, янги адиб, олим ва шоирлар билан учра-

¹⁰ Абдуллаев И. Поэзия на арабском языке в Бухаре при Саманидах (X в.). АКД. Ташкент. 1963.

¹¹ Абдуллаев И. «Йатимат ад-дахр» источник по истории арабоязычной литературы народов Мавараннахра и Хорасана. АДД. М., 1977.

¹² Патимат ад-дахр. 1-ж., 19—20-бетлар.

шиш жараёнида шоирлар ҳақида янгидан-янги маълумотлар йиққан. «Иатимат ад-даҳр»га киритилган шоирлар ҳақида эса қўшимча маълумотлар тўплаган. Шундай қилиб, Саолибийда ўз тазкирасига қўшимча тариқасида алоҳида асар ёзиш фикри туғилган ва «Иатимат ад-даҳр»даги йўл, услуб ва тартиб асосида «Татиммат ал-Иатима» («Иатимага қўшимча») номли асарини ёзган. Бунда муаллиф имкон борича «Иатимат ад-даҳр»ни янги шоирлар билан тўлдирган ва унга аввал киритилган шоирларнинг айримлари ҳақида қўшимча маълумотлар берган. Саолибий ўзи қайд қилиб ўтгандек, бу қўшимчасиз «Иатимат ад-даҳр» тўлиқ ҳисобланмаган бўларди¹³.

«Татиммат ал-Иатима»ни Саолибий 424/1032—429/1038 йиллар давомида ёзган бўлиши керак, чунки китобнинг икки жойида 424 ҳижрий йил зикр этилган (1-ж., 114, 145-бетлар). Демак, «Татиммат ал-Иатима»нинг ёзилиши бу йилдан олдин бўлмаган. Саолибийнинг ҳижрий 429 йил вафот этганини ҳисобга олсак, бу қўшимча 424—429 йиллар орасида, муаллиф умрининг сўнгги даврларида ёзилгани аниқ бўлиб чиқади.

«Татиммат ал-Иатима»ни ёзишда ҳам Саолибий учун асосий манба вазифасини жонли шахслар — шоирларнинг ўзлари бажарган. Тазкирага киритилган шеърларнинг кўпчилигини муаллиф шоирларнинг ўзидан ёзиб олган, айрим шеърий парчаларнигина бошқа адиблар — муншидлардан эшитган ва ўз китобида уларнинг номини зикр қилиб кетган. Ана шундай муншидлардан Абу-л-Қосим ибн Абу Мансур (33-бет)¹⁴, Абу-л-Қосим Али ибн ал-Фазл ал-Қоний (35-бет), Абу Али ал-Ҳусайн ибн Муҳаммад ал-Қотиб ан-Насафий (55-бет), Абу-л-Қосим Абдуссамад ибн Али ат-Табарий (64-бет)лар қайд қилинган.

Саолибий тазкирага киритган шоирлари билан ҳамаср бўлган ва уларнинг кўпчилигини шахсан танигани, улар билан мулоқотда бўлгани учун унинг манбаларини шубҳасиз ишончли ва аниқ маълумотлар тариқасида қабул этиб, тадқиқ қилмоқ зарур.

«Татиммат ал-Иатима» Саолибийнинг қисқа муқаддимаси билан бошланади. Муқаддимада муаллиф «Иатимат ад-даҳр» ёзилгандан буён ниҳоятда шуҳрат қозониб кетгани, қўлма-қўл ва юртма-юрт кезиб юр-

¹³ Татиммат ал-Иатима, 5-бет.

¹⁴ Татиммат ал-Иатима 2-жузъ бетларини арабча матн асосида бериш билан кифояланамиз.

ганини айтиб, уни ёзган вақтда кўп шоирлар ҳақида қўлимда маълумот йўқ эди, кейин тўплаган маълумотларим асосида уни тўлдиришни лозим топдим ва бу китобни «Татиммат ал-Иатима» деб атадим, дейди¹⁵.

Бу қўшимчада «Иатимат ад-даҳр»да номи тилга олинмаган ёки китоб ёзилгандан кейин шуҳрат қозонган жуда кўп шоирлар ҳақида маълумот берилиб, шеърларидан намуналар келтирилган. «Татиммат ал-Иатима» ҳам муаллиф томонидан худди «Иатимат ад-даҳр» каби тўрт қисмга бўлинган.

Биринчи қисм. Шом (Сурия) ва ал-Жазира (Месопотамия) аҳли фозиллари ҳақидаги биринчи қисмнинг қўшимчаси (1-ж., 3—52-бетлар). Бу қисмда 48 та шоир ҳақида маълумот ва шеърларидан парчалар берилган.

Иккинчи қисм. Ироқ аҳли шеърларининг гўзалликларини ҳақидаги иккинчи қисмнинг қўшимчаси (1-ж., 53—91-бетлар). Бу қисмга 32 та шоир киритилган.

Учинчи қисм. Рай, Ҳамадон, Исфаҳон ва Жабал вилоятлари ва уларга қўшни бўлган Журжон, Табаристон аҳлининг фозиллари ҳақидаги учинчи қисмнинг қўшимчаси (1-ж., 92—156-бетлар), бунда 25 та шоир ҳақида маълумот ва шеърларидан намуналар берилган.

Тўртинчи қисм. Хуросон ва унга қўшиладиган бошқа шаҳарлар аҳлининг фозиллари ҳақида тўртинчи қисмнинг қўшимчаси (2-ж., 1—116-бетлар). Бу қисмда ғазнавийлар даврида яшаган Хуросон ва Мовароуннаҳрлик 104 та шоир киритилиб, шеърларидан намуналар келтирилган. Баъзи бирларининг таржимаи ҳоли ҳақида ҳам қисқача маълумот берилган. Урта Осиё, Афғонистон ва Эрон халқлари араб тилидаги шеърятини ўрганишда бу қисмнинг аҳамияти каттадир.

Шундай қилиб ҳаммаси бўлиб, «Татиммат ал-Иатима»га 209 та шоир киритилиб, унинг ярми Урта Осиё ва хуросонлик шоирлардир.

«Татиммат ал-Иатима» муаллиф замонидан буён адабиёт аҳллари орасида шуҳрат қозониб келди. Ёқут Ҳамавий (1179—1229) «Иршод ал-ариб» асарига «Татиммат ал-Иатима»нинг ўз қўлида мавжудлигини айтиб, ундан бир қанча парчалар нақл қилган¹⁶. Ибн

¹⁵ Татиммат ал-Иатима, 1-ж., 1—2-бетлар.

¹⁶ Ёқуту. Иршод ал-ариб, I, 172; II, 90; III, 219; V, 175; VI, 411.

Халликон (1211—1282) ҳам бу китобнинг ўзида борлигини ёзиб, Абу Муҳаммад Абдулмуҳсин ас-Сурий (вафоти шаввол 419/ноябрь 1028) ҳақидаги маълумотини шу китобдан олганини қайд қилган¹⁷. Ҳожин Халифа бу асарни «Иатимат ад-даҳр»нинг қўшимчаси сифатида эсга олган, лекин асар номини «Татиммат ал-Иатима» эмас, «Иатимат ал-Иатима» деб нотўғри ёзган. Унинг ёзишича, Ҳасан ибн Музаффар Найсобуррий (вафоти 443/1051—1052) бу китобга қўшимча ёзган¹⁸.

Ҳозиргача бизга «Татиммат ал-Иатима»нинг учта қўлёзма нусхаси маълум.

Биринчиси «Иатимат ад-даҳр»нинг Париж миллий кутубхонасида сақланаётган қўлёзмасининг охирида берилган. Бу қўлёзма жуда яхши сақланган, 591 varaқ (1182 саҳифа)дан иборат бўлиб, Агабе 3308 шифри билан сақланади. Қўлёзма 989 йил 17 сафар ойида (19 март 1581 йили) кўчириб тугатилган. Бунинг 498-варағидан 591-варағигача, яъни охиригача бўлган қисми «Татиммат ал-Иатима»ни ўз ичига олган. «Татиммат ал-Иатима» ношири эрон олими Аббос Иқбол ушбу қўлёзмами энг яхши ва дунёда ягона нусха деб атаган¹⁹.

Иккинчи қўлёзма Вена кутубхонасида МхI шифри билан сақланмоқда. Бу нусха Фаражуллоҳ ибн Нёматуллоҳ деган котиб томонидан 1849 йил октябрь ойида ёзиб тугатилган. 153 varaқ, (306 саҳифа)дан иборат бўлиб, яхши нусхалардан ҳисобланади²⁰. Аббос Иқбол бу нусхадан беҳабар бўлган.

Учинчи нусха «Иатимат ад-даҳр»нинг СССР ФА Шарқшунослик институти Ленинград бўлимида сақланаётган қўлёзмами охирида берилган²¹. Бу нусхадан ҳам Аббос Иқбол беҳабар бўлган.

«Татиммат ал-Иатима» биринчи марта ҳижрий 1353 (милодий 1934) йили Техронда Фардин матбаасида Париж миллий кутубхонасидаги нусха асосида эрон арабшунос олими Аббос Иқбол томонидан нашр этил-

¹⁷ Ибн Халликон, 1-ж., 308—309-бетлар.

¹⁸ Ҳожин Халифа, VI, 510. Бу қўшимча бизгача етиб келмаган.

¹⁹ Татиммат ал-Иатима, 1-ж., 7-бет.

²⁰ Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich—Königlichen Hofbibliothek zu Wien, von G. Flügel, 1865, Bd. I, Nr. 365.

²¹ *أبو منصور عبد الملك بن محمد التعالبي تمة اليتيمة*
СССР ФА Ленинград бўлими қўлёзмами, шифр д-162, 330—378-варақлар.

ди. Асар икки жузъда берилиб, ҳар жузъ алоҳида бет билан бошланган. Унинг аввалги уч қисми биринчи жузъ (1—156-бетлар), тўртинчи, яъни Хуросон ва Мовароуннаҳр шоирларига бағишланган қисми эса иккинчи жузъ (1—116-бетлар) қилиб нашр этилган ва ҳар иккала жузъ бир жилд қилиб муқоваланган²². Бу нашрга Аббос Иқбол форс тилида муқаддима ёзган. Муқаддимада «Иатимат ад-дахр» ва «Татиммат ал-Иатима»нинг аҳамияти, ёзилш тарихи ва қўлёзмалари ҳақида тўхтаб ўтилган.

Аббос Иқбол нашри фақат битта қўлёзма асосида амалга оширилгани учун уни танқидий нашр деб бўлмайди. Тазкирани юқорида эслатганимиз ҳозирча мавжуд учта қўлёзма асосида танқидий матинни тайёрлаш лозимдир. «Татиммат ал-Иатима» ҳозирча илмий ўрганилгани йўқ ва бошқа тилларга таржима қилинмаган.

«ТАТИММАТ АЛ-ИАТИМА» ТЎРТИНЧИ ҚИСМИ МАЗМУНИ

Тўртинчи қисмга 104 та шоир киритилгани ва бу ҳажм жиҳатдан тазкиранинг ярмини ташкил этганини юқорида айтиб ўтган эдик.

«Татиммат ал-Иатима»нинг қисмлари «Иатимат ад-дахр» каби 10 тадан махсус бобларга ажратилмаган. Лекин шоирлар яшаган жойлар ва уларнинг лавозими асосида қуйидаги сарлавҳалар остида улар ҳақида маълумотлар берилган:

1. Хуросон ва унга ёндош ўлкалар шоирлари, булар 18 та (№ 1—18).

2. Завсанлик шоирлар, булар саккизта (№ 19—20).

3. Нишопур атрофида яшаган шоирлар, булар бешта (№ 27—31).

4. Хуросоннинг бошқа шоирлари, булар 18 та (№ 31—48).

5. Арқонин давлат ва пойтахт аъёнлари, турли давлат ишларини бошқариб, ундан кетганлар ва насаби билан унинг хизматида бўлганлар зикри, булар 18 та (№ 49—61).

6. Ушбу китоб хотимаси, булар 36 та (№ 63—103).

Охирида «Хотиманинг хотимаси» деб шоир Абу Усмон Исмоил ибн Абдураҳмон ас-Собуний ҳақида тўх-

²² كتاب تنمية اليتيمة تأليف ابى منصور عبدالملك
التعالبي النيسابوري جزء ١ - ٢ عنى بنشره عباس اقبال
طهران - مطبعة فردين سنة ١٣٥٣ هجرية القمرية

таб ўтилган. Кейин «Ушбу китоб муаллифи [шундай] деган» сарлавҳа остида Саолибийнинг қисқа сўнги сўзи илова қилинган.

«Иатимат ад-даҳр» тўртинчи қисмининг охирида ас-Саолибий шундай ёзган эди: «Унингчи боб ниҳояси-га етди, шу билан китоб ҳам тугади. Шеърлари менинг ҳузуримда бўлмаган Нишопур аҳлидан бир қанча кишиларнинг зикри менинг [бўйнимда] қолди. Улар: Абу Салмо ал-Муаддиб, Абу Ҳомид ал-Хоразанжий, Абу Саҳл ал-Бустий, Абу-л-Ҳасан ал-Абдуний ал-Фақиҳ, Абу Бақр ал-Жалобазий, Абу-л-Қосим ал-Алавий, Абу Саъд ал-Хайрўзий, Абу Саъид Масъуд ибн Муҳаммад ал-Журжоний, ал-Фақиҳ Абу-л-Қосим ибн Ҳабиб ал-Музаққир, Абу-л-Қосим ал-Ҳасан ибн Абдуллоҳ ал-Муставфий ал-Вазир, аш-Шайх Абу-л-Ҳасан ал-Қархий, аш-Шайх Абу Наср ибн Мушкон, Абу-л-Ало ибн Ҳасула, тағри уни қўлласин. Менга ёки менадан кейингиларга улар шеърларининг малиҳларидан лойиқ бўладиганини шу бобга илова қилиш муяссар бўлар, тағри хоҳласа»²³. Бу ерда кўрсатилган ўн учта шоирдан фақат иккитаси аш-Шайх Абу-л-Ҳасан ал-Қархий ва аш-Шайх Абу Наср ибн Мушкон «Татимат ал-Иатима»га киритилган, холос, қолганлар нима учундир қолиб кетган. Демак, ас-Саолибий ўз «Қўшимча»сини ўзи ўйлаган даражада тўлдира олмаган, унга киритмоқчи бўлган шоирларининг бир қанчасини тушириб қолдирган. Бунга ўзи қайд қилганидек, шеърларининг унинг қўлида бўлмагани сабаб бўлса керак.

«Иатимат ад-даҳр»га киритилиб, улар ҳақида маълумот берилган ва шеърларидан у ерда келтирилган шоирлардан учтаси ҳақида «Татимат ал-Иатима»да қўшимча маълумотлар берилган ва шеърлари илова қилинган. Булар: 1) Абу Ҳафс Амр ибн ал-Муттавийий ал-Ҳоким (11—14-бетлар), «Иатимат ад-даҳр»да бу шоир исми Абу Ҳафс Умар ибн Али ал-Муттавийий ёзилган (433-бет), 2) Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Исҳоқ ибн Али ал-Баҳҳосий (30—32-бетлар), «Иатимат ад-даҳр»да унинг исми Абу Жаъфар ал-Баҳҳос Муҳаммад ибн ал-Ҳусайн ибн Сулаймон ёзилган (443-бет) ва 3) ал-Қозий ал-Ҳиравий (46—53-бетлар), «Иатимат ад-даҳр»да унинг исми Мансур ибн ал-Ҳоким Абу Мансур ал-Ҳиравий кўрсатилган (348—350-бетлар).

²³ Иатимат ад-даҳр, 450-бет; Иатимат ад-даҳр (ўзб.), 466-бет.

«Иатимат ад-даҳр»да фақат номи зикр қилиниб, маълумот берилмаган шоирлардан Абу-л-Қосим Али ибн ал-Хусайн ал-Алимоний (106-бет), Абу-л-Ҳасан Али ибн Илёс ал-Оғажий (114-бет, «Иатимат ад-даҳр»да ал-Аъожим, 155-бет), Абу-л-Қосим Али ибн Абдуллоҳ ал-Меколӣй (106—107-бетлар) ва ал-Амир Абу-л-Аббос Исмоил ибн Абдуллоҳ (107-бет)лар ҳақида бу ерда маълумот берилган.

Саолибий «Иатимат ад-даҳр»га 47 та Бухорода яшаган ва еттига хоразмлик шоирларни киритган эди. «Татиммат ал-Иатима» эса асосан хуросонлик шоирларни ўз ичига олган. Фақат учта Бухорода яшаган шоир: ас-Солломий (107—108-бетлар), ал-Асмаъий (108-бет), Абу-л-Ҳасан ал-Оғажий (155-бет) ва битта хўжандлик шоир Ҳайдар ал-Хўжандий (113-бет) шеърларидан киритилган, холос. Улар ҳақида ҳеч қандай бошқа маълумот берилмаган. Саолибий «Иатимат ад-даҳр»ни ёзишдан олдин Бухоро ва Хоразмга келиб, ўз шоирлари ҳақида маълумотлар йиғиб кетган. «Татиммат ал-Иатима»ни ёзишда эса кексайиб, Нишопурда муқим туриб қолган ва Мовароуннаҳрга келиши унга оғир бўлган. Ҳозиргача номаълум бўлган Ҳайдар Хўжандийнинг бу ерда тилга олиниб, шеърларидан парча берилиши муқим аҳамиятга эга.

«Татиммат ал-Иатима» биографик ва тарихий маълумотлар нуқтаи назаридан жуда камбағал, кўпчилик шоирлар таржиман ҳолга оид ҳеч қандай маълумот берилмаган. Саолибий уларнинг шеърларидан парчалар келтириш билан кифояланиб қолган. Асар муаллиф умрининг охирида 70 ёшдан ўтгандан кейин ёзилгани учун унга анча қийинчилик туғдирган бўлиши керак.

Тазкирадан энг кўп (8 бет) ўрин олган шоир Ал-Қозий Абу Аҳмад Мансур ибн Муҳаммад ал-Аздий ал-Ҳиравийдир (46—53-бетлар), ундан кейин 3—5 бетдан ажратилганлар Абу Бакр Муҳаммад ибн Аҳмад Юсуфий (26—30), Абу-л-Фараж Аҳмад ибн Али ал-Ҳамадоний (95—99), Абу Али ал-Ҳасан ал-Бохарзий (37—40-бет.), Абу Мансур ибн Мушкон (62—65), Абу-л-Ҳасан Мусофир ибн ал-Ҳасан (68—71); Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ад-Дугободий (81—84), Абу Солиҳ Саҳл ибн Аҳмад ан-Найсобурий (110—113), Абу-л-Аббос Бохаразий (35—37), Абу Абдуллоҳ ал-Хусайн ал-Бағавий (57—59)лардир.

Қуйидаги бешта шоирнинг фақат 2 байтдан иборат шеърини киритилган, ўзи ҳақида ҳеч қандай маълум-

мот берилмаган: Абу-л-Қосим Али ибн Абдуллоҳ ал-Меколий (106-бет), Абу-л-Ҳасан Али ибн Абдуллоҳ ал-Дилшозий (107-бет), Абу Мансур Абдурраҳмон ибн Саъид ал-Қоний (107-бет), Абу-л-Қосим Ҳиббатуллоҳ ибн Муҳаммад ал-Исфароний (109-бет), Ибн Ҳилол ал-Аскарӣ (109—110-бетлар). Шоир Абу-л-Аббос Исмоил ибн Абдуллоҳнинг (107-бет) уч байт, Абу-л-Қосим Али ал-Алмоний (106-бет), бухоролик ас-Салломий (107—108-бетлар) ва Абу Али ал-Ҳусайн ибн Аҳмад ал-Исфароний (108—109-бетлар)ларнинг тўрт байтдан шеъри берилган.

«Татиммат ал-Йатима»га киритилган шонрлар ўз она тиллари бўлмиш форсий тилини яхши билганлар ва бу тил, шубҳасиз, улар учун жонли тил вазифасини ўтаган. Саолибий ўз олдига фақат араб тилида ижод этган шонрларни тазкирага киритишни мақсад қилиб қўйган. Шундай бўлса ҳам, Абу Мансур Қосим ибн Иброҳим ал-Қоний, лақаби Бузуржмеҳр (Бузуржмеҳр) деган шоир (45-бет) зуллицонайн бўлгани, яъни икки тилда ижод этганини (араб ва форсий) Саолибий ўзи қайд қилиб ўтган. Тазкирада форс-тожик адабиёти намояналари шеърлари таржимаси ҳам баъзан киритилган: Маҳмуд саройида яшаган Абу Зайд Муҳаммад ар-Розийнинг икки байт шеъри таржимаси форсийдан асл нусхаси билан берилган (45-бет). Тазкирадаги шонрлар учун форсий тили она тили вазифасини ўтаганини исботловчи яна бир далил шеърларда форсча-тожикча сўзларнинг ишлатилишидир. Бунга мисол қилиб қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

دهقانیه (12-бет) — деҳқончилик, نکورش — эчкисоқол (35-бет), بستان — боғ (41-бет), دسکوره бирлиги (89-бет) — қаср, хурсандчилик жойи, سدف (92, 110-бетлар) — Эронда кенг тарқалган тунги ўйин-кулги, زيبق (93-бет) — симоб, جلنار (98-бет) — анор гули, جام (110-бет) — жом, қадаҳ, کوز (112-бет) — кўза кабилар.

Шоирлар ўзлари форсий тилини яхши билиш билан ўқувчилари ҳам бу тилни яхши билишига ишонганлар. Абу Саъд Аҳмад ал-Амидий ўтин сўраб ёзган шеърининг бир байтида «Совуқнинг ҳаддан ошгани туфайли «мазийя» деб аталган нарсанинг тескарисига ниҳоят

муҳтож бўлиб қолдик (59-бет),— деб ёзади. Агар арабча «мазийя» مزیه сўзини тескари ўқисак, тожикча همیزم (ўтин) сўзи келиб чиқади. Бу байт мазмунини фақат форсий тилидан тўла хабардор бўлган кишигина тушуна олади.

«Татиммат ал-Йатима»нинг тўртинчи қисмига ҳаммаси бўлиб 1357 байт шеър киритилган. «Йатимат ад-дахр» тўртинчи қисмига эса 4160 байт шеърлий парчалар киритилган эди. Демак, ас-Саолибий ўз тазкирасини 30 процент янги шеърлар билан тўлдирган. Бу шеърлар ичида шоир Абу Аҳмад Мансур ал-Аздий форсий тилидан арабчага таржима қилган икки байт (51-бет), Абу Солиҳ ал-Найсобурий таржима қилган бир байт (113-бет) ва Абу-л-Ҳасан Оғажий таржима қилган икки байт (114-бет) шеър бор. Қолганлари араб тилида ёзилган шеърлардир.

Тазкирага кирган шеърларнинг кўпчилиги парчалардир, тўла асарлар жуда кам. Ҳажми энг кўп шеърларга Абу-л-Фараж ал-Ҳамадонийнинг 16 байт (96—97-бетлар) ва 17 байтли (98—99-бетлар) иккита, ал-Ҳоким Абу Али ал-Дарожибардийнинг 9 байтли (105-бет) шеърини кўрсатиш мумкин. Шеърлий намуналарнинг жуда кўпчилиги 1—2 байтдангина иборат парчалардир. Шеърлардан 16 байтдан иборат бештаси китоб муаллифи Саолибий қаламига мансубдир (68—70-бетлар).

«Татиммат ал-Йатима»га киритилган шоирлар насрий асарлар ҳам ижод этганлар. Абу-л-Баракот ал-Алавийнинг касал кўриш ҳақидаги фасллари (3-бет), Абу Бакр Юсуфий рисоалари (27—28-бетлар), Абу Али ал-Бохарзий (37—38-бетлар), Абу Аҳмад ал-Аздий (47—48-бетлар), Абу Абдуллоҳ ал-Бағавий (57-бет), Абу-л-Фатҳ Масъуд ибн ал-Лайс (72-бет) ва Абу Тоҳир ал-Ҳасан ибн Ҳассул (103) рисоалари, Абу Мансур ибн Мушконнинг Маҳмуд Ғазнавийга бағишланган «Султония»си (63—64-бетлар) сажъда ёзилган насрий асарлардир.

«ТАТИММАТ АЛ-ЙАТИМА»ДА БЕРИЛГАН ШЕЪРИЙ ВА НАСРИЙ АСАРЛАР ТАҲЛИЛИ

«Татиммат ал-Йатима» тазкира бўлгани учун унда бирорта шоирнинг таржиман ҳоли ва тўла асарлари берилмаган. Шунинг учун айрим шеърлий парчалар

асосида у ёки бу шоир ижоди ҳақида мукаммал сўз юритиш, унинг ижодига тўла баҳо бериш мумкин эмас. Бундан ташқари бу асар «Иттиҳот ад-даҳр»га қўшимча тариқасида ёзилгани сабабли Саолибий уни ёзишга «Иттиҳот ад-даҳр»га сарфлагандай вақт келтирмаган, уни бир неча бор қайта-қайта ишламаган ҳам. Булар ҳаммаси таъкирани мукаммал асар бўлишига имкон бермайди. Таъкирани киритилган намуналар асосида умумий фикр юритиб, ўша давр арабий-навис шоирлари шеърининг мавзун, жанр ва шакллари, гоёси ва йўналиши ҳақида қисқача тўхталиб ўтамиз.

«Иттиҳот ад-Иттиҳот»га киритилган шеърлар асосан қасида, васф, ғазал ва ҳажвлардан иборат. Битта уржун ҳам бор (5-бет). Лекин кўпчилик парчаларда унинг қандай шеър жанри ёки шаклига кириши кўрсатилмаган, фақат «ундан», «унинг сўзи» деб кетилган, холос. Шеърлар мазмунига қарабгина уларнинг нима ҳақида ёзилганини аниқлаш мумкин.

Қасидалар ўз-ўзидан маълумки, айрим ҳукмдор, нуфузли шахслар ёки ўз дўсти, яқин кишисини мадҳ этишга бағишланган.

Абу-л-Ҳафс ал-Муттавийнинг икки байт (13-бет), Абу-л-Ҳасан ал-Қархийнинг икки байт (67-бет) шеъри ва Абу Мансур ибн Мушконнинг насрда сажъ билан ёзилган мадҳлари (63—64-бетлар) султон Маҳмуд Ғазнавийга (388/998—421/1030) бағишланган. Абу Муҳаммад ал-Дуғабодий қасидасидан олинган парчада Маҳмуд, унинг ўғли Масъуд (421/1031—432/1041) мақталади (82-бет). Абу-л-Ҳасан ал-Арбобийнинг шеъри ғазнавийлар вазир Абу-л-Қосим Аҳмад ибн ал-Ҳасан мадҳига (78-бет), Абу-л-Фараж ал-Ҳамадоний қасидасидан олинган байтлар номаълум вазирга бағишланган (97—98-бетлар). Абу-л-Ҳусайн ал-Ҳамадоний қасидаси машҳур бувайҳийлар вазир шоир ва олимлар ҳомийси Соҳиб ибн Аббодга бағишланган (100-бет).

Қасидаларнинг ҳаммаси ҳам мадҳ учун ёзилмаган. Шоир Абу-л-Фараж ал-Ҳамадонийнинг «ягона, ниҳоятда бадний» (Саолибий) қасидасидан келтирилган 16 байтли шеърда ғазал маҳбуб ҳусни, чиройли манзил, ундаги қушлар, дўст иштиёқи, баҳодирлар қаҳрамонлиги ва шоир отасининг яхши сифатлари тараннум этилади. Мазмун жиҳатдан бу парча исломгача бўлган араб шоирлари қасидаларидан олинганга ўхшайди (96—97-бетлар). Абу-л-Ҳусайн ат-Тағлабий қасидаси-

дан келтирилган тўрт байт дунёдаги энг кичкина нарсалар тавсифига бағишланган бўлиб, бу қасида нависликда ўзига хос бир мазмунга эгадир (100-бет).

Шеърлар орасида ҳажвий парчалар айниқса диққатга сазовордир.

Абу Толиб ал-Муставфий Пўлад (Пўлат) деган бир амалдорни танқид қилар экан, ланмликда у устоддир, ўз номига мос пўлатдай қаттиқ, хасис деб ёзади (93-бет). Абу Наср ал-Холидий қуйидаги икки байтда бир қозини қаттиқ ҳажв тифига олади:

Бизнинг қозимиз иблисдир, шармандаликларда
унга ўхшаш иблиснинг йўқлиги [бунинг] гувоҳидир.

У гўё бир парча темир ёки бир палаж, бод чикариш жойи эса магнитнинг ўзидир (87-бет).

Бу шоир бошлиқлардан шикоят қилар экан, улардан халқ манфаат кўрмаслиги, хасислигини танқид қилади:

Бошлиқ ва унинг ажойиб ўғлидан умидимни уздим,

Ва улар томонга девор уриб қўйдим, чунки улардан ҳеч фойда йўқ.

Уларнинг саховатидан биратўла икки қўлимни ювдим (87-бет).

Абу Юсуф Яъқуб ибн Аҳмад ҳеч ишнинг уддасидан чиқа олмаса ҳам, доим мансаб учун интилувчи нодон амалпарастларни икки байтда жуда чиройли ўхшатиш ва иборалар билан кулги остига олади:

Мансабга интилиши сабабли, унга етишишни орзу қилади,

Лекин бу ерда мансаб учун [унинг] ҳеч қандай асоси йўқ.

Бу худди қувватсиз кишининг бокира қизга уйланишни

Орзу қилиб, [у қизнинг] уддасидан чиқолмагани ва қўшмачиликка мойил бўлиб қолгани кабидир (22-бет).

Абу-т-Таййиб Тоҳир ибн Абдуллоҳ қандайдир Абу Саъд ибн Ҳамдоннинг хулқи ва ёқимсизлигини ҳажв қилса (67-бет), Абу-л-Ҳасан Бармакий ўз шеърида Абу Бакр ибн Ҳамдон деган кишини асл-насабсиз, бахил, аҳмоқ ва жоҳиллигини ҳажв қилиб, инкоҳсиз тутилган дейди (85-бет). Абу-л-Қосим ал-Алимоний бир

вазирни киноя билан ҳажв тигига олиб, каремлилар учун унинг ҳузурда итнинг катакдаги ўрни каби ўрин ажратилган, дейди (106-бет).

Ҳажвий шеърлар билан бир қаторда тазкирага кирган парчаларда замон ва тақдирдан шикоят қилиш, адолатсизлик, тенгсизлик ва жабр-зулмни танқид қилиш ҳам асосий ўрин тутди. Абу Масъуд ал-Хушномий қуйидаги икки байтда замона мусаффо эмаслиги, унда ҳузур-ҳаловат йўқлиги сабабли ҳаёт ҳам оғирлиги, замонда кадр-қиммат, меҳру вафо йўқлигидан шикоят қилади:

Замона мусаффоликдан маҳрум бўлгандан кейин,
замонангда ҳаётнинг мусаффо бўлишига ишонасанми?

Бу дунё одамларидан вафони умид қиласанми,
ахир вафодан қудратли ҳеч нарса йўқ-ку
(18-бет).

Абу Али Бохарзий насрий рисоаларининг бир фаслида замона ноҳақлиги, унда адолат қолмагани, фиққ-фасод авжга чиққани жуда ифодали қилиб тасвирланган:

«Тангри тақдиримиз учун замонамизни жонлантирсин, унда шеърнинг баҳоси тушиб кетди, котиблик ғам-қайғуси пайдо бўлди, илм байроғи эгилди, ақли таъқиқ этиш ўрнатилди, сахийлик мавжудлиги нодир бўлди, қалблар эшиги беркитилди, ёзилган ғиламлар йиғиб қўйилди, қозоннинг қадри кўтарилди, ёзилган дастурхонлар фойдасиз қолди, давом этиб келаётган қариндошликлар йўққа чиқди ва фиққ бозори тикланди» (37—38-бетлар).

Замона қабиҳ, нодонлар замонаси, фозил ва донолар эса камбағаллик, қийинчилик ва хорликда яшамокда, улар ҳақида қайғурувчи йўқ, деб ёзади шоир Абу Али ат-Табаристий:

Бу замона ҳодисатларидан тоқатим тоқ бўлди,
у қабиҳга ён босиб, олий жанобга ҳамла қилади,
Олий жанобни бу [замон]да қашшоқ ҳолда кўрасан,
ҳар қанча ҳаракат қилмасан, унда фақирлик азобидан бошқа нарса йўқ.
Ҳар қандай ланм эса фаровонлик ва ноз-неъматда.

Замона ишлари ана шундай ўлчовда кетмокда
(42-бет).

Замона шундай экан, унинг кирдикорларига алданмаслик, қатъиятли бўлиш шоир Абу Бакр Муҳаммад ал-Абдонийнинг қуйидаги икки байтида ифодаланган:

Қачон қатъий бир фикрда турган бўлсанг, хоин
замонага алданиб қолма.
Ҳазабланма ҳам, чунки сен фаришта билан ашу-
лачи чўрини ажрата оладиганлар орасидасан
(115-бет).

Абу Абдуллоҳ ал-Бағавий замона бутунлай адолатсизлик ва жафодан иборатлигидан шикоят қилади (58-бет). Абу-л-Ҳасан ал-Арбоъий ўз замонасида ҳаёт ва нозу неъмат тамоман тугаб кетаётганини ёзади (79-бет), Абу Бакр ал-Ҳазнавий замонасини зинокор ва бузуқлар замонаси, дейди (81-бет). Абу-л-Фатҳ ад-Далиғоний ҳам замонани бузилиб кетаётганидан шикоят қилар экан, халқни мусибатларга гирифтор қилган эзувчи синф вакиллари бўриларга тенглаштирадиган қиличнинг қўлга олиб, уларнинг чангал ва тишини қолдирмасликка чақиради (86-бет).

Тазкирада мавжуд шеърлар орасида бойлик, мол-парастлик, бахиллик, очкўзликни қораловчи байтларни ҳам учратамиз. Абу Мансур ас-Саъдийнинг мана бу шеъри бунга мисолдир:

Эй бойлик тўпловчи, қачонгача у билан бахиллик
қиласан, азбаройи худо, у билан абадий тамагир
бўлиб қоласан.

Маййит ўзи билан бойликни олиб кетадими?
У тўплагандан бошқага тегишли эканнинг ўйлаб
кўрмайсанми? (95-бет).

Абу Бакр ал-Ҳазнавий бойлигин билан мағрурланиб кетган шахсларни танқид қилар экан, «бойлик ҳеч нарсага арзинмайди, унинг ҳалок этишидан сақлан», дейди (80-бет).

Шоирлар бойликни танқид қилар, у айрим шахслар қўлида тўпланиб қолганини танқид қилар экан, кўпчилик халқ қашшоқ, оч-яланғочлиги, бутун ҳаётни мусибат ва қийинчиликда ўтишини ачинаш билан тасвирлайди:

Қандай замона, маҳбубдан ажралиш, қишининг
совуғи ва қашшоқлик
Жам бўлиб, мени кузатишди ва ваъда қилинган

«Татиммат ал-Иатима»га киритилган шоирларнинг айримлари ислом дини ва унинг қонун-қоидаларига бефарқ қараганлар. Шоир Муҳаммад аш-Ширажий ислом қоидаларини ўрганишдан кўра айш-ишратни афзал деб билади:

Диндаги фикҳни ўрганишдан мени халос қилинг,
ўзимга кифоя қиларлик илмим етарлидир.
Мени гўзаллар юзлари, най ва удларнинг овози
билан сероб қилинг (89-бет).

Тазкирада бевосита майга бағишланган хамриётлар жуда кам, айрим парчаларда май ҳақида йўл-йўлакай сўз боради. Лекин майни танқид қилиб ёзилган мисраларни кўплаб учратамиз. Абу Али ал-Бохарзий ичкилик фақат ёмонликларга олиб боришини ёзар экан, шундай дейди:

Эй соқий, менга у [шароб]ни ичирма, зеро қиё-
матда оёқдан олиншидан қўрқаман.
Шаробнинг мастлиги ёмонликни қўзғотади, ундан
[бўладиган] ёмонликларни фарқ қил ва менга
бошқа нарсани ичир (39-бет).

Абу Саҳл Аҳмад ал-Ҳамдуний май ичиш фисқу фасоднинг бошланиши ва унинг оқибати гуноҳлар эшикларининг дарвозаси, уни тўхтовсиз ичиш йўлдан озниш, деб ёзади (61-бет), Абу Саҳл ибн ал-Ҳасан хамриясидан олинган икки байтда майни «Кўзада у бачадондаги бола каби бўлса, бошга чиққанда у жиниликдир», деб таърифлайди (66-бет). Абу Али ал-Бохарзий ўзининг насрий асарларида майнинг зарари ҳақида ёзар экан, «Ким майнинг қизиллиги билан ўзини иситса, совуқда чопонсиз яланғоч қолади», дейди (37-бет).

«Татиммат ал-Иатима»да қариликдан шикоят қилиб ёзилган шеърлар ҳам анчагина учрайди. Бу ўша давр шоирлари учун асосий мавзулардан бири эди. Қарилик бир томондан мўътабар ёш, киши ақл-идрокни камол топган бир давр. Кексалар ҳамма жойда ҳурмат ва икромда. Лекин қарилик иккинчи томондан афсус-надомат, қийинчилик ва оғир ҳаёт кечирish даври. Шоир кучдан қолади, сочи оқаради, касалликлар унга ёпишиб олади, кезиш, саёҳат қилиш, ёру дўст-

лар билан учрашишдан маҳрум бўлади, ёш шоирлар билан рақобатлаша олмайди, амиру вазирлар базмини безолмайди, даромад манбаларни унга бекилади, ўлим васвасаси донм уни қийнайди. Мана буларни куйлаш шоирлар ижодида, у кексайган даврида асосий ўринни олган. Улар қарилликнинг афзаллиги, муътабарлигини куйлаш билан бирга, ундан норози бўлиб, шикоят қилганлар. Абу Солиҳ ан-Найсабурий қариллик ҳақида шундай ёзади:

Бугунги кун [кўчага] чиқиш кунин эмас уйда ўлтириш кунидир,
Иссиқ уйда [ўлтириш] кунин, ипак кийим кийиш кунидир.
Куйлаш ва ўйин-кулги кунин, кўзадан [май] ичиш кунидир.
Мана бундай кун қариллик совуғининг нишонасидир (112-бет).

Абу Али ал-Бохарзий ёшлиқда ўйнаб-кулиб, айшишрат қилиб олиш, қарилликда бу ишлардан тийилиш кераклигини айтади (39-бет). Абу Аҳмад ал-Аздий соч оқариши сабаби фақат қариллик эмас, балки замона кирдикори, ҳодисотлар бошга солган азоблар ва ташвишлар эканини ёзади (48-бет). Соч оқини зўрма-зўраки бўяш, уни халқ кўзидан яширишдан фойда йўқ, барибир тақдир кўзидан уни яшириб бўлмайди, дейди Абу Абдуллоҳ ал-Бағавий (58-бет). Шоир Абу Бакр ас-Сижзий учун эса соч оқи юз чиройини ўзгартириб, жамки айбларни ошкор қилган бўлса ҳам, қарилликдан, соч оқи зулмидан кўра чўнтакнинг бўшаб қолиши, қашшоқлик ёмонроқдир (60-бет).

Соч оқини қариллик тонгининг отишига ўхшатиш Шарқ шоирлари ижодида кўп учрайдиган мажозлардан биридир. Шоир Абу-л-Ҳасан Мусофир бунини ниҳоятда чиройли тавсифлаган:

Ёшлигим давом этиб, сочнинг туни тонг отишига рухсат бергани учун қавмим мени маломат қилди.

Мен дедим: «Тонг [отиш] олдидан бир лаҳза лаззатланиш учун мени маъзур тутинг, чунки тонг кун қизигидан дарак беради» (70-бет).

Бундай ўхшатишни Абу Али Абдулваҳҳоб ибн Муҳаммаднинг икки байтида ҳам учратамиз (104-бет).

Шоир Абу-л-Ҳасан ал-Бармакий соч оқарини билан киши ҳурматга сазовор бўлиши, илм аҳллари, мўйсафидлик билан табарруклигини, ҳатто гўзаллар ҳам сочи оқарганлар гуноҳини ўтиб юборилишини жуда чиройли бадний санъатлар билан тавсифлаган (85-бет). Абу-л-Фараж ал-Ҳамадоний соч-соқол оқи ва кексаликнинг афзалликларини янада чиройли иборалар билан ифодалайди:

Юзимдаги соқол оқи мени уялтирмоқда, агар [оёқларида] оқ билакузуклари бўлмаганда, қора отлар мақталмаган бўларди.

Соч оқи белимни букди, лекин жасоратим мустаҳкамланди, агар ёй эгилмаганда, ўқ [теккан жойини] тешиб ўтолмас эди (96-бет).

Ал-Халил ибн Аҳмад ас-Сижзий учун эса кексалик ёшлиқдан ёқимлироқ, сочининг оққа бўялишини маломат қилиш ярамайди, чунки соч қораси қарға бўлса, оқи лочиндир (101-бет). Абу Али ал-Ҳасан ад-Даробижардий ёшлиқдаги доноликни сочи қора кексалик деб атайди (104-бет). Тазкирада панд-насиҳат, ақл-ҳикмат, одоб, яхши хулқ, бир-бирига ҳурмат, ёмон ишдан тийиб, яхшиликка даъват этувчи назмий ва насрий парчалар кўплаб учрайди. Абу Али ал-Бохарзийнинг сажъ билан ёзилган ҳикматли сўзлари (37—38-бетлар). Абу Мансур ибн Мушкон ёмонлик ва унинг оқибати ҳақида ёзади: «Кимки ёмон ният билан тузоқ қўйган бўлса, ўзи унга илтиб ҳалок бўлади, ёмон макр-ҳийла фақат уни [ўйлаган] кишинингина ҳалок этади» (63-бет). Бу шоир ишқмас, ялқовлар ҳақида ёзар экан «ялқов кишидан яхши хулқлар юз ўгиради» дейди (65-бет).

Шоир Абу Али ал-Бохарзий насрий асарларидан олинган парчалар бошидан-оёқ панд-насиҳат ва ҳикматомиз жумлалар бўлиб, халқ мақоллари тимсолида ёзилган: «Инсон учун эҳсонни такрорлаш қандай яхши. Ким майнинг қизиллиги билан юзини иситса, совуқда чопонсиз яланғоч қолади. Қасаллик оғир мусибат натижаси, роҳат эса истироҳат мевасидир. Бутун ҳаёти давомида дунёда фойда етказмаган киши одамлар умри муддатини ҳам қисқартирган бўлади. Сас-сиқпоишак табиб бўлганда, уясини ёқимли қилган бўларди. Кимга яхшилигинг тегмаса, у бошқага хизмат қилади» кабилар (37-бет).

Абу Бакр Қуҳистоний «Ким бир нарсани талаб қи-

либ жиддий киришса, [уни] топади, ким эшикни қоқса ва қаттиқ туриб олса, [албатта] ичкарига киреди», дейди (73-бет). Қухистоний ўзининг икки байт шеъринда йиғитлик даврини ғанимат билиш, уни беҳуда ўтказиб юбормаслик, дунё ва ундаги ҳаётдан самарали фойдаланиш кераклигини ёзар экан, киши умрини бир ўққа ўхшатиб, «у ҳеч қайтиб ҳам келмайди, ушланиб ҳам қолмайди», дейди (74-бет). Абу Толиб Муҳаммад ибн Али зулм, адоват, қаҳр-ғазабни қаттиқ қоралайди: «Кимки ўз салтанатида одамларга қаҳр-ғазаб қилса, у салбга тортилади, тошбўрон қилинади ва бу икисидан кейин бошн қирқилади» (93-бет).

«Татиммат ал-Йатима»га кирган шонрлар ижодида дўстлик мавзун ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Дўстни қадрлаш, унга керак бўлганда ёрдам қўлини чўзиш, адашса тўғри йўлга солиб қўйиш, арзномаган нарсалар учун уни маломат қилмаслик ғоялари олдинга сурилади, Абу Ҳафс ал-Муттаввий (13—14-бетлар), Абу Аҳмад ал-Ҳиравий (53-бет), Абу-л-Ҳасан Мусофир (69-бет)ларнинг Саолибий ҳақида ёзган шеърларида бу машҳур олимга жуда юксак баҳо берилган, унинг адаб ва инсонийликдаги олижанобликлари тавсиф этилган. Абу Мансур ас-Саъдий дўстга ҳурмат ҳақида ёзиш билан, қандайдир дўсти ҳақидаги салбий томонларни танқид ҳам қилади (95-бет).

Арабийнавис шонрлар ижодида васфий шеърлар ҳам алоҳида ўрин тутади. «Йатимат ад-дахр»га 600 байт васфий шеърлар киритилган эди. Шонр Абу Толиб ал-Маъмунийдан (ваф. 383/994) 100 дан ортиқ васфлар сақланиб қолган. У замонасида васфий шеърлар ёзишда ягона бўлган. «Татиммат ал-Йатима»га киритилган шеърлар орасида ҳам васфий шеърлар анчагина учрайди. Буларга Абу Мансур ибн Мушконнинг сув ҳақидаги (62-бет), Абу Бакр Қухистонийнинг қуймоқ ҳақидаги (75-бет), Абу Бакр ал-Ҳазнавийнинг баҳор тавсифида (80-бет) ва Абу Али ан-Найсабурийнинг баҳор ва куз ҳақидаги (105-бет) васфларини киритиш мумкин. Булардан ташқари васф бошқа шеър жанрлари орасида ҳам учрайди.

Шонрлар васфда тавсиф қилаётган нарсани ёки бирор воқеа-ҳодисани чиройли ўхшатишлар, мажозий иборалар қўллаб, бадний тавсифлаб берган. Васфий шеърлар маъносини ҳамма вақт ҳам осонлик билан англаб бўлмайди, улар баъзан шеърини топишмоққа айланиб кетади. Баъзан шеърларда турли шаҳарлар мақталади, уларнинг ҳавоси, меваси ва одамлари тавсиф

этилади: номаълум шоирнинг Буст ҳақидаги бир байти (75-бет) ва Абу Закарнӣ ас-Сижзийнинг Нишопурни мадҳ этиб ёзган икки байти (56-бет) бунга мисолдир. Шу билан бирга шоирлар айрим шаҳарларни, уларнинг ифлослиги ва қаровсизлигини танқид ҳам қилганлар. Шоир Маъруф ибн Абу-л-Фазл Бўшанжии қаттиқ ҳақоратлаган (55-бет), Абу-л-Ҳасан ал-Оғажий жуда чиройли тажнис қўллаб Балх шаҳрини танқид қилган (113-бет).

Ўрта Осиё ва Эронда наврӯз ва меҳржон байрамлари узоқ вақт давом этиб келган, наврӯз ҳозир ҳам Эрон ва Афғонистонда байрам қилинади. Меҳржон (форсий манбаларда меҳргон) эронча меҳрмоҳ ойининг ўн олтинчи куни, яъни кузда йиғим-терим тугагандан кейин ўтказиладиган байрам²⁴. Форс-тожик адабиётида наврӯз ва меҳржонга аталган шеърлар кўп-кўп учрайди. Бу байрамлар арабийнавис шоирлар томонидан ҳам куйланган. «Иатимат ад-дахр»да Абу-т-Таййиб ат-Тоҳирийнинг икки байт, Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмийнинг тўққиз байт меҳржонияси ва Абу Муҳаммад ал-Матронийнинг тўрт байт наврӯзияси берилган эди²⁵. «Татимат ал-Иатима»да Абу Муҳаммад ал-Ҳарбийнинг икки байт наврӯз ҳақидаги (22-бет) ва Абу Солиҳ ал-Муставфийнинг уч байт меҳржон ҳақидаги шеъри (111—112-байт) берилган.

«Татимат ал-Иатима»га киритилган шоирлар ижодидаги ишқ-муҳаббатни куйлаш ҳам асосий ўрин тутадди. Маҳбубни куйлашда шоирлар бадний санъатларининг ҳамма турларидан фойдаланганлар «Икки кўзим кўп йиғлаганликдан қип-қизил, юзим сап-сарик, қалбим эса кулрангдир» дейди Абу-т-Таййиб Тоҳир ибн Абдуллоҳ (67-бет). Шоир Абу-л-Фатҳ Масъуд ибн ал-Лайс учун маҳбубнинг назар солиши ўқ бўлса, икки ёноғи гулини ўпиш даводир (72-бет). Абу Бакр ал-Қухистоний ёр ишқида мўйсафид бўлиб қолган, уни кўрганлар «оқсоқол шайх» деб атайдилар (75-бет). Абу-л-Фатҳ ад-Домғоний маҳбубни оҳуга ўхшатиб, унинг уясини ўзинга ибодат қилиш учун хонақоҳ қилиб олади ва ўша ерда зоҳидлик қилмоқчи бўлади (85-бет). Абу-л-Аббос Исмоил ибн Абдуллоҳ маҳбубни тавсифлашда жуда чиройли ўхшатишларни қўллаб, «унинг икки кокили човгон ўйини ёғочига ўхшаса, юзи унинг майдони, қалбларимиз эса унинг тўпидир», дей-

²⁴ Меҳржон ҳақида муфассал маълумотни қarang: Беруний, I, 260—262-бетлар.

²⁵ Иатимат ад-дахр (ўзб.), 72, 117—118, 252—253-бетлар.

ди (107-бет). Шоир ал-Асмаъий маҳбуб тавсифида янада чиройли ибора ва ўхшатишларни қўллайди:

Қўз ташлаши сарахслик, ички [тузулиши] марвлик, лафзлари бухоролик, қадди эса балхликни-кига ўхшайди (107-бет).

Абу-л-Ҳасан ал-Абдуна ёр ишқида шунчалик кўз ёши тўкадики, у кўз ёшлар тилга кириб, ошиқ дардини баён қилади, қалб эса ишқ алаңгасида ёнмоқда (115-бет). Ишқ-муҳаббат тараннум этилган байтларнинг айримлари ҳақидагина тўхтаб ўтдик, холос. Форс-тожик ва араб адабиётидаги каби бу давр арабийнавис шоирлари ижодида ҳам пок муҳаббат жабру жафолари, унга етишиш йўлидаги машаққатлар, ёр висоли ва ундан жудо бўлиш кабилар куйланади.

Арабийнавис шоирлар шеърида учраган мавзулардан бири Абу Бакр ал-Анбарийнинг қандайдир қизини куёвга узатган кишини табриклар ёзган беш байтидир, Саолибий «бундай шеъри ҳеч эшитмаганман», деб ёзадн (59—60-бетлар).

Тазкирага киритилган шоирлар араб ҳарфлари шаклларида лирик қаҳрамон ташқи қиёфасини тасвирлаш, бировни ҳажв қилиш ва бошқа турли мажозий маънолар чиқаришда фойдаланганлар. Абу Али ат-Табаристий қандайдир кишини ҳажв қилиб ёзади:

Унинг айбларини Амр [عمرو] исмидаги «вов» ҳарфи каби тилга олиб бўлмайди, деб ўйланади ва унинг ҳақидаги ибора ҳам қисқадир.

Уни Зайддан [من زيد] сўзидаги «нуи» ҳарфи каби ибора билан мадҳ қилинади, дейдилар (42-бет).

Абу Абдуллоҳ ал-Бағавийнинг насрий рисоласининг бир фаслида «Вақт «мим» [ҳарфи]нинг оқ [тешиги]дан ва ламининг кўкрагидан ҳам тор бўлиб кетди» деб ёзилган (57-бет). Абу Мансур ал-Амоний ўзининг бир шеърида Абу-л-Фаворис Найсабурий деган бир котиб хатини ҳажв қилади:

У гўё супурги билан ёзаётгандай, унинг «мим» [ҳарфи] пучуқ бурунга ўхшаса, «Жим»и тепадиган хачирнинг оёғига, «син»и эса

гўнгқўнгизнинг оёқларига ўхшайди.
«Вов»и хариса пиширувчининг чўмичига, «лом»и
эса зиндоннинг йўлига ўхшайди (94-бет).
Шоир Абу-л-Ҳасан ал-Оғажий Балх шаҳрини ҳажв
қилган юқорида эслатганимиз шеърида Балх (بلخ)
сўздан тажйис хаттий йўли «бахил» (بخل) ва
«талх» (تلخ) сўзларини чиқаради (114-бет).

«Татиммат ал-Йатима» муаллифи ўрта аср олими
ва феодал синф вакилидир. Унга киритилган шоирлар
X аср охири ва XI аср биринчи ярмида яшаб ижод
этдилар. Шунинг учун тазкирага киритилган шеърий
парчалар орасида Маҳмуд Ғазнавий ва унинг ўғли
Масъудий мадҳ этиб ёзилган юқорида эслатиб ўтгани-
миз мисралар, жуда кам бўлса ҳам баъзи диний урф-
одатларни тарғиб этувчи шеърларни учратамиз. Бу-
лар давр тақозоси билан ёзилган шеърлар бўлиб, ўр-
та аср шоирлари ижодига хосдир.

«...энг муҳим нарса, асосий тарихий боғланишни
унутмасликдир, ҳар бир масалага тарихдаги маълум
ҳодиса қандай пайдо бўлганлиги, бу ҳодиса ўз ри-
вожланишида қандай асосий босқичлардан ўтганлиги
нуқта-назаридан қараб, бу нарсанинг ана шу ривож-
ланиши нуқта-назаридан ҳозир қандай бўлиб қол-
ганлигига қарашдир»²⁶. Ана шу нуқта-назардан ён-
дашиб, ушбу ёдгорликни ўрганмоғимиз керак.

«Татиммат ал-Йатима» тили жуда мураккаб, ун-
даги шеърлар турли шоирларга тегишли бўлгани ва
деярли ҳаммаси парчалар бўлгани учун уларни тушу-
ниш анча оғир ва қийин. Бунинг учун ўша давр тари-
хий воқеалари ва тарихий шахслар ҳақида маълумотга
эга бўлиш, давр адабий ҳаётини чуқур ўрганиш ва ай-
ниқса, Саолбийнинг «Йатиммат ад-дахр» тазкираси-
ни ҳар томонлама синчиклаб ўрганиб чиқиш зарур
эди. «Йатиммат ад-дахр»ни ўзбек тилига таржима қи-
либ, тадқиқ ва изоҳлари билан нашр этиш, уни ҳар
томонлама чуқур ўрганиш бу қийинчиликларни енгиш-
да, «Татиммат ал-Йатима»ни тўғри тушуниш, ундаги
байтлар таржимасини амалга оширишда бизга қўл
келди.

Тазкира таржимасига кенг филологик, тарихий
изоҳлар илова қилинди ва қийин байтлар мазмунини
ҳам изоҳларда тушунтириб кетилди. Таржимага шах-

²⁶ Ленин В. И. Тўла асарлар тўплами. 39-том. 78-бет.

сий ва географик номлар ва асарлар номлари кўрсаткичи ҳам илова қилинди. Бу кўрсаткичлар фақат «Татиммат ал-Йатима»даги номларга хос бўлиб, унинг арабча манбадаги бетлари кўрсатилди. Сўз боши ва изоҳларда учраган номлар кўрсаткичларга киритилмади.

«Татиммат ал-Йатима» X аср охири ва XI аср биринчи ярмидаги Урта Осиё, Эрон ва Афғонистоннинг араб тилидаги бадий адабиётини ўрганишда «Йатиммат ад-даҳр» билан бир қаторда қимматли манба вазифасини ўтайди. Бу давр бадий адабиётини форсий ва араб тилидаги адабиётга шартли равишда фақат тил нуқтаи назаридангина ажратамиз, аслида бу битта адабиёт бўлиб, унинг мавзун, мазмун ва ғояси бирдир. Бу Хуросон ва Урта Осиёдан етишиб чиққан шоирлар яратган адабиётдир.

«Йатиммат ад-даҳр» ва «Татиммат ал-Йатима»га кiritилган шоирларни ҳозирги географик бўлиниш нуқтаи назардан бирор халққа нисбат бериш ҳам мумкин эмас. Бу шоирлар Урта Осиё, Афғонистон ва Эрон халқлари шоирлари, Саолибий сўзи билан айтганда Хуросон ва мовароуннаҳрлик шоирлардир. Худди шу нуқтаи назардан ёндашиб, бу тазкирани ўрганишимиз лозим. «Татиммат ал-Йатима»нинг ўзбек тилига таржимасини тайёрлаб ва буни «Йатиммат ад-даҳр» таржимасига илова қилиб, араб тилидаги адабиёт, унинг намоёндалари, унинг йўналиши, мавзун ва ғоялари ҳақида сўз юритиш билан Урта Осиё, Афғонистон ва Эрон халқлари адабиёти тарихини ўрганишга озми-кўпми ҳисса қўшишни мақсад қилиб қўйгандик. Шояд шу мақсадга эришган бўлсак.

Асар таржимасини амалга оширишда қимматли вақтларини аямай, беғараз ёрдам ва маслаҳатларини дариг тутмаганлари учун ҳамкасбларим Ўзбекистон ССР Фанлар академияси мухбир аъзоси У. И. Қаримов, филология фанлари кандидатлари Ш. Шонсловов ва М. Оқиловларга самимий миннатдорчилик изҳор этман.

ИСМАТУЛЛА АБДУЛЛАЕВ,
филология фанлари доктори.

ТАТИММАТ АЛ-ЙАТИМА
(„Йатимат [ад-дахр]“ қўшимчаси)
Тўртинчи қисм

تتمة اليتيمة
القسم الرابع

3 ХУРОСОН ВА УНГА ЕНДОШ БУЛГАН БОШҚА МАМЛАКАТЛАР АҲЛИНИНГ ФОЗИЛЛАРИ ҲАҚИДАГИ [«ИТИМАТ АД-ДАҲР»] ТҮРТИНЧИ ҚИСМИНИНГ ҚУШИМЧАСИ

«Татиммат ал-Иатима» китобининг мана шу охириги қисмини [ёзишга], уни Нишопур ва унинг атрофидаги вилоятлар аҳли [маълумотлари] билан бошлаб, сўнгра Хуросоннинг бошқа ўлкалари [аҳли] билан тугатишга қарор қилдим. Кейин олий пойтахтнинг¹ буюк тангри ўз паноҳига олган ва ўзига дўст тутган аркони давлатлари ва у ернинг турли амалларига мутасарриф [бўлган]лар ва унинг хизматига бел боғлаб, у ерда муқим [яшаган]лар ва бошқаларни зикр қиламан. Тангри бунга мададкор бўлсин, унга таваккал қилдим ва унга илтижо қилдим.

1.² АС-САЙИИД АБУ-Л-БАРАКОТ АЛИ ИБН АЛ-ҲУСАЙН АЛ-АЛАВИЙ.

«Ал-Иатима» китоби унинг зикри ва қисман шеърлари билан тож кийган эди³. Ушбу китоб эса у замонаси нуктадонларидан [эканлиги ҳақидаги], ажойиб хабарлардан холи эмас. Айтмоқчи бўлганим шон-шарафда энг юқори, адаб денгизи, саҳийлик баҳори⁴, Нишопур пешонасидаги гурра, Али⁵ авлодлари шайхи, Ҳусайнийларнинг⁶ энг яхшиси ва шийъалар⁷ раҳнамоси, унинг кўкраги олдида саҳро ҳам торлик қиладиган ва омма унга талпинадиган киши ҳақида гапирмоқчиман.

Ғаройиб [нарсалар] ёғдирувчи, унинг олдида ҳатто ҳаво хираланиб қоладиган кўзёши каби ёқимли сўзлар;¹

Лафзи ёқимли, [гаплари] маъноси нозик, ҳар қандай сеҳргарлик унинг балоғати туфайли унга қул бўлиб қолади.

Қасал кўриш ҳақидаги фасл: ушбу касалимга сабаб нималигини билмадим, чунки мен карамлиликнинг ўзи

касал эканлигини кўргач, унинг касалига шерик бўлдим, камолат кўзига заррача кирганини кўргач, ундан 4 заррачаги чиқариб олдим ва дедим ё ажабо, // [бошқаларни] касал қилиб, ўзи касал бўлмайдиган ва бизнинг касал умидларимиз у туфайли соғаядиган киши қандай қилиб касал бўла олади?

Фасл. Шайхнинг саховати мени тамагир қилади, камчилигим эса мени пушаймон қилдиради; унинг фазли мени олдинга суради, мақтовларим эса мени орқага суради. Агар кичик [нарса]нинг ҳисобланиши катта [нарса] бўлса, қайсарлик катталиқда энг каттадир; агар узр сўровчининг сукути сабаб бўлса, узр сўраш ундан маъқулроқдир.

Фасл. Баъзи вақт нафратдир. баъзи вақт эса ҳалокатдир, талаб қилувчи — шоширувчи, талаб қилувчи эса у туфайли зерикшида, ҳар бир идиш ичидаги нарсасини томизиб туради ва ҳар бир жиноятчининг қўли унинг оғзида бўлади.

Унинг лафзи. Э воҳ, вафонинг вафот этишига.

Агар унинг гўзал шеърларини ёзганимда, ушбу китобнинг ҳаммасини банд қилган бўларди, лекин қисқартириш ва чўзилмаслик шартига риоя қилсин деб, улардан бир жилванигина ёзяман. Қасидадан унинг сўзи.

Тўлин ой каби қанча кийик болаларики, у [ой] айланадиган ўқи тепасига [қаламда] ёзилмаган иккита хат [қош]ни зоҳир қилган. Чекасида чаён зирак ўрнига [гажак бўлиб] айланиб турибди, чаённи зирак қилиб таққан тўлин оини ким кўрган?

Унинг сўзи:

Эй Газна аҳли, одамлар орасида шу дунёдан сизга ажратилган қисмат муборак бўлсин! Дирҳамларимизни⁸ ўзлаштириб олдингиз, бизга эса сизнинг қорингиз қайтиб келди, бу адолатсиз тақсимлашдир.

Масхара билан [ёзилган] қасидадан унинг сўзи:

Замона мени ҳалок этди, лекин мен уни ҳалок этолмадим ва икки янги нарсанинг⁹ ёмон кирди-корида бахтли бўлдим. Замона мени ўз ўқ-ёй билан отди ва қалбимга

қадалиб, уни икки бұлакка бұлиб юборди.
Унинг ярми Сижистон улуши, ярми эса Хуросон
улуши бұлди.

Унинг сўзи:

Ешлик ўтиб кетди, лекин мен шод бўлмадим,
маҳбуб [мендан] узоқлашди, мен хурсанд бўл-
мадим.

Замона ана шу сен кўриб турганингдек, қани
менга айтчи, мақтаган нарсам учун сенга ўзим-
ни фидо қила оламанми?

Эй саййидим, сендан ноумид бўлиб, исминг усти-
га: «[Ундан] нажот топмайсишлар»,— деб ёзиб
қўйдим.

Унинг сўзи:

Қато¹¹ [қуши]нинг тўп [бўлиб учиши] қаноти-
нинг айбдорлигиданми?

У менга саховатини кенг қиляпти, мен эса унга
ташаққурини кўпайтиряпман.

5 Кошқийди у билан учрашиш иштиёқида бўлган
ним кишимни учратсам, кунлар [бизни] ажратиб
юборди, орамиз асрга тенгдир.

Совуқ қорли кун ҳақида унинг сўзи:

Қовоғи солиқ, юзи маъюс, изғирин совуқ билан
тавсифланган бир кун,

Унда ёққан қор худди саҳродаги титиб қўйилган
пахтага ўхшайди.

Дарахтлар ва ой нури ҳақида унинг сўзи:

Бизга майни [қуйиб] айлантир, ахир қуйишнинг
ўзи ҳайратлидир.

Уни айлантириб [бизга] яқинлаштир ва [биздан]
четлат!

Унга қўшилган бўлсин

Шудринг суви қўшилган турли-туман райҳонлар.

Ой нуридаги соялар билан нақшланган дарахт-
ларни кўряпсанми?

Ер чиройлилигидан худди йўлбарс териси [унга]
тўшалганга ўхшайди.

Уржузадан унинг сўзи:

Юлдуз тулуъ этишида титраб турган симобга ўхшайди, ой эса камайиб қолганда олтин тоғоранинг ярмига ўхшайди.

Ой ҳақида унинг сўзи:

Осмонда булутлар гулдираши орасида яшириниб турган ойни кўряпсанми?
Кўлоб сувда фарқ бўлган олтин қалқон каби қадди билан айланиб турибди.
Еки унинг ниқобидаги гўзал юзи ҳаё билан секин-аста юряпти.

Чилқон ҳақида унинг сўзи:

Чилқон азиятидан шайхга шикоят қиламан, унинг оғриғи туфайли кечани уйқусиз ўтказдим.
Унинг яраси сабабли [бир жойда] боғланиб қолдим, чунки у келиши билан мени кун бўйи ўтказиб қўйди.

Угра [лохиша] ҳақида унинг сўзи:

- Товоқдаги угра худди яримқоронғуликдаги тонгга ўхшайди.
- 6 Унинг барглари қават-қават [бўлиб], худди қорғсз каби ялтираб турибди.
Латофати ва танасининг нозиклиги сабабли уни [сувга] фарқ бўлаётган ялтироқ тухум ёки кўтарилаётган [қуёшнинг] бир бўлаги деб ўйладим.
Келтириб қўйилгандан кейин, уни ғазабнок кишининг овқат ейишидек едим?

Меваларга зарар етказувчи совуқ ҳақида унинг сўзи:

Совуқ мевага зарар келтиради ва одамзод [доим] ундан хатарда яшайди, дейдилар.
Мен уларга айтдим: парвардигорим ризқ берувчи бўлишда давом этаркан, офат ва зарарларга парво қилмайман¹².

2. АЛ-АМИР АБУ ИБРОҲИМ НАСР ИБН АҲМАД АЛ-МЕКОЛИЙ, тангри унинг шон-шуҳратини давом эттирсин.

Хуросоннинг яғонаси, унинг тўлини ойи, қалби ва фахридир. Жамки асли насаби шарафлилар, камо-

лотга эришган олий жаноблар, табъи карамлилар орасида араб ва форс адабиёти ва подшоҳликка хос адабиётда ҳеч ким унга тенг келадиганни кўрмаган. Унинг шеърлари [бадий] гўзал, уларни [шоир] кам изҳор қилса ҳам, дурлари у бор мажлисда йиғиб олинади ва унинг ажойиб [мисралари] унинг оғзидан тортиб олинади, гўё [мана бу] сўзи каби:

Душмандан эмас, тангридан қўрқ ва яхши билгинки, ниманики у ҳукм қилмаса, сенга у етмайди.

Агар сен [уйда] ўтириб қолсанг ҳам, насибанг сенга душманлик қилмайди, қачон насибанг ўзи душманлик қилса, сен душманлик қилмаслигинг керак.

Унинг сўзи:

Бахиллик ва сахийлик каби қабиҳлик қабиҳликда йўқдир, ҳар бир хислат ҳам ўтиб кетади. Қамтарлик билан бўлган бахиллик куч-қудратга аралашган сахийликдан яхшироқдир. Ҳаётим билан онт ичаманки, алой аччиқдир, бахил [эса] маломат қилинган, ҳақоратланган [ва] жирканчлидир.

Унинг сўзи:

Сенинг ҳаётинг билан онт ичаманки, етказаётган [ёмон] қилмиши учун сенга узр юзини ўгираётган кишининг ўзи ҳозирги вақтда ўша ишни қил-
япти.

Гўё бир қорин бандасики, [овқатни] еб қўйиб, уни еювчилардан узр сўрайди, ваҳоланки, у киши ҳозиргина уни еб турибди.

Абу-л-Аббос ибн Тоҳир ибн Зайнаб¹³ [вафотига] аталган марсиядан унинг сўзи:

- 7 Фахр қуёши, олий мартабалар ва гўзал фазилатларнинг тўлини ойн Абу-л-Аббос вафоти ҳақида менга хабар қилишди. Уларга айтдим: қалбим эзилиб кетди, сизлардан ўтганиб сўрайман: у [ўлган]ни Ибн Тоҳир демай қўяқолинглар.

Унинг сўзи ва унинг қиссаси [бор эди]:

Замонадан ажабланаманки, у мени ақлсиз, нодон
кишилар билан синаб кўради.
Баланд қасрларда яшаганимдан кейин, пастак
кулбаларга тушиб қолганлигимга улар мени ҳа-
сад қилишади.

[Бу] худди бургут ўлимтик тепасида турганида
унга ит ва қора қарға ҳасад қилгандай.

[Шароб] ичишдан қайтиш ҳақида унинг сўзи:

Замонлар давомида майни қаттиқ чанқаган ки-
шининг ичишидай ичдим, энди эса қийналиб ича-
диган бўлиб қолдим.
Косада эмас, кўпгинаси менга кифоя қилади,
унинг йўқлигида, қолганини [ичиш] зарарли
эмас.

Қандайдир бир дўсти ҳақида унинг сўзи:

Ҳадя қилиш ва ҳимматда сени сахийликнинг мағ-
зи деб ҳисобладим ва [шу] ҳисоблаган нарсам-
га ожизликни киритиб юбордим.
Сен ўйлаганимдай олий жанобликнинг мағзи
[экансан], лекин ёғи ажратиб олинган ёнғоқ мағ-
зи [экансан].

Даҳҳазора¹⁴ деб аталган бир чўри ҳақида унинг сўзи:

Нур кўринди ва қумри намоён бўлди, у ўз таран-
нумида булбулга жавоб қилди.
Вақт ва дунё ёқимли эди ва лекин Даҳҳазорадан
айрилиш ҳаётни аччиқ қилиб юборди.

Унинг сўзи:

Агар бахтсизлик сенга оғирлик қилса, сабр қил
ва [сенга] умр кўмакдош бўлса, у [бахтсизлик]-
нинг ўтиб кетишига амин бўл.
Бошинг сабр шохи, сабр эса катта бир дарахтдир,
дарахт шохи бор экан, унинг мевасига мунтазир
бўлишади.

3. АШ-ШАЙХ АЛ-ИМОМ АЛ-МУВАФФАҚ АБУ
МУҲАММАД ҲИББАТУЛЛОҲ ИБН МУҲАММАД
ИБН АЛ-ҲУСАЙН, тангри унинг шон-шуҳратини да-
вом эттирсин.

У табиатнинг тили, уммат қалъаси ва миллат қуёшидир. Бошлиқлар, раҳнамолар, имомлар, хос ва омилар орасида унинг ўрни энг шарафлидир, унинг фазилатларининг энг ози ва хислатларининг энг кичкинаси ҳам шеър билан зикр қилишдан юқорироқдир. //Лекин мен ушбу китобимни унинг исми билан зийнатлайман ва унинг зикрига диққатни жалб қиламан. Унинг [қуйидаги] байтларини менга айтиб беришганди, уларда унинг шон-шухрати тилининг қиммати баён этилган:

Бошлиқ адиблар одати каби ўз ҳаваслари ҳақида унинг сўзи:

Унинг иштиёқида жонимни қурбон қиламан, чунки унинг гўзаллиги ишқида ўлимнинг яқинлашганганини кўриб турибман.
Ўзим асирман, қалбим эса унинг ишқида боғлаб қўйилган, ажабо, шундай нисонгаки, асирни асир қилади.

Унинг сўзи:

Уларнинг қўрқинчдан қочиб кетаётгани менга намоеън бўлгач, «нафир-нафир»¹⁵ деб қичқира бошладим.

Унинг ҳаммомни койиб [айтган] сўзи:

Доим совуққа ва қуруққа моил табиатли бир ҳаммомки,
Совуқлик [толен] юлдузи у туфайли бахтли, иссиқлик [толен] юлдузи эса бахтсиздир.

Унинг қандайдир ҳоким дўстига ёзгани:

Эй яхши хислатлари менга баҳор ёмғирини, кўриниши эса тўлин ойни эслатадиган ҳоким.
Уйлайманки иштиёқим алангаси унинг атрофида шуъла сочи, ҳатто унинг ҳимояси унга ғазабни [вақтинча] қарз берган.

4. АБУ САЪД АЛ-ГАНЖРУДИЙ¹⁶.

У Нишопур аҳлининг бешта [машҳур] табақаси: фақиҳлар, адиблар, шоирлар, деҳқонлар ва ялангоёқлар орасида зикр қилинади. У [табақа]ларнинг ҳаммасидан ҳам муқаддам туради, илғорлик ва олдинга сакрашни ўзидан қўймайди. Ушбу китобим бу жумла-

ларнинг ҳаммасини ўзига сиғдира олмайди, фақат унинг фазлини баён қилувчи шеърларидан айрим намуналар [келтираман], гўё унинг ғазалда [ёзган шу] сўзи каби:

Қачон у ўгирилиб, тикилиб қараса, кўз косаси
камалак ўқларини отади ва у ўқлар нишон усти-
да пайдо бўлади [яъни нишонга тегади].
Думбаси қум тепага ўхшайди, [ҳар томонга] эги-
либ юриши сабабли қадди мулойим навда ва ка-
ноп ипи унинг белига ўхшайди.

Унинг сўзи:

У ғамза қилиб, кокиллари ва қовоғи билан ошиқ
белини синдириб юборди.
Сочларининг ўримлари худди алиф [ҳарфи]даги
ҳамзага ўхшайди.

9 Унинг сўзи:

Еноқ чизиқлари орасидаги хол ва қора сочдан
бир хат тортилибдики,
У худди юзасида битилган [хатлар] ва нуқталар
жилваланиб турган китоб хатига ўхшайди.

Унинг сўзи:

Сенинг бўстон жамлайдиган нарсани бирга олиб
юрадиган гулдай юзинг менга ором беради.
Менинг учун унинг наргиси, атиргули ва энди кў-
кариб келаётган мўйловлари райҳони [бўлса бас].

Қизил тол [дарахти] ҳақида унинг сўзи:

Қизил толга бир назар ташла, агар уни ёмғирдан
кейин кўрсанг, боғлар орасидаги
Қизил ёқут, ҳиллираб турган зумрад барглари ва
сочиби юборилган шудринг дурлари деб ҳис қила-
сан.

Қор ҳақида унинг сўзи:

Бугунги кунни кўрмаяпсанми, унинг қорли булут-
лари пайдо бўлди ва дафъатан қор ёға бошлади.
У [қор] ғазабдан парча-парча оқ кўпикларни

[оғзидан] сочиб турган кулранг туяларга ўхшайди.

Яна [қор] ҳақида:

[Шундай] бир қор яҳики, унинг мен учун фил суяги устида эгилиб турган жойи [ясалган], Ер юзасида биз учун унинг ойнак ва шишалари [ясалган].

5. АБУ-Л-ҚОСИМ АБДУССАМАД ИБН АЛИ АТ-ТАБАРИЙ, тангри уни раҳмат қилсин.

Нишопурда туғилган ва шу ерда яшаб, кифоя қиларлик даражада [кишилар] соясида яхши тарбия олди. Адаб усуллари ва шахобчалари соҳасида асрлар яғонаси бўлиб етишиб чиқди, [адаб] мевалари ва райҳонларини [ўзида] жамлади ва баён сеҳри бўлган ўз насрини жаннатларнинг бир бўлаги [бўлмиш] назмга қўшди, унинг ёши улғайиб, [ақли расолиги] ва навдасининг [доим] яшнаб туришидан замона алданди.

Ҳозир у пойтахт [Нишопур]да рисолалар [муаллифлари бўлмиш] котиб аъёнлар қаторида, тангри уни [офатлардан] сақласин. Мана булар унинг китобатдаги қадамнинг муқаддамлиги ва балоғатдаги истеъдодининг кенглигидан ҳикоя қилувчи китоби нусхасидан фасллардир. Бу [китоб]ни адиб Абу Али ал-Ҳусайн ал-Марварудийга¹⁷ ёзган. [Бу вақтда] у Нишопурда яшагандан кейин Журжонга чиқиб кетган эди:

10 Устод чиқиб кетди, тангри унинг шон-шухратини давом эттирсин, қалб эса шавқ қаноти билан унинг томонига учиб кетди, ундай эмас, қалб у билан бирга кетди. [Бу] худди ал-Азизнинг қавмлари манзилларига келиб қолган кабики, улар юклари орасида нима борлигини билмасдилар¹⁸. Ҳамма водийлардан унинг саломатлиги шамолини ҳидлаб кўраман ва ҳар бир ўткинчи орқали унга ўзимнинг саломимни йўллайман. Мен бу ерда унинг фироқи ўқининг нишониман ва унинг иштиёқи занжирига боғланганман. То уни кўргунумча, саломат яшайлик, агар ҳаётни унинг ҳаёти билан чўзмасак, у ҳеч кенгаймасин. Тангри бизнинг кунларимизни унинг соясидан сероб қилсин, уни яқинлаштириб, бизни бахтли қилсин ва у туфайли лаззат фурсатларидан бизни баҳраманд этсин. Ана шунда яшаш ажойиб, замон ёш йигит ва у билан учрашиш юракларга [ёздаги] муздай ва у саломатликдир. Замон бизни охираат билан поклашини тангри эслатиб ўт-

ган. Осмон зангори либосда, шамол нафасларни намлайди, боғлар эзорларни¹⁹ намлайди, булут эса тугмаларни ечади. Осмон гўё келиндай жилоланади ва гўё биз унинг сочиб юборилган қатраларимиз. Адирлар атрофини миннатдорлик билан хушбўй қилади, қаерга борсак, ўша ерда шудринглар олтиндай ва қаерни айлансак, ўша ерда [улар] дурдай, фазода эса улар кумуш. Тоғлар ўзларининг қорли оқ кокилларини ташлаб юборган. Саҳролар баҳор матосининг чиройли либосига ўралиб олган. Фақат улфатчилик учунгина [бу ерда] жой бор, фақат ошиқ учунгина ҳадиксираш бор. Қосалар эски кўзалар билан бирга бизнинг орамизда айланиб турибди, улар ақиқнинг эришига ўхшаяпти, у мушк каламуши ва биродар ёноғидай кулиб турибди. Кўкраклар ошиқлар кафтидан ёрдам сўрайди, тушган шудринглар шохлар билан ўйнашяпти, шохлар чиройига позиклик қўшилиб кетган, кўза заргар оёққа тақадиган тақинчоқни маҳкамлаб қўйгани каби қопқоқ билан жароҳатланган:

Агар унинг [оғзидаги] муҳр бузиб ташланса, у бинафша ҳидини тарқатади, чироқни ҳам ёритиб юборади ва заъфаронни нурли қилади.

Фақат у [Абу-л-Қосим] адабининг бўстонлари, фазлининг гўзалликлари, хулқининг хусусиятлари ва табиатининг муқаррамликлари ҳақида узундан-узоқ каломларгина нақл қилинади. Анави [юқоридаги]лар унинг насридан намуналар, булар эса назмининг энг гўзалларидир:

Жамоли унинг мушки билан нақшланган, ёноғи қалби қони билан бўялган [маҳбуб]дан Қовоқлари шамшири наргисданлиги, [унинг] белбоғини бинафшадан ясалганига ишонч ҳосил қилинганч, узр сўрайди.

Унинг қасидасидан:

Танаси хушбўй қанча [гўзал] қизларики, улар нозиклик ва ёшликнинг энг яхши [даври] ҳисобланадиган гуллаган ёшликда. Уларни мен кечаси зиёрат қилганман, ваҳоланки тунги саёҳат ва [тунги] азм қовоғимдаги машаққат ва қовоқларимдаги иккита тифни ошкор қилди.

1 Қасидадан унинг сўзи:

Улар Ҳайфода пайдо бўлишди ва кўзлари шамширини қўшиндаги фитна туфайли ақлдан озган
[киши]нинг кўкрагига қадашди.
Шох тепасидаги бир қуёш, у ердан туриб юракларни боғлаб қўйди, э воҳ қалбим [шу] қуёш туфайли шох тепасида [бўлиб қолди].
Узоқ вақт уни зиёрат қилиш учун [қалбим] қовоғимдан ғойиб бўлди, қовоғимнинг шамшири қиличимнинг тиғидир.

Унинг сўзи, тавҳид²⁰, танҳолик ҳамда китоблар билан дўст бўлиб, одамларга аралашшдан четлашиш [ҳақидаги] қасидасидан:

Осойишта [ҳаёт] ҳуллаларини²¹ кийиб, уйимнинг қоронғи бурчаги билан улфат бўлдим, [бу] уясиз қато [қуши]нинг улфатчилигидир.
Тамъани ўзимга қалқон қилмайман, хайр-эҳсон сўраб қўлимни чўзмайман ва оғир юк кўтарадиган ёш туяга мурожаат қилмайман.
Кафтим бармоқлари учи совуқ есин деб, кўзам матосидан жубба²² ва кўйлак кийиб оламан.
Агар бирорта суҳбатдошни кўнглим тиласа, ҳирс билан илмлар шон-шуҳратигагина йўлиқаман, холос.

Китоб билан ишонганим ҳолда бирга ўтирганимни, сен инкор этадиган фаслларни ва маъниларни эшитаётганимни кўрасан.
Сиррим машҳур эмас, учрашганда қовоқ солишим жаҳлдан эмас ва менда ёлғон йўқ.

Унинг сўзи, қитъадан:

Қанчадан-қанча нодонларки, ўзинча менга турли хислатларни исбат берди ва улар билан мени нуқсонли деб ўйлади.
Мен уларга жавоб бердим ва фалокатлар қўли ўқ-ёйдаги узун тиғини юраклар томонга қаратди.
Агар замона мусибати менга ёрдам берганда эди, у мени айшу ишратда кайф билан ўйнаб турганим ҳолда учратган бўларди.
Қачон замона гуноҳлари зулм билан бўйнимга ёпишиб, мени тарк этса, у [бўйин] калталиқ қилади.

Унинг сўзи қитъадан:

Ешлик сенга куч-қувват бағишлади, лекин ақл-сиз бош ўйин-кулги ва хушчақчақликда унга ором бермади.
Демак сен қариллик шартларидан зарар кўрганнинг учун [дунёдан] тезда ўтиб кетдинг.

6. АБУ ҲАФС АМР ИБН АЛ-МУТТАВВИЙ АЛ-ҲОКИМ.

«Ал-Иатима» китобида унинг зикри, фасих [таржимаи] ҳоли, тутган ўрни ҳақида баён этилган ва бокира шеърларидан келтирилган эди²³. Мана бу ўрин эса у китоб [«ал-Иатима»]ни ёзиб бўлганимдан кейин унинг ақлимга келган сеҳри ажойиботлари, бадийликларининг малиҳлари ва ҳайратомуз маониларининг ягоналари учундир.//Ушбу китобни улар билан зийнатлашга ҳожат йўқдир.

Мана булар унинг муқаддам ўтганларга [қўшимча] сўзларидир, худди [шу] айтгани каби: Қимнинг олтини кўпайса, унинг кибрлиги ҳам кўпаяди. Унинг сўзи: Қасамларга рноя қилиш имоннинг васиқаларидандир. Унинг сўзи: Муҳаббат ҳирс-ҳавоси кўп нарсадир, май лазиз [нарса]ларнинг энг лазизидир. Унинг сўзи: Иккиси орасидаги холислик [бир нарсага] эга бўлиш ва уни сарф этиш кабилдир. Унинг сўзи: Қўй териси каби қишлик нарса йўқдир.

Унияг бадий шеърларидан, ғазалда [айтилган] сўзи:

Эй мени [ўзига] ходим қилиб олган ходим, дунё мен учун тамом бўлди.

Сен зулм билан тўкканинг қонлар қанча бўлмади, ахир мен хизматкор бўлиб қолдимми ёки ҳарамнинг бичилган ходими бўлиб қолдимми?

Унинг сўзи:

Эй менинг дўстим, ҳусида замонаснинг яктоси бўлган киши иштиёқида мен ҳам замонанинг ягонаси бўлиб қолдим.

У шундай бир [хипча] новда, лекин унинг лаблари нурнинг табассумидир, у бир тўлин ой, лекин у ингичка бели туфайли камайиб бораётган ойдир.

Унинг сўзи:

«Аҳдинг кўзёши тўкиб йиғламоқда, туриш жо-
йингни эҳтиёт қил,
Кўзларингга нима бўлдики, қон тўккандан кейин
ёшни аёвсиз тўкяпти»,— деди [маҳбуб].
Мен унга дедим: «Бу менинг ҳузуримдаги юпа-
тиш учунми ёки овунтириш учунми?
Лекин кўзёшим бутун умр давомида йиғи билан
қўшилиб келган».

Унинг сўзи:

Улар ташлаб кетишди, қовоқларим эса улар ке-
тидан икки юзимга кўзим нуридан икки турли
[ёшни] тўкди,
Ҳатто кўзларим ёш тўкишдан бош тортди, мен
эса кўзсиз йиғлаб ёш тўкишда давом этдим.

Унинг сўзи:

Олтинсимон май [тўлдирилган] қадаҳларинг эр-
та тонгда кулмоқда, тонгни булут ҳузурингга
шикоят билан келди.
У [булут]даги чақмоқ табассум билан йиғлаб
кулмоқда, у кўринганда гўё шикоят қилувчи шукр
айтаётгандай.

Мушкли тол²⁴ гули ҳақида унинг сўзи:

Тур, деҳқончиликдан етишган [нарсани] олиб кел,
сенга эса тўла қадаҳ [тутилади].
13 Ёки сен тол гулини кўрмаяпсанми? У мувофиқлик
гулининг худди ўзи.

Яна ўша ҳақида унинг сўзи:

Наҳотки тол гулларини кўрмаяпган бўлсанг, улар
очилганда, кўзга мувофиқ [ёқимли] гуллардир.
Улар мушукнинг кафтларига ўхшайди, лекин улар
сочилганда ҳамма томонга мушк сичқонлари²⁵ тар-
қалиб кетади²⁶.

Равож ва Миср лўяси ҳақида унинг сўзи:

Қандай яхшики, сенинг олдингга равож кўк Миср
лўясига аралашиб келибди, қандай яхши қўши-
лиш-а.

Гўё забаржад билан безатилган бармоқларики,
уларга фил суяги каби билаклар бириктирилган.

Исмалоқдан қилинган [овқат] ҳақида унинг сўзи:
Ошпаз касаллигимда пиширилмаган бир овқатни
олиб келган эди, унга дедим:
«Бизга бундан бошқа нарса пишириб келолма-
дингми, таассуфки бу чўктирилмаган туя ва уни
исмалоқ деб аташадн»²⁷.

Улуғ султон [Маҳмуд] — буюк тагри унинг под-
шоҳлигини давом эттирсин — ҳақида унинг сўзи:

Султон қароргоҳи зиёратчилари сахийлик билан
[тўла] шон-шараф боғига келишаётганини кўриб
турибман.
Унинг ҳузурида қанчадан-қанча хоҳловчилар пе-
шоналари учун мурувват мажлисларида сажда
қилиш имкониятлари [мавжуд].

Олтита қуш орасида [уларни] таърифлаш ҳақида
унинг сўзи:

Эй парвардигор, агар тун мужассамлашса, қора
қарғанинг ўзи бўлиб қоларди.
Биз у [тун]ни ўтказдик, шаробимиз эса хўроз
кўзи каби тоза, софдир.
Бу [шароб] билан товус каби гўзал, вафодор
хипча бел [маҳбуб] шошиб [айланиб] туради.
Шундай хонандамиз борки, унинг куйлаши ҳеч
ихтилофсиз булбулнинг ўзи.
Ҳатто унга тол شوҳидаги кичик қушча жавоб бе-
раётганини эшитдим.
Тонг лочини қаноти олдидаги ўнта катта патини
ва қаноти остидаги яширин патларини ёзганини
кўрдим.

Ушбу китоб муаллифи ҳақида унинг айтгани:

Абу Мансур сўзларида шундай лаззатлики, чан-
қаган [кишига] у [сўз]лар зилол сув ўрнини бо-
сади.

14 Унинг назми баднийликларини ривоят қилсак,
чанқоғимиз босилади, агар унинг назминини бир
кун ривоят қилмасак, сувсираб қоламиз.

Унинг сўзи:

Кишиларнинг маҳшар [куни]да²⁸ ҳимоячиси бор,
менинг эса машҳарда шарофат қилувчим йўқ.
Фақат пайғамбар қилиб юборилган набий ал-мустафо,
сўнгра шофей мазҳабига²⁹ эътиқодимгина
[менинг ҳимоячимдир].

7. АБУ МАНСУР ЯҲЁ ИБН ЯҲЁ АЛ-КОТИБ.

Уст-боши фазлга тўла, ҳақ-ҳуқуқи билан котибдир.
[Яхши] хусусиятларининг зўрлиги уни ал-Амир Абу-л-Фазл
ал-Меколий³⁰ — буюк тангри унинг шон-шарафини
давом эттирсин — билан дўстлаштирди, унинг нуридан
ўзига олов олди. У шундай дейди:

Қачон миниладиган уловдан маҳрум бўлинганда,
у сенинг биродарингга хабар қилди, улов минган
кишига янги хабарнинг ўзи уловдир.
Одобли билан дўст бўл, шунда сен жоҳил билан
дўстликда [бўлгани] каби оёғинг остида тойғоқ
жой кўрмайсан.

8. Унинг ўғли АБУ-Л-ВАФО МУҲАММАД ИБН ЯҲЁ.

Ёшлигининг гуллаган ва замонаси имкон берган
[вақт]да адаб гўзалликларини эгаллаб наср ва назмда
санъаткор бўлиб етишди ва фазлнинг ҳамма қирраларини
ўзига олди. Унинг санъаткорона [айтилган] шеърларидан.
Ал-Амир Абу-л-Фазл—тангри унинг шон-шарафини
давом эттирсин — ҳақида унинг сўзи, қасидадан:

Суод ёки Рабоб³¹ [хизмати]дан кўра арбоблар
хизматини [адо этиш] мен кабиларга биринчи
бахтдир.

Бу билан мен сахийлигига булутлар сахийлиги
ҳам баробар кела олмайдиган кишилар — Мекол
авлодларини³² кўзда тутяпман.

Улар мендан замона сузтигини ювиб ташладилар
ва менга [инъомлар] ато этдилар, ахир мен
ҳалок бўлган эдим-ку³³.

Улар менга баландликларга [кўтарилиш] йўлини
кўрсатиб беришди, ҳатто олий мартабаларнинг
ҳар қандай эшигидан кириб бордим.

Қимки Убайдуллоҳни³⁴ мадҳ қилса, у олий мартабаларда
ҳеч қайғусиз чақмоқтош билан олов
ёқади.

У ипни шундай маҳкам ушлаб оладик, у [ип]ни

узиб юборишидан ҳеч нарса унга хавф-хатар бў-
лолмайди.

Ундан бошқа эмас, у туфайли мен бадавлат бўл-
яман, худди ал-Хузобли бир йиғит бойиб кет-
гани каби.

Тангри унинг давлатини давом эттирсин ва унинг
қўллари ҳаётнинг энг лаззатли меваларини териб
олаверсин.

Бахт-саодат унинг ҳар бир ҳайитда табриклар,
то ҳисоб-китоб куни [қиёмат]гача уни табрик-
лашни қўймасин.

- 15 Абу Абдуллоҳ ал-Ҳусайн ибн Али ал-Бағавий ал-
Котиб³⁵ бу [шоир]га шундай ёзган экан:

Эй Ибн Яҳё, Яҳёнинг фазлини [сенда] кўриб ту-
рибман, чунки узоқ вақтгача [отанг] Абу Яҳё
ҳамроҳинг бўлган эди.

Унинг муҳаббати қалбимга аралашиб кетган, бу
худди сувнинг муздай майга аралашиб кетгани
кабидир.

Абу-л-Вафо унга [шундай] жавоб қилибди:

[Эй] Абу Абдуллоҳ, сўз устаси бўлиб қолдинг,
биз ҳаддан зиёд яхшиликка эришдик.

Қандай яхшики, булут ўғли узум қизи [май]га
уйланибди, карамлилик биродари унинг маҳрини
ғофил кишига тўлаб қўяқолсин.

Сўзларинг қалбимга шундай ёқимлики, улар му-
ҳаббатни унутишга мажбур этиб, ғам-қайғуни да-
волади.

У яна [шундай] деган:

Кўзёши ёмғири ёшлик аҳду паймонини сероб
қилди, яйлов кунларини эса баҳор ёмғири сероб
қилди.

Қанчадан-қанча йилларни ойма-ой ўтказиб юбор-
дим, ҳатто жумодо [ойини]³⁶ рабиъдан³⁷ фарқлай
олмадим.

У деган:

Амирга ва менинг кишим бўлганга айт, у менга
жавобни қайтарсин:

«Сен таъна шамширини қиндан чиқарганинда,
менинг танамни ҳолдан тойдирдинг».

У деган:

Марваррузда ёғин пайтида анча вақт қолиб кетдим,
унга ўхшаш жойда эр киши туришининг чўзилиб кетиши хатарлидир.

Қачон бўлмасин момақалди роқ хабарчиси бизга
«қочинглар» деб хабар қилса, у ердаги деворларни ёмғирга сажда қилиб турганини кўрамиз.

У деган, амирга³⁸ аталган бошқа [қасида]сидан:

Ёшлик иши қандай яхшики³⁹, агар кечалар бахтсизлигининг оқиб келиши бўлмаса, унинг яхшилиги қандай бўларди.

Гуллаган ёшлигим шохининг даврлари янгиланиб,
соялари қанот ёзди, қўлим унинг меваларини териб оляпти.

Соҳибжамолни зиёрат қилиш учун қушни чиқармадим,
таъна қилиш ва кетма-кет қичқиришлар мени учишга мажбур қилолмайди.

Унинг тахтиравонсиз бирор уй олдидан ўтиб кетсам,
шерлар уйлари мени қайтишга мажбур этади ёки унинг тўлин ойини кўраман.

Саодат ва унинг нурини ўз бахтимда кўряпман,
бахт эса Яманда тўқиладиган. йўл-йўл матодан [тикилган]
кийимнинг энг иссиқ қисмидадир.

16

Эй қуёш иссиғи билан ҳақоратланган куннинг парвардигори,
иштиёқим мени уни зиёрат қилишга чақирди,
у эса мунтазир бўлиб турибди.

У сурма қўйган кўзлари билан мени кутиб олди,
меъжари⁴⁰ эса худди тўлин ойнинг зулматда боғлаб қўйилган тишига ўхшайди.

У мени ҳурматлаш учун мен томонга қадам босса,
оёқларига таққан узукларига сочи хизмат қилиб туради.

Тонг ундан ўзиб кетаёзган қанча кечаларки, қато [қуши]
бош бармоғининг ярми уларга қисқаликни қарз берган.

[Амир] хурсандлик кўйлаги остига бизни тўплаб қўйди,
худди гули ғунчасига тўпланган атиргул каби.

Ёдимдан кўтарилиб қолган замонлар сувга қондирилсин,
кўзёшлари [улардан] ўзиб кетганини кўрмаганмисан?

Э воҳ, бу қандай йигитки, замонасида ёшлардан
унга тенг келадигани йўқ, унинг ҳақидаги хабар-
ни билганлардан сўра.
Ҳожамиз Убайдуллоҳ билан учрашишдан бошқа
[нима ҳам бор], бу амир, анави эса ажойиб бир
ҳаётдир.

Бу [қасида] жуда узундир.

9. УНИНГ БИРОДАРИ АБУ САЛМА, буюк тангри
унга мададкор бўлсин.

Отаси йўлидан борди ва биродарига тақлид қилди.
Ал-Амир Абу-л-Фазлнинг — буюк тангри унинг шон-
шухратини давом эттирсин — котиби бўлиб, унинг хул-
қини ўзига ўзлаштириб олди, унинг йўлидан юрди ва
унинг фазли саҳифаларини айтиб берувчи бўлди. У
шундай киши эдики, унинг хати [Абу-л-Фазл] хати-
дан фарқ қилмасди, унга қарға қарғага ва хурмо хур-
мога [ўхшагандек] ўхшарди. Унинг хатлари қатори
шеърлари ҳам [мавжуддир], гўё ғазалда [ёзилган шу]
сўзи каби:

Унинг қаддини виқор билан ўсиб келаётган нав-
дага ва кўзига ўхшатган кишига маҳбуб зулм
қилди.

Навданинг гули тўкилгандан кейингина у сахий-
лик қилиб [мева беради].

Унинг жамоли ҳар вақт боқийдир.

Абу Аъло ал-Басрий⁴¹ унга сиёҳ ҳадия қилишни сў-
раб ёзганда, унинг талаб қилган нарсасига яхши жа-
воб қайтарибди, шеър билан ёзилган [жавоби]дан:

Баъда [сўз шулки], сенга сиёҳни юбордим, у тун
зулмати ва [камина] қулнинг совғасидан хабар
берувчидир.

Агар қоғозда бирор нарса содир бўлган бўлса,
унинг қоралиги ҳақ нурини ал-Ҳажад зулмати
билан бирга қоғозга кўчиради.

Муҳаббат ҳаққи онт ичаман, агар кўзимнинг қо-
раси ва қалбим мағзи ҳузурида бўлганда, унга
муносиб тушган бўлардим.

17 10. АБУ-Л-ФАЗЛ ИСМОИЛ ИБН МУҲАММАД
ИБН АЛ-ҲАСАН АЛ-КАРОБИСИЙ.

Машҳур фақиҳлардан ва шоирларнинг энг фақиҳ-
ларидан, унинг кийими илмга тўла, ақл ва фазилат ун-

га хос тавфислардандир. У жуда чиройли қилиб [шундай] деган:

Сен ёқимли ҳаёт кечиршни хоҳлайсан, лекин замонанинг айланиши балолар келтиришни сен кўрмаялсан.

Бу дунёда секин-аста юришинг қамоқдир, қамоқдаги машаққатли кун жуда секин ўтади.

11. АБУ МАСЪУД АҲМАД ИБН УСМОН АЛ-ХУШНОМИЙ, тангри унга мададкор бўлсин.

Нишопурнинг яхшиларидан, унинг фозилларидан ва шоирларидан биридир. Сўзлари нафосатли, зариф ва тафсилли жумлаларга бойдир, худди шу айтгани каби:

Шундай бир жоҳилки, мени ҳақоратлашда ўжарлик қилди ва менинг мартабамга риоя ҳам қилмади.

Мен сукут қилиб, унга парво қилмадим, камтарлик менга ўхшаганларни зийнатлайдиган нарсалардандир.

Икки жағим орасида кесгир шамшир [тил бор], лекин тангрининг нажоти уни қинга солиб қўйган.

Унинг сўзи:

Эй ҳокимлик шон-шуҳрати мағрурлантириб қўйган ҳукмдор, шу [мағрурлик] туфайли халққа зулм қилдинг ва йўлдан тойиб кетдинг. Бундан қайт, шон-шуҳрат кетидан [мансабдан] четлашишнинг хорлиги юради, ҳукмдорликнинг хушбўй атри унинг бодига вафо қилмайди.

Унинг сўзи:

Эй олий мартабалар ривоятчиси [бўлган] хожа, у [мартабалар]дан сен узоқлашолмайсан. Олий жанобликнинг ҳақиқийси сенинг қўлингда, сендан бошқанинг қўлидагиси эса ўткинчидир. Сен замонанинг гуноҳ [ишлар]ига узрлисан ва сен улуғлик либосларига тикилган безаксан.

Унинг сўзи:

Соч оқини нур деб атаган ва у [оқ] виқорни бекитиб туради, деб ўйлаган кишига [шундай] дейман:

«Мен учун виқордан кўра ранги тонг ва қатрон-
ни эслатадиган соч яхшироқдир».

18 Унинг сўзи:

Қачон у [май]ни бир ўзим суҳбатдош дўстсиз
ичиб ҳақоратлаганимда [шундай] дедим:
«Унинг йўқлиги соғлом суҳбатдошдан мени маҳ-
рум этгани учун қадаҳимни ўзимга дўст ва суҳ-
батдош қилиб олдим.

Унинг ғазалда [айтилган] сўзи:

Агар Абу-л-Фатҳнинг⁴² юзи намоён бўлса, тулуъ
этиб турган тўлин ойга муҳтож бўлинмайди.
Тангри унинг қадди қоматини сақлаб турмаган-
да ва у сажда қилишга эгилганда, шубҳасиз си-
ниб кетган бўларди.

Унинг ҳикмат билан [айтилган] сўзи:

Замона мусаффоликдан маҳрум бўлгандан кейин,
замонангда ҳаётнинг мусаффо бўлишига ишона-
санми?
Бу дунё одамларидан вафони умид қиласанми,
ахир вафодан қудратли ҳеч нарса йўқ-ку.

Озиқ тиши оғриган бир йигит ҳақида унинг сўзи,
у [йигит] Абу Саъд ибн Халаф⁴³ билан тортишиб
юрарди:

Эй ҳусн қибласи ва шаҳар [аҳли]нинг фитнаси,
сенинг [яхшиликдан] хабар берувчинг шикоят
қилди, сен эса унга оғриқдан шикоят қилдинг.
Юзинг эрталабки қуёшга, агар у тулуъ этса, мой-
чечак ва салқинликка зарар келтиради.

12. АБУ-Л-ҲАСАН МУҲАММАД ИБН АШ-ШАЙХ
АБУ АЛИ АЛ-ҲУСАЙН ИБН МУҲАММАД ИБН
ТАЛҲА, буюк тангри улар иккисига мададор бўлсин.
Ҳар томонлама карамли, ҳар тарафдан шарафли,
адаб, фазл ва олий жанобликда энг шуҳратлидир. Ҳо-
зир унинг ёши йигирмага етмаган, лекин шеърлари
машҳур санъаткор [шоир]лар шеърларидан устун ту-
ради. Унинг отаси ҳақидаги қасидаси хаёлимга келди,
агар буни ал-Бухтарий⁴⁴ ёки Абу Фирос ал-Ҳамадо-

ний⁴⁵ айтганда, [ундан] зиёда қилолмаган бўларди.
Унинг аввали:

Тақдир бевафолигини айблайман ва ундан ўтиб
кетган нарсанинг қайтиб келишини талаб қила-
ман, лекин тақдирнинг ўзи айбловчидир.
[Ўтиб кетган] кунлардан улар билан қайтадан
учрашишни орзу қиламан, мана бу алдамчи нафс-
ларнинг хоҳишларидир.

Тақдиримдан шикоятим, уни ҳақорат қилаётган-
нимдан [шикоятимдир] ва кўзларимга жаҳл қи-
лишим ундан ўпкаланаётганимга [жаҳл қили-
шимдир].

[Менинг учун] қайғу чекиш етарли, чунки ён то-
монда денгизни кўриб турибман ва мен учун

Рай ҳовузига бўлган ташналик алоҳидадир.
Озод ва мусбатга дуч келмаган кишилардан аж-
ралиб қолмаганим, менинг қайғуларимни енгил-
лаштиради.

19

Ҳимматим жозибали бўлиши учун ўзимдаги нар-
сага ишонаман, осойишталигим учун шавқнинг
жозибадор ёмғирлари [бор].

Тангри бизнинг қароргоҳимиз бўлган дунёни,
бизнинг аҳбобларимиз ва севган кишиларимиз
бўлган қавмларни [ўз] ҳимоясида сақласин.
Шамшири ўткир кишилардан қанчаси [тангри]
ҳимояси билан нозини неъматда яшаяпти, уларда
шеърга муносабат ўзгариб кетди.

Шу [қасида]дан:

Янги узилган атиргуллардан [тикилган] либос-
лар унга муҳайё, хушбўй мушкдан унинг муат-
тар ҳиди ўғирлаб олинган.

Ушандан:

Эй уй, балки эй тўлин ойнинг зулматдаги гардиши,
сени булутлар сувга қондирмади, балки менинг
кўзёшим қондирди.

Уша зотлар эмасмики, уларни [тангри] уйини
зиёрат қилиш учун ориқ, қоринлари бўртиб чиқ-
қан [отлар] ҳолдан тойдирапти.

Иштиёқ менга хиёнат қилиб азоб берди, фақат
қуйилиб турувчи кўзёшигина мени сақлаб қолди.
Бўлиб юборувчи парвардигоримиз халқни бўлиб
юборишга ҳукм қилган, тўпловчи [тангри] уни

Ушандан:

Улканинг энг узоқ жойларига ўзимни ураман ва мен ҳаёт муддатининг энг узоқ [нуқтаси]га сахийлик билан урувчидирман. Замонанинг теварак атрофи тишлари ва ҳукм чиқарувчилар кескир шамширлари мендан кулиб турибди.

Ушандан:

[Шундай] бир саҳроки, фақат саробгина унинг сувидир ва кетаётган отлиқларгина унинг қат-қат туманларидир. Уловларимиз болалар ўйнайдиган ёғоч қиличлар каби тепалик устида ялтираб туради, тепалик эса ўйнаб туради.

Ушандан:

Шайх ар-раис томонга [бориш учун] саҳроларни кесиб ўтдик ва сувсиз чўллар бўлмиш даштларда кездик. Биз билан эгар-жабдуқ, эгар устига қўйиладиган ёстиқ, катта ва кетма-кет қадам ташлайдиган зотли отлар бирга борарди. Қайғурган хурсанд бўлсин, орқада қолган олдинга ўтиб кетсин, [яйловда] ўтлаётган омон бўлсин ва талаб қилган зафар қозонилсин. Ҳожатлар амалга ошсин, хоҳишлар қўлга киритилсин, умидлар рўёбга чиқсин ва мақсадлар ба- жарилсин деб [у томонга юрдик].

20 Ушандан:

Етишиш энг узоқ бўлган ниятлар унинг учун энг яқин ниятдир, энг узоқ масофада бўлган нурли юлдузларни зикр қилишни ҳам қўябер, [бу унинг учун ҳеч гап эмас]. У душманларга ҳарфлари шамшир тиғи ва найза, сатрлари эса шерларнинг кафти бўлган қанча китобларни ўқиб берди. Унинг ёрдамлари ёмғир ёғдириб, ерларни кўкаламзор қилди, у [ер]лар ҳусни бузилмайди, суви қуримайди ҳам.

Сахийлиги учун яйловда ўтлаётган ҳайвонларнинг энг чопқир зотлари унга [интилади] ва энг мустаҳкам қадамлар орқада қолиб кетади.

Қасидани [шу] сўзи билан тугатган:

Эй, карамлилар қуёши, сен энг юқори уфқда тулуъ этиш ва тўлқинлар тепасида қуёш бўлишдан тўхтамадинг,
Сен бутун атрофни кўкаламзор қилишда давом этдинг, сенинг сахийлигинг билан қурғоқчилик йиллари ҳам албатта [экинлар] кўкариб кетади.

13. АБУ ЮСУФ ЯЪҚУБ ИБН АҲМАД ИБН МУҲАММАД, тангри унга мадаккор бўлсин.

Унинг табиати адаб билан уйғунлашган, фазли тили билан замона нутқ сўзлайди, замона ўзидаги нафратли [ишлар]га қарши йўл-йўриқ бериш учун чиндан ҳам уни сабабчи қилиб қўйди ва унинг мавқеини кўтариш учун унинг ҳақида қайғурди. Чунки кўзга кўринмай юриб шуҳрат қозонгандан кейин энг юқори мартабаларга етишган ал-Ҳажжож ибн Юсуф⁴⁶, Абдулҳамид ибн Яҳё⁴⁷, ал-Маҳдийнинг⁴⁸ котиби Абу Убайдуллоҳ ал-Ашъарий⁴⁹ ва Абу Зайд ал-Балхий⁵⁰, Абу Саъид аш-Шабибий⁵¹, Абу-л-Фатҳ ал-Бустийлар⁵² каби адиблар орасида унга тақлид қилиш лозим бўлган [киши]дир. Унинг мавқенга ал-Бухтурийнинг [шу байти] жуда мосдир:

Кунлар ваъдалари унда [муҳассамлашган], тангридан шу ваъдалар бажарилишини хоҳиш қилман.

Ибн ал-Румийнинг⁵³ [қуйидаги] сўзи ҳам шундай:

Аттор мушкни тош устида жамики хорлаш билан азоблаб янчаётганини кўрмаяпсанми?

Тақдир қилмишлари уни ниҳоясига етказганда, жаббор унинг манзилига [уқубатлар] туширди⁵⁴.

У [яъни Абу Юсуф]нинг гўзал насрий [асарлари] ва бадий шеърлари [кўпдир], худди ушбу китоб муаллифи ҳақидаги [мана бу] сўзи каби:

Эй мавлойим, менинг қимматимни ҳақиқатан ортирдинг, даражамни юқориладинг ва шон-шарафни менга мерос қилиб бердинг.

Мен эса сенга миннатдорчилик қила олмадим,
ахир узр [айтиш] ойдинроқ-ку. Наҳотки, қулга
мурувват қилган мавло миннатдорчиликка муҳ-
тож бўлса.

У [яъни ас-Саолибий]нинг «Сихр ал-балоға» кито-
би орқасига [Абу Юсуф шундай] ёзиб қўйган экан:

- 21 «Сихр [ал-балоға]»ни ёзиб, одамларни сихрлаб
қўйдинг ва [бу билан] замонанинг бўйнига шода
тақилди.
Маъниларни [ечишда] сен энг улугсан, қадр
қимматинг буюклигига бизнинг шоҳидларимиз
бор.
Дунё фалокатларидан ҳаммани ҳимоя қилдинг
ва сен ҳозир асринг аҳлининг Жоҳизисан⁵⁵.

Ҳижоб⁵⁶ ҳақида [шундай] деган:

Эй карамлиликнинг ҳамма [тури]да илғор ва
шон-шуҳратнинг энг юқори нуқтасига эришган,
Агар биздан юзингни беркитадиган бўлсанг,
ажабланарли эмас, қуёш ҳам булутлар томони-
да яшириниб туради.

У ҳажв қилиб деган:

Менга Абу Ҳасан карамли киши, дейишди, мен
дедим: иборадаги «мим» ҳарфи» «ҳо» бўлиши ке-
рак⁵⁷.
Уни шон-шуҳрати учун ҳажв қилаётганим йўқ,
балки [одамлар] тош отаётган итни кўриб [ҳажв
қилаяпман].

У деган:

Тангри умримга барака бермасин, чунки Абу
Амрга қариндошлигим мени хурсанд қилади.
У шундай соф тупроқки, ариқда сув оқмаган
вақтда у билан таямму⁵⁸ қилдим.

У деган:

Бир новвойга ал-Мубаррадининг⁵⁹ грамматикаси-
ни ва Ҳалил ибн Аҳмадининг⁶⁰ чиройли китобла-
рини кўрсатдим,

Ибн Сиррининг⁶¹ «Туш» [китобини], Муҳалҳил-
нинг⁶² хатини, Жаҳмнинг⁶³ «Тавҳид» [китобини],
кейин Муҳаммаднинг⁶⁴ фикҳини [кўрсатдим].
Унга ал-Кумайт⁶⁵ ва Жарвалнинг⁶⁶ шеърларини
ўқиб бердим, ал-Фариз⁶⁷ ва Маъбаднинг⁶⁸ куйла-
рини айтиб бердим.
[Бу айтган]ларим менга фойда бермади, фақат
«оқ юмалоқ қўлда [жизиллаб] овоз чиқариб ту-
радиган «{нон}ларни олиб кел», деганим [фойда
берди], холос.

Риёкор ҳақида [шундай] деган:

У ўзини одамларга Масиҳ ибн Марямга⁶⁹ ўхшаш-
лар билан қариндошлигим [бор] деб кўрсатади,
кийими ичида эса алдамчи ва ундан ҳам хоинроқ
[яшириниб турибди].
Унинг кийимининг тортилиб туриши сизларни ал-
даб қўйдими? Бу бир дон, унинг тагида эса ту-
зоқ бор, эҳтиёт бўлинглар.

У деган:

Шон-шарафимнинг ҳаддан зиёдлиги, қадримнинг
баландлиги ва [эгаллаган] ўрнимнинг юқорили-
ги сабабли, улар тепамга чиқиб олишмади.
Тутун оловнинг энг тепасида бўлади, кўп вақт
отлиқлар салласи тепасига чанг ўрнашиб олади.

22 У деган:

Мен бир ҳунарга гирифтор бўлдимки, бундай ҳу-
нар бахтсизликдир.
У ҳунар, лекин у бахтсизлик билан бирлаштириб
қўйилган.

У деган:

Мансабга интилиши сабабли, унга етишишни у
орзу қилади, лекин бу ерда мансаб учун [унинг]
ҳеч қандай асоси йўқ.
Бу худди қувватсиз кишининг бокира қизга уй-
ланиши орзу қилиб, [у қизнинг] урдасидан
чиқолмагани ва қўшмачиликка мойил бўлиб қол-
гани кабидир.

У деган:

Сизлардан кимки тўлин ойга ўхшаган ва қуёшни
эслатадиган ўйнақи кийик боласига ошиқ бўлган
бўлса,

Мен фақат қўлларидан нақш ва оғзидан дур
[сочилиб турган] адаб соҳибкори ошиғиман.

14. АБУ МУҲАММАД АЛ-ҲАСАН ИБН МУҲАМ- МАД АЛ-ҲАРБИЙ.

Зоҳидлик ва ибодатда унинг ҳақида мақоллар тў-
қилган ва икки юз йил давомида Нишопурда қабри
зиёрат қилиниб, зикри улуғ тангридан ҳожатларни ра-
во қилишини сўралаётган ва у ердаги шаҳидларнинг
энг умри боқийси бўлмиш Аҳмад ибн Ҳарб авлоди-
дандир.

Абу Муҳаммад йигитлик охирининг фазилатларига,
ёшлик биринчи даврининг заифлигига, мақбул бўлади-
ган шеърга ва лаззатли адабга [эга бўлган] ҳолда ўс-
пиринлик либосини кийди⁷⁰. У ас-Соҳиж⁷¹ васф қилган
баъзи бир фозил суҳбатдошлар кабидир. [Ас-Соҳиб]
айтган эди: «Агар хоҳласанг, у ибодат қилувчининг тас-
беҳи, ёки агар севсанг, у ҳалок этувчи олма ёки яра-
лансанг, у роҳибнинг қалқони ёки агар из қолдирсанг,
у ичувчининг саломидир». Малиҳ шеърларидан унинг
сўзи:

Эй фазли бутун халққа барбод бўлган ва у ту-
файли сўровчилар истаган нарсасига эришган.
Жоним сенга фидо бўлсин, элчига раҳмдил бўл,
ахир элчининг [олиб келган нарсасини] етказиш-
дан бошқа ҳеч [иши] йўқ.

Наврўз ҳақида унинг сўзи:

Эй Машриқ аҳлининг энг бахтли қуёши⁷², ҳамал-
нинг⁷³ тепасига Қуёш келиб тўхтади.
Наврўзнинг тулуъ этиш шарафига май қадаҳнинг
[тўлдириб] ич, у дўстликни ранг-баранг қилади.

Қасидадан унинг сўзи:

Эрта тонгда чанг кўтарилиб, умрнинг қўнғир туя-
лари ҳаракатга келди.
Ё тангри, агар уларнинг видолашиши вақтини
кўрганнингда, ёноқларда кўзёшнини қуйилиб [оқ-
қанини] кўрган бўлардинг.
Албатта улардан кимдир нимчасини пора қилга-

нини кўрардинг ва албатта биздан кимдир кўк-
раklarини пора қилганини кўрардинг.

Унинг сўзи:

«Соқолни қўйиб юбор»,— дейишди ва унинг юзи-
да зулмат пайдо бўлди, ўтиб кетган нарса қайтиб
келмайди деб тасалли бер.
Уларга жавоб қилдим: «Қоронғилашгандан кейин
юзнинг гўзаллиги зиёда бўлгач, қандай қилиб
тасалли берилади.
Юлдуз қоронғида чиройли бўлади ва тўлин ой
у [юлдуз]лар билан фақат қоронғуликдагина кў-
ринади».

Ушбу китоб муаллифи ҳақида унинг сўзи:

Нишопур атрофлари нур сочди ва хурсандлик
хабарчилари пайдо бўлди
Мавлойимиз Абу Мансурнинг қайтиб келиши би-
лан. [Унинг] иззат икромиди, олимлиги
Ва давлати тўхтамай, замонлар давомида абадий
қолсин.

**15. АБУ-Л-ФАЗЛ АҲМАД ИБН МУҲАММАД АЛ-
УРУЗИЙ АС-САФАР [номи] билан машҳур.**

Адабда энг олдингилардан, китоб хизматида тўқ-
сон [йил]ни ўтказган, умрини илмлар мутолаасига ва
Нишопур адибларига дарс беришга сарфлади,— у ях-
ши фазилатлар ва ёқимли [хусусиятлар]ни ўзида ас-
раганиди. Ўзининг шўхлиги ҳақида [шундай] деган:

Девонда бир қоронғиликдаги ой юқори кўтарилди
ва ўзига насиб этилган бахт юлдузларини тортиб
чиқарди.
Унинг хати энг гўзалми ёки ёноғими, унинг ни-
гоҳ ташлаши энг йўлдан тойдирувчимми ёки лаф-
зимми?

Етти [қароқчи] юлдузлар номини бир байтда жам-
лаган [шеърини] менга айтиб берганиди:

Замона унга бир ожиз юлдуз билан ёрдам бери-
шини белгилашга қодир бўлган эй зот, худо ҳа-
қи [замон унга] ёрдам беради.
Арш парвардигорига жоҳилликни шерик келтир-

манглар, у юлдузларнинг бир меъёра ҳаракат қиладиган қилиб [яратди].
[Бу юлдузлар] Уторид [Меркурий], Зухра [Венера], Куюш билан Зухал [Сатурн], ягона Муштариий [Юпитер], Миррих [Марс] ва Қамар каби-лардир.

Менга [шу шеърини] айтиб берганди, тангри уни раҳмат қилсин:

- Соф яхши кумуш бўлгани учун тангри уни тош қалб [киши]га топширди.
Хатто олов [кумуш]ни минг машаққат билан ва минг марта чиқариб олса ҳам,
24 Қоядан минг марта қаттиқ бўлган нодон кафтига тангри уни [сақлашни] топширди.

16. АБУ БАҚР АҲМАД ИБН АЛИ АС-САБҒИЙ.

Нишопурнинг ал-Буютоги [қишлоғи] аҳолисидан [бўлиб], адаб ва зарифликни [ўзида] жамлаганди. Шеърлари снгиллиги билан унинг руҳига муносиб келарди ва [кишилар] билан муомалада у [одамлар] пўстини шилиб оларди. Ёшлигининг гуллаган даврига қадам қўйганда, унинг адаблари асбоби қирқилди⁷⁴. Унинг дўсти фозил, зариф Абу Мансур Али ибн Аҳмад ал-Жаллоб ал-Қотиб — буюк тангри унга мададкор бўлсин — ўзининг [шу] сўзи билан унга марсия [ёзганди]:

Улим хабарчиси Абу Бақр — у шундай [зот] эдики, тақдир уни ҳалокатга учратиб, фаёл кўзига ўз ўқини отди — ўлими хабарини берганда, Қалбим ҳасрат ва қайғудан пора-пора бўлди, мен унинг ўзи учун йиғламадим, балки ёшлиги туфай-ли кўзёши тўқдим.

Ажал фириб бериб унга ҳужум қилди ва ўлим соати ўз чангали билан унинг тенгдошларига ташланди ва уни ҳалок этди.

Ҳалокат унинг томонидан биз томонга ҳам йўналишига ва бизни ҳам бало масканига ва унинг ёнига қўйишига оз қолди.

Тангри унинг қабрига эрталабки ёмғирни ёғдирсин ва охираат уйига қайтиб боришини карамли қилсин.

Эй менинг дўстим, фалокатга сабр [керак], ҳар бир тупроқдан яратилган киши, ўз тупроғи билан албатта учрашади.

Абу Бакрнинг малиҳ [шеър]ларидан унинг сўзи:

Абу Бакр эрталаб қадаҳ билан шошиб югурди
ва атиргул ҳамда миртани суғарди.
Сен ўзингда олиб юрганинг ор-номусингни кўза
билан тос орасида йўқотдинг.
Еш кишининг айши айшдир, дин эса Абу Нувос-
нинг⁷⁵ динидандир.

Унинг сўзи:

Шеърим назмини кўрган кишини тангрим раҳмат
қилсин ва унга ишора қилганим учун дуойимни
қабул этсин.

У: Эй парвардигор, унинг ҳирс-ҳавосидан мени
сақлагин ёки уни севган кишини [ўзингда] чет-
лат, дейди.

Ўзини ал-Лосикийядан деб даъво қилиб ва Ибн Бо-
бак⁷⁶ шеърларини ўзиники қилиб [юрган] райлик бир
инсон ҳақида:

Мен Лосикийман деб юрган кишининг онаси тў-
қувчига эрга теккан бир қон олувчидир.
Менинг шеърларимдан [деб] айтиб юрган нарса-
ларининг ҳаммаси Абдуссамад ибн Бобак шеър-
ларидандир.

25 17. АБУ МАНСУР ИБН АБУ АЛИ АЛ-КОТИБ,
буюк тангри унга мададкор бўлсин.

Нишопурнинг котиб адибларидан ва расм-русумда
уларнинг энг таниқлиси, унинг хати чиройли ва шеър-
лари китобий, форсча шеърини таржима [қилиб] айт-
ган [мана бу] сўзи каби:

Сиёҳдан қаламни олган ҳар бир киши ҳам [бу]
қурол билан улуғликка етишмайди.
Ахир ҳасса ушлаб юриш мўъжиза эмас, у [ҳас-
са] қалбининг аждаҳолиги мўъжизадир⁷⁷.

Форсчаси:

Сиёҳдан қаламни олган ҳар бир киши ҳам жа-
ҳонни касалликдан даволадим деб билавермайди.
Ҳасса ушлаб юриш мўъжиза эмас, аждаҳо қил-
ган нарсанинг ҳаммасини ҳасса қилавермайди⁷⁸.

Уртоқларидан бирига шеър ҳақидаги китобни бериб туришни сўраб [шундай] ёзган экан:

Сенинг насрларингдан илгари юборган ажойиб
бадий байтларингни ўқиб чиқдим.
Мен ўзим бутун аъзоларим ва нимаики қўлимда —
ҳаммаси сенинг уйингдан келган элчига фидодир.

У [байт]лар ва бошқаларидан нимаики саралаб
олаётган бўлсанг, булар сеники, танлаб олишни
хоҳлаётган нарсангни қўлга киритавер.
Муҳаббат аҳлига олий жанобликларнинг улкан
дарахти бўлишда давом этдинг, ҳосилингдан янги
узилган меваларнинг хушбўйлиги уларга фойда
да етказяпти.

Девонни бошқараётган қандайдир бир хизматчини
табриклаб айтган [шеъри]:

Эй мажлислар ва раҳбарликнинг тўлин ойи, манъ
этиш ва буйруқ бериш учун девонда тулуъ этишинг
сенга муваффақият келтирсин.

Юмушлар сени табриклайди, чунки сен уларнинг
фахрисан ва қўлга киритган нарсаларинг туфайли
сенинг қадринг қадрларнинг энг юқорисидир.
Айёмлар сен билан зийнатланган, чунки сен уларнинг
безагисан ва аср [кун ботиш пайти] билан
онт ичаман, сен [ҳар бир] аср ва шаҳарнинг фахрисан.

Улуғликнинг баҳорги кўкаламзор манзилида доимо
жойлашиб олдинг, энг яхши умр [кўриш]да
айёмлар сенга мадакор бўлсин.

18. АБДУРРАҲМОН АД-ДАВҒИЙ АЛ-ФАҚИҲ, буюк
тангри унга мадакор бўлсин.

Мадҳда [шундай] дейди:

26

Ҳовлинг худди жаннатлар боғи ва сенда энг
охирги умидлар қўлга киритилади.
Олий жанобликнинг энг юқори чўққисини эгалладинг
ва сен у ерда Қуръоннинг биринчи сураси
кабисан.

Фазлингнинг ҳаддан зиёдлиги туфайли бизнинг
орамизда йигитларнинг гўзаллар учун энг ёқимлиси
бўлиб қолдинг.

Агар сенинг кетма-кет келувчи яхшиликларинг

саналса, замона қўли қилган жиноятларни биз
яшириб кетган бўлардик.
Раҳмон томонидан доимо [келиб турадиган] ме-
валари абадий бўлган нарсаларни сен кўрмайсан.

Юзига чиққан янги тукларини юлаётган ҳақида
[шундай] деган:

Еноғидаги чекка соқоллари ўз чегарасидан ўтиб
кетганини
Ва юзининг ҳуснини олиб қўйганини кўргач, азоб
берувчи юлиб олиш билан унинг учини тугатди.

Унинг қасидасидан:

Дарахтларнинг келинлари нур ва гуллар билан
безаниб, сенинг ҳузурингда намоён бўлди.

Ҳар вақт улар саҳар шамоли элчиларини қучган-
да, сенинг мақтовга сазовор хислатларинг беза-
ниб [нурга тўлади].

Қушлар овозларини такрорлаганда, гўё сенга му-
сиқий оҳанг билан мақтаётгандай бўлади.
Кечалардаги ёмғирларнинг овози, гўё сенинг бу-
тун атрофга сочилган сахийлигинг нишонасидир.

ЗАВЗАНЛИК [ШОИРЛАР]` ЗИКРИ ВА УЛАР ШЕЪРЛАРИНИНГ МАЛИҲЛАРИ

19. АБУ БАКР МУҲАММАД ИБН АҲМАД АЛ-
ЮСУФИЙ.

Адаб ва фазлда уларнинг яғонаси, назм ва насрда
уларнинг энг машҳури. Завзан уни Ернинг турли ўлка-
ларига ва турли мамлакатларга улоқтириб ташлади,
адаб билан шуғулланиш унинг йўлдоши, меҳмони, дўс-
ти ва улфати [бўлди]. Ибн Янфаъ⁷⁹ ўғлининг тарбия-
сида ва ас-Соҳиб ва бошқалар ёрдамида унинг аҳволи
ўзгарди. Ғурбатда [яшаш] муддати узоқ чўзилди. Ке-
йин ватанга ўз истакларига эришмаган ҳолда қайтиб
келди. Ҳаёт танглигидан қабр танглигига ўтишга шо-
шилмади, икки танг нарса орасида ҳеч қандай эркин-
лик топилмади. // Буюк тангри раҳмати унга кифоядир.
Мана булар унинг сўзлари ва рисоаларидан фасл-
лардир:

Фасл: Нима учун билмаганимга ҳайрон бўлдим.

Ёйилган мушқми ёки ҳиди тарқалган кофирми ёки қутидаги муҳри бузилган атирми ёки қисмларга бўлиб юборилган [нарса]нинг бир бўлагими ёки висол гўзалликларими? Гўё булар [ҳаммаси] шодага терилган яхши фазилатлардир, гўё уларнинг тақдири аттор [қўлида] ва уларнинг кечалари саҳар пайтларидир.

Фасл. Биз бугун боғдамиз ва боғсиз замондамиз, дарахтлар соялари йўлбарслар билан тўла, биз улар орасида [бўлишни] хоҳлаймиз, гўё уларни босиб тушадиган ва яхши сўзлайдиган нағмачи чўрилар орасида бўлишни хоҳлаганимиздай.

Фасл. Овқат ва ширинликлар васфида: саҳҳоф кумушдан ташқи терисини шилиб олди ва [уни] совутиб, тузлагандан кейин, ўнта-ўнта қилиб, овқатлар билан безатилган хонтахта устига навбат билан қўйди, сен уни аралаштирилган жавоҳир деб ҳисоблайсан. Эй, саййидим, қиздирилган фолузаж⁶⁰, ушатирилган ширин нон ва унинг олдида қўлга «чўзил» дейиладиган қотулий⁶¹ [нони], асалий⁶² кийимини [кийишни] осонлаштирадиган асалли нон ҳақида тавсифлар менинг тавсифларимдан мулојимроқдир — писта [каби] фирузадан кўз солинган, бодом мағзи билан [устига] кумуш ранг берилган, «хоҳловчилар унга ўхшашни қўлга киритиш учун бир-бирлари билан рақобатлашадиган»⁶³ [нон ҳақида] гапир. Уни омил [қул]ларгина ясайдилар.

Фасл. Шундай тутатқиларки, мажлисда тутаб туради ва [шундай] эски майки, доривор гиёҳлар унинг олдида ҳеч нарса эмас.

Фасл. Очиқ ҳавоки, набототнинг кўплигидан ёмғир ёғаётгандек ва гулларки, силкиниб туриши туфайли назар солиб тургандек.

Фасл. Аммо, кўзнинг касал қорачиғлари, қарашларнинг ўқлари, ёмғирни шилиб олган боғ, ҳақиқатан [бунга] у ҳақли ва сиҳрли нафасларки, мен уларнинг бўйин эккан қулиман. Мен баногоҳ маҳрумман, баногоҳ фаровонлик, ҳузур ҳаловатидаман, фаровонлик айш-ишратини тарк этдим, тош кўмир каби [нарса] ва қиндан чиқарилган шамшир тиги устида кечани ўтказдим. Э воҳ, кошкийди сенинг ҳузурингда гуноҳкор ва ёвузлик қилувчи бўлишдан кўра, унутувчи ва унутилган бўлиб қолсам, кошкийди қуш мени чанг солиб олиб кетса, овоз мени янчиб ташляпти. Бу [овоз] мен учун мана бу туянинг энг баланд [овози]дан жирканчлидир. Унинг мени хорлаши санъат билан ишланган шамширнинг қилган ишидан ортиқроқдир.

Фасл. Тангри уларни менга аҳл қилиб кўрсатди, улар фазилатга аҳл бўлишганди.

Фасл. Мен тоқат қилаётганим муҳаббат энг қаттиқ тошни ҳам бўлиб юборади, бошимдан ўтган елкаларни бўшатиб юборган мусибатлар, [ёноқлардаги сочлар]ни оқартириб юборган тўсиқлар ва суякларда асар қолдирган оғир меҳнатлар қимирламайдиган тоғни қўпориб юборади, инсонлар учун оқибат тақдир [шундай], яхши сабр оқибатлидир.

Фасл. Бир шаҳарки, у ахлоқи жиҳатдан атир [сақланадиган] чарм халтали кажавача ва гўзаллиги билан рамазон ҳайити.

Фасл. Унинг учун унга ҳоқимият берган нарса каби энг яхши нарса йўқдир, у қўлга киритишга урингани каби нарса учун энг қобилиятлидир, у шукур [айтиш]га энг муносиб деб билгани у сазовор бўлган нарсасидир.

Фасл. Бу, бунга ўхшаш унинг дўстидан мени маҳрум қилмасин, у мени бошида хурсанд қилган эди, унинг дўсти қайтишда ҳам хурсанд қилсин.

Мана булар унинг шеърларининг энг яхшилари ва дурларидир. Унинг сўзи, қасиданинг аввали:

Маҳбубим ташлаб кетгандан кейин кечалар қоралигини жудолигим оқлигига алмаштирдим.

Ушандан:

Гурнинг бирдан келган булутлари ал-Узайб билан Бориқ ўртасидаги маҳалламизни ёмғирнинг чучук суви билан суғорди.

У [ер]ларнинг турар жойларини бойитди ва боғларини рози қилди, қатралар шапалоғи билан лолалар ёноғини ичди.

Ийносий маҳалласини, Авонис қароргоҳини, Роёт марказини ва Аёниқ яйловини [суғорди].

Эй уларнинг кунлари, қанчадан-қанча одобсизлар ва мунофиқлар,

Эй уларнинг кечалари, қанчадан-қанча вафодорлар ва мувофиқ келувчилар [бўлмади].

Ушандан:

Мен ҳалокат оғзи учун йиғиб олинган ширинликман ва замоннинг ҳамма муносабатларини тотиб кўрдим.

Ушандан:

Сенинг зикринг менинг ҳамроҳим эканлигининги-
на ўйладим ва сенинг тимсолинг кечалари менинг
зиёратчим бўлгандагина ухладим.

Ас-Соҳибга бағишлаб, уни зиёрат қилиб ва муваф-
фақият билан табриклаб ёзган қасидасидан унинг сўзи:

Тангри олий мартабалар эгасига бахт [эшигини]
очсин ва замона унга янги ёшликни қайтарсин.

Ушандан:

Тақдир ўз қўшинини юборди, биз ҳам у каби
тангри даъвати билан қўшинларни жўнатдик.
Эй замона таянчи, кечалар ҳамма юраклар таян-
чини тарк этишга оз қолди.
Ҳодисотлар эскирган [нарса] юқори бўлиши учун
унинг янгиланишини хоҳлади ва уни мустаҳкам
қилди.

Бошқа қасидадан унинг сўзи:

- 29 Салом у [маҳбуб]гаки, кўзларим нигоҳ назари
билан ишора қилганда, унинг ранги бўялгандай
[чиройли] бўлиб қолади.

Ушандан:

Уни кифоя қиларлик даражада зиёрат қилдим ва
унда фазлнинг ягона экани ва фазилатга интили-
шининг [унга] мослигини кўрдим.

Ушандан:

Унинг ҳузурда фазилат талаб қилган киши сув
берганнинг ажрига эришади, гуноҳ қилган киши
эса афвни қўлга киритади.

Ушандан:

Агар санчилишга мажбур қилинмаса, саботли
шамшир ва найза жангда кўп [бекорга] ишлати-
лади.

У ҳажв қилиб айтганда:

Шеърларнинг энг яхшиси танланмайдиган бўлиб қолди, одамларнинг энг жоҳили у [шеър]ни танқид қилувчидир.
Шеърларимизни ажратувчи [киши]лар нақад⁸⁴ [қўйлари ўтлайдиган] яйловдаги паст одамлардан авлороқдир.

У деган:

Ёстиқларнинг мажлислардаги жойи ланмларнинг карамлилардан ажратиш учундир.
Карамли уларни икки оёғи билан босиб кетади, улар эса ланмлик орқаси билан босиб ўтадилар.

У деган, бошқа [шеъри]дан:

У менга фироқ балоларидан [шундай] бир ҳукмдорликни юкладик, у ҳеч итоат этмайди ва унга тоқат қилиб ҳам бўлмайди.
Ҳалақит берувчи рақиб, сўзга кирмайдиган дўст, ҳайратда қолдирадиган ҳусн ва тоза кўзёши, Севувчи қалб, оқувчи кўзёши, ошиқ жон ва олиб кетилаётган руҳ.
Тақдиримизнинг ҳар икки ҳолини: чопағон зотли [от]ни ва энг яхши зотли [от]ни тангри сероб қилсин.

У деган:

Иккита нарса, одоб аҳли уларнинг айбланмаслигига келишганлар:
Шаробга рухсат берувчи ва китобни сўраб олувчи.

30 20. АБУ ЖАЪФАР МУҲАММАД ИБН ИСҲОҚ ИБН АЛИ АЛ-БАҲҲОСИЙ.

Завзанинг зийнати, зарифлар зарифи ва руҳ райҳонидир. Ўзининг узун соқолини ҳажв қилиб [шундай] дейди:

Эй соқол, юзимдан пастга осилиб тушдинг, қабиҳлиги учун уни ташбиҳ қилишга ҳам ожизман. Узайиб кетса ҳам, мақсадига эриша олмади ва узунлиги сабабли соқол бўлолмади, унда фақат аҳмоқлик бор, холос.

Албатта унинг донини саҳрога намоён қиламан,

мен ундан жирканишимни тангри яхши биледи.

Уни ҳажв қилган қандайдир кишининг юзидаги холни ҳақоратлаб, [шундай] дейди:

Шумлик ва лаимликда Абу Тоҳир энг учига чиққан, у ислом, ақл ва диндан тамом узоқдир. Унинг юзида бурни яқинида бир хол [бўлиб,] худди гўнг устига қўниб турган пашшага ўхшайди.

Юқориди энкр қилинган Абу Бакр ас-Сабғий [вафоти]га марсия [ёзган], ундан қитъа:

Эвоҳ, раҳматлик бир ёш йигитки, ёш [умри]ни чўза олмади.

Қабрида у ҳижоб билан яширинган Қуёш каби [ётибди]. Ундан, ғазалда [ёзилган]:

Энг сеvimли киши узоқлашиб, мени ташлаб кетди ва мен ундан кейин ажабланиб, ҳайратда қолдим.

Қоғозга ўз ғазалимдан дурларни тиздим, икки юзимга эса кўзёшимдан юқутларни [тиздим].

Ундан:

[Одамлар] ёш чиройли кийиклар билан қўшилишяпти, лекин ўз уйимда кийиклардан бирортасини кўрмаймман.

Қим яқинлик қилишдан раҳмат топган бўлса, менинг хурсандлигим ва роҳатим кафтимида ва [ов учун тайёрлаган] тузоғимдадир.

Энг яхши [шеър]ларидан қовун васфида айтганидир, унинг сўзи:

- 31 Шундай бир меҳмонки, ўз муздайлиги билан менинг олдимда мағрурланиб турибди, терисининг қўполлиги мени ажаблантирмоқда. Тери орасида оғир ва калта, сариқлиги эса юзининг кўриниши билан жилваланиб турибди. Ундан хушбўй ҳид тарқалиб, унинг олдида кезиб юрибди, унга бўлган шавқ ҳаддан зиёд севишда иўлган жонларни тирияттиради.

У томонга шошиб қўзғолиб, ифбатини буздим
ва унинг ширинлиги асалидан тотиб завқландим.

Унга рақиб бўлган [киши] қурган бино ҳақида
[шундай] деган экан:

Абу-л-Аббос ўз уйида бино қурибди, тангри унинг
умрини у [бино]да чўзмасин.
Сахийлик [деган]да у уйқуда, лекин бахилликда
у жонланиб [туради].

Адабдан нолиш [ёмонлиги] ҳақида у деган:

Мен [шундай] демоқчиман, сўзнинг энг яхшиси
унинг рост бўлганидир, аҳёнда ростни ёлғонга
олиб боришади.
Илм, адаб ва бойлик тўплаш учун интилиш ҳеч
қачон бир жойда жамланмайди.
Бойлик орттириш учун ўзга юртлар кез, агар уни
қўлга киритсак, унда зийнат, фахр, бахтсизлик
ва наҳслик, адабда эса охират.

Ундан, сафарга чиқишдан олдин [ёзган]:

Карвонлар билан бирга эрталаб сафарга отлан-
дим, кошки билсам эди: карвон билан бирга қай-
тиб келаманми?
Қачон қариндош-уруғларим днёрини эсласам,
кўзёши қуюн-қуюн бўлиб оқади.

У деган:

Ҳодисотлар мени ғам-қайғу денгизлари тўлқини-
га улоқтириб ташлаганда, дедим:
Эй нафс, эҳтимол, тангри тезда менга хурсандчи-
лик бўлишига ҳукм этса.

Аҳмад ал-Хашнолий⁸⁵ ҳақида [шундай] деган:

Адабли ва мулойим [бир киши] йўқлиги учун
ундан узоқлашиб кетдим, оғир кунларда ёрдам
берувчи биродаримга жоним фидо бўлсин.
Унинг [номи] билан машҳурлик, олий жаноблик
ва буюклик тарихга ёзиларди, агар унинг олий
жаноблиги чегарасига етмаганда, таърих ёзилма-
ган бўларди.

Чорак тош [масофа]дан туриб [унга] шикоят қилардим, энди қандай қиламанки, орамиз минг тошдан иборат.

Турк гуломи ҳақида [шундай] деган:

- 32 Турклардан [бўлмиш] ҳали туморлари ечилмаган, шерларни овлайдиган бир кийик боласига мубтало бўлдим. Кўзларининг торлиги туфайли менга ер юзи тор бўляпти, унинг қора жингалак сочлари менинг сочларимни тўкиб юбормоқда.

У [шундай] деган, қасидадан:

Майни тарк эт дейдиган нодон маломатчига итот этмайман,
Мақсадим юзига рўмол ўрайдиган [қиз]нинг икки қўлидан май ичишдир.
Еки пастки либоси тугунлари бўшатирилган ёш кийик боласи қўлидан [май ичишдир].
Тангри номи билан онт ичаманки, денгиз бўйида кўза ушлаб тургандан ҳам қайтмайман.

21. АБУ БАҚР АҲМАД ИБН МУҲАММАД АЛ-КУХИЙ.

Завзанлик фозиллардан ва уларнинг шоирларидан бири. У ернинг фақиҳлари Исрофил⁸⁶ ал-Ғазнавийни ўзларига бошлиқ қилиб олганда, улардан шикоят қилиб [шундай] дейди:

Бизнинг шундай фақиҳларимиз борки, уларнинг ёмонликлари ниҳоятда мустаҳкам, агар улардан бирор яхшилик содир бўлса, ундан [дарров] нусха олинади.

Унинг қасидасидан:

Мол-мулкка эга бўлган [закот ва қарзларини] адо этувчи бир қанча кишилар [бўлди], уларнинг мол-мулки мустаҳкамланиб, ўзи енгиллашди.

Яъни «ақор» [мол-мулк сўзи] ташдидли бўлиб, «аққор» [хушбўй гнѐх]га айланди, ўзи эса муваддин сўзидан [ҳамза олинди] енгиллашиб қолди.

22. АБУ ЯЪЛО АЗ-ЗАВЗАНИЙ.

Завзанининг фозил ва зарифларининг машҳурларидан. У [шундай] деган, қитъасидан:

Хурсандчилик [вақти]да сенинг фазлингни доим
тилга олгандим, қийинчиликда менга бир назар
ташла.

У [шундай] дейди:

33 Эй олий жаноблик ҳамроҳи, сўраган нарсамни
менга бергин ва юборган элчимнинг вазминлиги-
га эътибор берма.

Чунки қийин кунларнинг зарур [наrsa]лари
аҳёнда оғир [аҳволдаги] кишиларга қаратилади.
23. АБУ-Л-ҲАСАН АЛ-АБДУЛУКОНИЙ.

Ўз малиҳ, зариф шеърлари билан дунёни қамраб
олган ва «ал-Йатима» китобида қайд этилган Абу Му-
ҳаммад ал-Абдулуконийнинг отаси⁸⁷. У [Абу Муҳам-
мад] шеърларини тилидан қўймаган иккита подшоҳ
билан менинг танишлигим бўлганди, булар Хоразмшоҳ
ал-амир Абу-л-Аббос Маъмун ибн Маъмун⁸⁸ ва ал-
амир қўшин бошлиғи Абу-л-Музаффар Наср ибн Носир
ад-диндир⁸⁹, тангри улардан рози бўлсин ва уларни
рози этсин. Унинг отаси Абу-л-Ҳасанга келсак, у Зав-
зан қишлоқларидан Беҳдозин [деган] қишлоқ ҳақида
[шундай] дейди, у [шеър]дан охирги байтини зариф
деб топдим, мана у:

Беҳдозинни айбга оид нарсалардан омон, шараф-
ли қишлоқдан деб билдим.

Лекин унда яшайдиганларнинг маломати туфай-
ли у азизликдан таҳқирланишга юз тутди.

Унда ишёқмас, қўпол, пас асли қуруқ [кишилар]-
дан бошқани кўрмайсан.

Ундан ва унинг аҳолисидан ажабланма, қурт
ипак мато ичидалиги ҳеч бок эмас.

Уятсизлик ҳақида [шундай] дейди:

Бир киши бизга яхшилик қилди, агар уни тани-
маётган бўлсак, тангри асрасин.

Балки унга зарифлиги кифоя қилса керак, чунки
ким бизга ёмонлик қилса, биз уни қирқиб таш-
лаймиз.

24. АБУ АЛИ ИБН АБУ БАКР ИБН ҲАШБУЯ АЗ-
ЗАВЗАНИЙ.

Абу-л-Қосим ибн Абу Мансур унинг [шу шеърини] менга айтиб берганди:

Ешлигимда сочимнинг оқариб қолишидан у ажаб-ланди, гўё у мендан олдин оқ сочни кўрмаган. Унга дедим: «Таажжубни қўй, бу замон ёш болалар сочини ҳам оқартириб юборади».

Яна унинг [шеърини] бошқа кимдир менга айтиб берганди:

34 Ақлларнинг калталигидан [дунёга] келмаганмиз, балки шум тақдирлар уни ўғирлаб кетган, Бошлиқнинг ҳузурида ижара олувчидан бошқа [ҳеч ким] бўлмагандан кейин, қандай қилиб орзуларимизнинг амалга ошишини ундан умид қиламиз.

25. АБУ-Л-ҲАСАН АЛИ ИБН АБУ АЛИ ИБН ЖАЪФАР АЗ-ЗАВЗАНИЙ, ИБН СИЙСАНБАР номи билан машҳур.

Узининг ягоналигини исботловчи маънода сўз юртарди, ҳар бир инсон унинг [бадиний] санъати ҳақида гапирадиган [кишилар] бобига кирарди. Унга ўхшашлар Абу Бакр ал-Қуҳий ва бошқаларни зикр [қилганда] айтиб ўтилди:

Мўйсафидни соч оқи билан васф қилмоқчи бўлиб, ашябу [«оқ соч»] деган бўлсанг, қарилк учун [шу] айб кифоя қилади. Агар қиёс қилиб, «шонб» [«мўйсафид»] деган бўлсанг⁹⁰, бу ҳақиқий қиёс бўлади, лекин бу [сўз] ҳам айб жумласидан ҳисобланади.

Яъни инсон камчилиги бўлган айбларнинг аксари араб тилида «афъалу» [шаклида] келади. Масалан, аъмо [кўр], аъражу [чўлоқ], аъвару [бир кўзли], азраъу [кўк кўз], аҳвалу [ғилай], ақраъу [кал], асаму [соқов], абхазу [кўзи ўйиб олинган] ва авқасу [калта бўйин].

26. АБУ АЛИ АЛ-ҲУСАЙН ИБН АҲМАД РАЗ-ҒИЛ.

Ундан:

[Юртма-юрт] кезишдан нималарга йўлиққанимни тангрига шикоят қилмоқчиман,

Ундан ҳаддан зиёд севган [ошиқ] топган нарса-
дан бошқа нарса топилмайди.
[Булар]: фироқ, ҳажр, иштиёқ ва гурбатдир,
тангри ҳақи, қалб улар орасида тақсимланган.

Ундан:

Менинг ҳимматим само юлдузи тепасида, лекин
ҳолим нам тупроқ остидадир.
Агар ҳолатим ҳимматимга ёрдам берган бўлган-
да, кўрган нарсангдан бошқасини кўрган бўлар-
динг.

Ундан:

Эй айни фазилатлар [бўлган] Абу-л-Фазл, мен
сенга қарши ёлғончиман, ундан ташқари етук
эмасман.
Қуёшга тикилиб қараган киши албатта ундан кў-
зини ўгириб олади, чунки у қалқон тутиб олма-
ган.

НИШОПУР АТРОФИДА ЯШАГАН БОШҚА [ШОИР]ЛАР ЗИКРИ

27. ТОҲИР ИБН АБДУЛЛОҲ АЛ-БАЙҲАҚИЙ.

Юқорида зикр қилинган Аҳмад ибн Усмон ал-
Хашномийга ёзгани:

- 35 Эй ибн Усмон, эй яхши хулқлар карамлиси, танг-
ри сени жамики балолардан асрасин.
Сен фазл, донолик, зарифлик ва ҳамма [яхши]
хислатларда яратилганларнинг ҳаммасидан юқори ту-
расан.
Бугун ўз кўзим билан сени кўриб, уларнинг
«Яширилган нарсалар ибодатхоналарда [бўла-
ди]» деган сўзи ҳақ экан [дедим].

28. АБУ-Л-ҲАЙЖО АЛИ ИБН ҲАМДОН АЛ-ХА- ВОФИЙ.

Аш-Шайх ал-Имом ал-Муваффақ — тангри унинг
шон-шарафини давом эттирсин — ҳақида [шундай]
дейди:

Агар ал-Муваффақнинг бармоқлари учи денгиз бўлганда, [бутун] ер аҳолисини [туҳфаларга] гарқ бўлишига ундаган бўларди. Агар унинг яхшиликларини дунёга сочиб юборганинда фақат яхши хулқ ва сифатларгина униб чиққан бўларди.

Завзан аҳолисини [ҳазил]-мутоиба қилиб, дейди:

Эчкисоқол⁹¹ [қўйиш шундай] одатки, у билан мурувват аҳли ҳурматга сазовор ва зариф бўлиб қолади.

Лекин Завзан аҳолисида табиий одатлар [бўлиб], Хувоф аҳолиси учун [улар] табиий эмасдир.

29. АБУ-Л-АББОС МУҲАММАД ИБН ИБРОҲИМ АЛ-БОХАРЗИЙ.

Ўзи яшаган ўлка юзида порлоқ юлдуз эди, ўз шеърларига қаттиқ берилганди, Абу-л-Қосим Али ибн ал-Фазл ал-Қойини — тангри уни раҳмат қилсин — менга шундай деган эди: Менга Абу-л-Аббос ал-Бохарзий ал-Қотиб ўз [шеърини] айтиб берганди, [бунини] у аш-Шайх ал-Амид Абу-л-Қосим Мансур ибн Муҳаммад ибн Касирга — тангри унинг шон-шарафини давомли қилсин — Ғазнада ёзган эди:

Доно амир ас-Саййидга айт: сен халқларга бош бўлдинг ва ҳамма амирларни босиб тушдинг. Агар подшоҳлигинг вазир ибн вазир ибн вазир билан кенгайиб, ё ёйилиб кетишини хоҳласанг, Сен учун энг ишончли аш-Шайх ал-Амид Мансур ибн Муҳаммад ибн Касир [кифоядир]. [У билан] девон фахрли ўрин ва бошлиққа эга бўлади, айвонда эса фахрли ўрин — тахт бўлади.

Мамдуҳнинг исми, отаси ва бобосининг исмини бирга зикр қилиш шеър гўзаллигида яхши санъатдир, агар бунга [мамдуҳ] куниясини зикр қилиш мувофиқ келса, бу сенга етарлидир, худди шоир ал-Асмаъий Бухорода аш-Шайх Абу-л-Ҳусайн Муҳаммад ибн Касир⁹² — буюк тангри уни раҳмат қилсин — вазирликка кўтарилганда, [қуйидагича] айтгани каби:

Вазирлик тахти Абу-л-Ҳасан Муҳаммад ибн Касирга тегишлидир, сен эса касир [кўпчилик] эмассан, [ягонасан].

36 Кунья, исм ва отасининг исмини жамлаб, Қасир ва яна Қасир сўзини тажнис қилгани жуда яхши бўлган. Ал-Бохарзий эса куняни зикр қилишда [уни] ташлаб кетди, бобо исмини зикр қилишда санъат ишлатди. Али Асмаъий сўзи санъаткоронароқ ва нозикроқдир. Шунга ўхшаганлардан Абу-л-Қосим ал-Алимонийнинг аш-Шайх ал-Жалил Абу Али Муҳаммад ибн Исо ад-Домғонийга⁹³ аталган қасидасидаги сўзидан ёқимлироғини эшитмаганман. У Мамдуҳнинг ўша ерда машҳур бўлган шахрини зикр қилади, [шоир] исми, куняси, отасининг исми ва шахрини келтиради⁹⁴. Шу ва шунга ўхшаган кўзга ташланадиган шеър санъати, унинг шакллари, гўзалликлари ва маънолари ҳақида менинг юз бобдан иборат китобим [бўлиб], уни бошлаб қўйганман, лекни кейин тамом қилолганим йўқ. Агар тангри қўллаб-қувватласа уни охирига етказиш умидидаман. Унинг ҳақида эмас, назмда қисқартмасликни умид қиламан ва буюк тангридан санъат сирида унга иноят қилишини истайман.

Абу-л-Аббос зикрига қайтилди. Абу Али ал-Ҳасан ибн Абу-т-Тайиб менга ҳикоя қилиб, [шундай] деганди: «Абу-л-Аббос Ғазнадалиги вақтида шу икки байтни ёзган эдим:

Тангридан сени тезда кўришни ва висолинг да-
рахтининг қуримай қайтиб келишини сўрамоқда-
ман,

Токи сендан ажралиш юракларни пора-пора қил-
ган касал учун сен даволовчи ва табиб бўлсанг.

У мана шу байтлар билан менга жавоб қайтарди:

Сақловчи тангридан дўстни сақлашни илтижо қи-
ламан, у шеърларни назмга тизганда Ҳабибни⁹⁵
эслатди.

Туғилишидан шомликлар табиати билан машҳур
ва адбликда ироқликлар зарифни кийиб олган.
Бошлаб бериш ва охирига етказиш билан у му-
рватни кенг ёйди, иштирок этиш ва бўлмаслиги
билан биродарликни мусаффо қилди.

Унинг отаси туфайли [олган] куняси унга ҳақи-
қийдир, кундан-кун бу [куния]да у янглишликни
знёда қилиб турибди.

Эй Молин аҳолиси, у билан фахрланинг, агар у
бўлмаганда у ерда адиб ғариб бўлиб қоларди».

[Абу Али] яна менга унинг ҳажвда [ёзилган] қитъаларидан [қуйидагини] айтиб берганди:

Унда на фазл, на ақл, на адаб, на ҳаё, на дин
ва на имон йўқ.
Агар нонга унинг айбларидан битилганда, оч бўл-
са ҳам ит ундан емаган бўларди.
Эки сувга унинг [ёмон] хулқларидан бирор нар-
са қўшилиб қолган бўлса, чанқоқ бўлса ҳам муй-
мун ундан ичмаган бўларди.

Ундан ташаккур ва мурувватнинг кўплиги учун афв сўраш ҳақида:

37

Шошилма, бу мурувватдан кейин имкон бўлмай-
ди, сен, эҳсон қилганинг устига эҳсон бўлмайди.
Сув миқдоридан ошиб кетса, ҳалокатга олиб бо-
ради ва адолат чегарасидан ўтиб кетса, душман-
лик бўлади.

Бармоқларнинг бешта бўлиши мукаммаллик, агар
ўндан зиёд бўлса, бу ортиқчалик нуқсондир.

30. АБУ АЛИ АЛ-ҲАСАН ИБН АБУ-Т-ТАЙЙИБ
АЛ-БОХАРЗИЙ, буюк тангри унга мададкор бўлсин.

Тангри унинг фазилатларини кўпайтирган ва яхши сифатли қилган йигитдир. Юзи чиройли, солеҳ неъматлар уни эҳтиёт қилади; хулқи азим, камтарин одоб уни зийнатлайди; назми балоғатли, санъаткорона ҳикматли сўзлар уни қамраб олган ва насри бадийй [бўлиб], ҳаммаси порлоқ гўзал [мисра]лардир. Мен унинг тизилган дурларини босиб тушувчи нарсалардан ва бутун қалбларни эгаллаб оладиган назмларидан ёзиб олгандим, [мана бу] турли санъатда [айтилган] лафзларидан жумлалар:

Инсон учун эҳсонни такрорлаш қандай яхши. Сабр-сизликни ёпинчиқ қилиб олма ва хотинлар учун намуна бўл. Ақли уни у ўйламаган нарсалар билан бойитган қандай бахтли. Унга кифоя қиларли нарса билан қаноатланган киши ҳақида ўйла. Тухфа бадалига ҳақоратлаш пасткашликдир. Яхшиликни бошлаб, кейин давом эттирган киши бахтлидир. Тақво ундан шикоят қилган киши бахтсиздир. Меҳнат чангалларида изтироб чекма, ғазаб тишлари билан сени албатта парчалаб ташлаймиз. Қим тақвонни ғамлаб олса, энг ишончли тутқични ушлаб турган бўлади. Қим майнинг қизиллиги билан ўзини иситса, совуқда чопонсиз яланғоч қо-

лади. Манзаралар ва ўтириладиган жойларнинг энг кўримлиси ўтирганлар кўзи югириб турган нарсадир. Касаллик оғир мусибат натижаси, роҳат эса истироҳат мевасидир. Мусибатларга сабр қилиш Абу Жаҳл тарвуздан ҳам заҳарлироқдир. Либоснинг эскилиги бахтсизлик шиоридир, кийимнинг чиройлилиги иззат аломатидир. Бутун ҳаёти давомида дунёда фойда етказмаган киши одамлар умри муддатини ҳам қисқартирган бўлади. Олий нав май ёшликнинг гуллаган даври учун аланга, таомдан кейин эса салқинлик ва саломатликдир. Маҳбусдан қовоқ солишнинг бадний бўлиши талаб этилмайди. Сассиқпопишак табиб бўлганда, уясини ёқимли қилган бўларди. Кимга яхшилигини тегмаса, у бошқага хизмат қилади. [Киши] табиати арзон нарсага ҳирс қўяди, қиммат нарса ҳақида [фақат] гапиради. Фалоний мени ушлаб қолмаяпти, мен ўзим [орқада] қоляпман ва мени ташлаб кетмаяпти, мен ўзим қочиб кетяпман. Фалоний ваъдаларимга хилоф қиляпти ва душманларимга яшаш имкониятини туғдиряпти. Ҳаққоний сўздан [бошқа] ҳеч нарсанинг ва уйдан бошқа жойдаги ризқни хоҳламадим. Шавқни васф қилиш билан шуғулланмайман, чунки Амр⁹⁶ куч-қудрати туфайли улуғ бўлди ва муҳаббатни икки томондан шарҳ [қилмайман], чунки у кўз олдимда субҳдай намоёндыр.

38

Фасл. Тангри тақдиримиз туфайли замонамизни жонлантурсин, унда шеърнинг баҳоси тушиб кетди, котиблик ғам-қайғуси пайдо бўлди, илм байроғи эгилди, //ақлни таъқиқ этиш ўрнатилди, сахийлик мавжудлиги нодир бўлди, қалблар эшиги бекитилди, солинган гиламлар йиғиб қўйилди, қозоннинг қадри кўтарилди, ёзилган дастурхонлар фойдасиз қолди, давом этиб келаётган қариндошликлар йўққа чиқди ва фикс бозори тикланди.

Унинг бадний шеърлари ва ажойиб [сўз]ларидан бир суфий ғулом ҳақида унинг сўзи, унга етишолмаган эди:

Унинг суфийлиги жонимни унга бағишлади ва тавбам унинг андозасидан олинган.

Тикувчи Ғулом ҳақида унинг сўзи:

Тикувчимизга «Эй асримизнинг гўзалликда ягонаси» [деб] махфий айтиб қўйинглар.
Ҳижрон сабрим кийимларини пора-пора қилди,

висол ипларини топиб, [уни ямасин].

Зийнатланган бир гулом ҳақида унинг сўзи:

Зийнатланган, уни ҳусн ва эҳсон безантирган,
шаклда унга ўхшаш инсон йўқ.
Унинг ҳаммоми ҳароратда жаҳаннамга ўхшайди,
лекин Ризван⁹⁷ сенга хизмат қилиши учун, қачон
сен [ҳаммом]га келасан.

Унинг маъноларининг нодирларидан, камон ўқи
билан ёй ораси ҳақида фикр қилиб айтган сўзи:

Бир тўлин ойки, камон ўқига ўхшаш [бир қисми,
яъни қоши] қарзга берилган, унинг ҳажрида ҳи-
лолга ўхшаб эгилиб қолдим.

Қачон видо тонгги неъматга ўхшашини кўрсанг,
заволга яқинлашиб қоласан.
Нафас олишни чўздим ва инграшни кўпайтирдим,
қолимнинг ёмонлигидан [шу] ҳолга тушиб қол-
дим.

Уқ-ёйлар мана шундай, қачон уларга камон ўқ-
лари фироқи юкланса, оқ-войни чўзишади.

[Юзини] соқол бўлишига яқинлашган биринчи тук-
лари қоплаган [йигит] ҳақида шундай дейди:

Эй тўлин ой, сен ҳусндан камолатинг чегарасига
етдинг,

Ой тутулиши қоронғилиги сен учун хавфсиради
ва бунинг белгилари кўриниб турибди.

Замона кўзи бўлмиш холинг билан учрашишим
жамолингдан четга тортди.

Юздаги тукларинг пардалари билан холингни бер-
китиб қўйганига қандай уэр айтасан?

39

[Юзини] биринчи туклар қоплаган хаттот ҳақида
унинг сўзи:

Унинг икки чеккасидаги зулфи юзи чиройига ту-
шиб, ўнг томондагиси малиҳроқ бўлганда, дедим:
«Ундан бошқа ким малиҳ хат ёзиши мумкин, шуб-
ҳасиз унинг ўзигина энг малиҳ ёза олади».

Отаси вафот этиб ҳаддан зиёд қайғурган гўзал қиз
ҳақида унинг сўзи:

Гўзал бир дурдона, отасининг вафоти сабри ҳус-
нини тамом қилибди, у эса йиғлаш ва қайғу че-
кишда.

Унга дедим: «Сабр қил, етимлик сенинг қимма-
тингни оширади, ахир дурнинг еtimi [ягонаси]
энг қимматли ва энг нодир эмасми?»

Қадаҳ ушлаган ашулачи чўри ҳақида унинг сўзи:

У олтинсимон майни ушлаб турганини кўриб, кун
бўйи ўйладим:

Унинг қўлидаги олтинсимон май энг чиройлими
ёки олтин билакузукми?

Унинг сўзи:

Уримнинг ёшлик даврини шароб билан ўтказ-
моқчиман, қарилкдан олдин ичишни тарк қилиш
пастликдир.

Улимидан олдин молимнинг ортиқчасини бериб
юборяпман, молини мерос қолдирган, менингча,
маломат қилинадн.

Қалбни ғам-ташвишлар эгаллаб олмасин деб, ақ-
лим лашкарларини эски май билан ҳайдаб юбор-
япман.

Қарилкдан олдин зоҳидликни ихтиёр қилмай-
ман, чунки нондан олдин кўкатлар [ёйиш] шум-
ликдир.

Бутун умрбўйи илми истамайман, чунки умр
[абадий] давом этмайдиган бир нарсадир.

Шаробни койиб [айтган] сўзи:

Эй соқий, менга у [шароб]ни ичирма, зеро қиё-
матда оёқдан олиншидан қўрқаман.

Бир шаробнинг мастлиги ёмонликни кўзгогади,
ундан [бўладиган] ёмонликларни фарқ қил ва
менга бошқа нарсани ичир.

Яъни менга тоза сувни форсча қироҳни ичир демоқ-
ш. Сарик мўйловли гулом ҳақида унинг сўзи:

Ҳукмдоримнинг мушкли мўйловларида сариқлик
пайдо бўлибди, ошиқлар жим бўлиб, душманлар
уни ёмонлашди.

Агар мўйлови сарғайиб қолган бўлса, ажабланар-
ли эмас, унинг кенг яйлови қип-қизил, суғоради-
ган сувлари эса олтинсимон [шароб]дир.

Унинг сўзи:

- 40 Қалбларимизни ғазабга тўлдирдинг ва ҳар вақт тентакликнинг ҳаддан зиёдлиги туфайли аҳмоқ бўлиб қолдинг.
Агар бугун менинг тепамда ўлтирган бўлсанг ҳам, кўпинча кечаси тағимда ухлагансан.

Унинг сўзи:

Шундай бир йўл озуқалари учун соҳибимиз борки, [овқатни] тегирмондан едиради, лекин майни воронкадан ичиради.
Агар уникида меҳмон бўлсак, юзи ўзгариб кетади ва қачон уни меҳмон қилсак, қуёшга ўхшаб нур сочади.

Унинг сўзи:

Аҳмад мени кун чиқишдан олдин даъват қилди ва кечқурунгача ушлаб турди.
Қачон келсам, у мени ўз ҳузурида кечқурун қуёшдай нон ва калхат тухуми билан овқатлантиради.

31. АБУ ЖАЪФАР АҲМАД ИБН АЛ-ҲАСАН ИБН АЛ-АМИР АЛ-БОХАРЗИЙ АЛ-ХАТИБ.

Доно қози, ўз ноҳиясининг⁹⁸ бошлиғи Абу Саъид Худдош ибн Аҳмад ҳақида [шундай] дейди:

Мен учун кифоя қиладиган иккита иш бўлиб, улар динямнинг қуроли ва дунёимнинг давомли бўлишидир:

Тангрининг ягоналигига холис ишонишим ва бу дунёда Худдош ибн Аҳмадга муҳаббатимдир.

У дейди:

Тиршозни чуқур муҳаббат билан эсга олиб соғин-япман, унинг одоб водийларига муҳаббатдан бошқа менда ҳеч нарса йўқ.

Унинг тоғларидан эсанг насим шамоли ва ундаги ҳамма нарса мени учун дунёдан ҳам севимлироқ.

У дейди:

Пайғамбар ҳаққи ва [унинг] васийлиги ҳаққи,

диний маросимлар ҳаққи ва қибла ҳаққи,
Эй менинг хоҳишим, мени муродимга етказ ва
бўсадан бошқа нимани истасам, унга [етказ].

ХУРОСОН ДИЕРИНИНГ БОШҚА КИШИЛАРИ

32. АБУ НАСР АҲМАД ИБН АЛИ ИБН ҲАФС АЛ-АМРАВИЙ, тангри унга мададкор бўлсин.

41 Туснинг яғонаси ва [пешонасидаги] қашқаси ва Навқоннинг хусни ва нуктадонидир. Фазлни ҳар томондан қамраб олган чексиз адаб//ва мурувватни атрофи билан эҳтиёт қилувчи шон-шараф эгасидир. Унинг фазлларига мени яқинлаштирувчи шеърларидан ёзиб олганман, ғазалда [айтилган ушбу] сўзи каби:

Буралган чекка сочлар кўз нурини сиҳрлаб қўйди,
хулқнинг ошиқоналиги халққа фитна солди.
Юзи тепасидаги иккита чекка сочи худди тонг
отаётгандаги қоронғиликнинг қанотига ўхшайди.

Уни чектириш учун чилим кўтариб келган бир йигит
ҳақида унинг сўзи:

Икки ёноғи қизил [йигит] ошиғи томонига чилим
билан югуриб келди.
Пуфлаш билан унинг уддондаги муанбар удини⁹⁹
тарқатди.
Унга атиргул суви [қўшилган], юзи гулидан мунаввар
бўлган деб ўйладим.
Шавқ билан уни табриклаб, унга ҳеч инкор қилиб
бўлмайдиган сўзни айтдим.
Наддингнинг эсиши юзинг тепасини қоплаган
мушкка қарама-қаршидир.
Икки ёноғингдаги атиргул ёмғирда қолган мусаффо
қизнинг ўрнини босади.
Ёноғи қип-қизариб, ҳуснидаги яширин нарсани
намоён қилди.
Ундаги қизил ёқутдан [бўлган] садафда [лабла-
ри орасида] дурлар намоён бўлди.

Унинг сўзи:

Қора қалансува¹⁰⁰ остида менинг тўлин ойим борки,
унинг хусни қараш ва фикрларимни ўзгартириб юборди.
У [ой]нинг нурида бир бон [дарахти]ки, шохининг
гули дурлар [бўлган] ақиқ гул косачалари-

дек бизга намоён бўлди.
Уртасида баландлик тепасида жавзо юлдузлари
порлаб турибди, унинг энг юқорисидан менинг тў-
лин ойнам.

Унинг сўзи:

Бинафша кийимли [қуёшдай] тез ботиб кетди,
унинг бўстони ҳам, ёноғи ҳам бинафшадир.
Бинафшадан чопон кийган бир шох менга кўрин-
ди, туймалари орасидан гўё тўлин ой порлади.

42 Агар унинг икки биродари Абу Умар Ҳафс ва Абу
Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али ибн Ҳафсларнинг — танг-
ри улар иккисига мададкор бўлсин — шеърлари мен-
да бўлганда, албатта ёзган бўлардим. Улар фазл,
адабнинг энг янгиси, карамлиликнинг энг тозаси ҳа-
қида фикр юртадилар. Агар қўлга киритганимда, [бу
ерга] қўшган бўлардим ва//[бу билан] китобимнинг
бўш жойларини бузмаган бўлардим, буюк тангри хоҳ-
лаганда.

33. АБУ АЛИ АЛ-ФАЗЛ ИБН МУҲАММАД ИБН
АЛ-ҲУСАЙН АТ-ТАБАРИСТИЙ.

Туснинг аслзода йигитларидан, уларнинг яхшилик
ва фазилатини ўзида мужассамлаштирганларидан,
назм ва насрда навдаларининг янгилиги ва ёшлигининг
қабул этиши жиҳатидан уларнинг энг доноларидандир.
У отаси Абу-л-Ҳусайннинг — тангри уни раҳмат қил-
син, ўринбосари — [отаси] ўз диёри пешонасида оқ
қашқа эди, адаб, шеърят ва фикҳни [ўзида] жамла-
ганди, у дунёдан ўтди, лекин [Абу Али] каби ва би-
родари Абу-л-Қосим каби [киши]ларни ўринбосар қи-
либ кетган киши ўлган эмас. Абу Али шеърларидан
[қўлимга] тушганларининг баъзиларини ёзиб олган-
дим, унинг [мана бу] сўзи каби:

Муҳаббати билан менга жафо қилганга ўзимни
фидо қилдим, лекин унинг шавқида кифоя қилар-
ли [жафо чекканим] йўқ.

Унинг оғзига назар ташладим, лекин у [оғиз]ни
кўролмадим, ҳатто унинг оғзига тикилишим ўзи
унга озор беради.

Агар унинг узуги белига камар қилиб қўйилган-
да белнинг ингичкалигидан унга етган бўларди.

Яна:

Тўлин ой юракни асир қилиб олди, унинг эрта

тонгда тулуъ этиши кўзларимни хурсанд қилди,
ботиш пайтида эса, э воҳ юракка!
Агар у ҳажр шамширини [қиндан] чиқарса, ҳол-
ларимнинг сўниши унинг аҳволи ўзгаришидан
азоб чекади.

Яна ундан, ҳажвда [ёзилган]:

Унинг айбларини Амр [исми]даги «вов» ҳарфи
каби тилга олиб бўлмайди деб ўйланади ва унинг
ҳақидаги ибора ҳам қисқадир.
Уни Зайддан [сўзи]даги «нун» ҳарфи каби ибо-
ра билан мадҳ қилинади, дейдилар¹⁰¹.

Ундан, замона шикоятда:

Бу замона ажойиботларидан тоқатим тоқ бўлди,
у қабиҳга ён босиб олий жанобга ҳамла қилади.
Олий жанобни бу [замон]да қашшоқ ҳолда кўра-
сан, ҳар қанча ҳаракат қилмасин, унда фақирлик
азобидан бошқа нарса йўқ.

Ҳар қандай ланм эса фаровонлик ва ноз-неъмат-
да. Замона ишлари ана шундай ўлчовда кет-
моқда.

Олий жаноб фазлда ўз фахри ва мартабасини
ана шундай қўлга киритади, [бу] эса фаровонлик
ва қашшоқлик эмас.

Бу [замон]да қанчадан-қанча қашшоқлар, ва қан-
чадан-қанча бойлиги бору фазли йўқ бадавлат-
лар [яшамоқда].

Ундан, қасиданинг насиб¹⁰² ҳақида:

43

Уйқуни тарк этиб, уйқусизлигим учун уйқудаги-
дан жудолигимга йиғламоқдаман.
Икки кўзидан тангга касалликни берди ва кўзи-
ни менинг уйқумга алмаштириб кетди.
Гажагининг буралиши мени букиб қўйди ва га-
жаги юрагимга безовта бўлишни ўргатди.

Шу қасидада мамдуҳга [шундай] дейди:

Унинг мақтовга сазовор сўзлари кунларга ёзиб
қўйилса, ҳеч йўқолиб кетмайди.
Агар камбағалнинг қўли олий жаноб кишини уш-
ласа, хайру саховотни водийда [бўлса ҳам] йи-

ғиб олади.
 Мужтаҳидларнинг ҳаммаси унинг ҳузурига йўл
 кўрсатишни истаб бутун атрофдан келиб.
 Истаган нарсаларини унинг қўлларидан олдилар
 ва унинг сахийлиги уларни хурсанд қилиб қай-
 тарди.
 Сахийликда у хатти-ҳаракатни ҳаддидан ошириб
 юборади, ҳатто унинг қўллари ҳадяларни душ-
 манларга бериб юборади.

34. АБУ-Л-ҚОСИМ УМАР ИБН АБДУЛАЗИЗ АС-
 САРАХСИЙ, лақаби ал-Жакарзий.

Тангри яратганларнинг энг зарифларидан, завқли
 суҳбатда уларнинг энг ҳаловатлиси, дўстликка лойиқ-
 ларнинг энг лазизи ва улар орасида жиддийликнинг
 энг юқори даражасидаги каби жиддийлик билан атир-
 гуллар боғи каби ҳазилни, тонг насимдан ҳам латиф-
 роқ ҳаёсиз сўзлар айтишни ва тонг пайти каби [ёқим-
 ли] шеърларни [ўзида] жамлаганидир, [шу] сўзи
 каби:

Ҳаёсиз сўзлар айтувчи ҳақида нима дейсиз, унинг
 энг катта ташвиши [жинсий] яқинликдир.
 У яратилганидан буён дунёда онасиникидан бош-
 қа нарсага йўлиқмади.

Унинг сўзи:

Бир жамоа кишилар [томон]дан шамол эсган
 эди, улар билан дўстлашдим ва тинчланишга
 муштоқ бўлган кучимни топдим.
 Унга ажабландим ва қайғу чекиб, дедим: кошки
 мен уларга яқинлик қилган халқлар менга яқин-
 лик қилсалар эди.

Унинг сўзи:

«Соқол қўйгин»,— деган эдилар, мен дедим: «Шо-
 шилманг, бизнинг сўзимиз турличадир.
 Ой тамом тўла бўлган эди, энди эса меваси териб
 олинган хурмо шоҳидай тугаб кетяпти».
 44 Мен кўр эмасман, лекин унга ҳазиллашиб яқин-
 лик қиламан.

Дўстларидан бирига Ҳиротдан келтирган совғани
 ҳадя қилиб ёзган экан:

Эй одобининг гўзалликлари мени шон-шараф чопонига ўраган фозил киши,
Сени кўролмайдиганларнинг орқасида қифтийларнинг мингта олати, сенга фиста ва қубит¹⁰³
[ҳадя қилиб] табриклайман.

Аш-Шайх Ҳажжож ибн аш-Шайх Абу-л-Аббос ал-Исфаронийнинг¹⁰⁴ Нисодаги даҳлизи шифи қулаб тушиб, буни ёмонлик аломати деб турганда, унга [шундай] деган экан:

Нитоқ¹⁰⁵ билан маҳкам боғланган бахт сенга келиб, боқий шон-шуҳратинг ҳақида бизга хабар берди.

Эшингнинг олдида олий мартабалар учун ажойиб, ҳашаматли буюк бир равоқни мустаҳкам қилиб қур.

Унинг баҳайбатлиги санъатини мустаҳкам қил ва лойдан [ишланган] равоқни тахтравонли шаклга солиб ишла.

Битгандан кейин, [бир-бирига] бириккан ва қўшилган ҳолатда чиройли қилиб суваб кўркам қил. Лойдан [ясалган] равоқнинг қулаши бахтга эга бўлган эди, ҳар қандай пештоқ қолипи ҳам ана шундай вайрон бўлади.

Бир дўстига ҳадя билан бирга шундай ёзиб [юборган] экан:

Чумоли кўтарган нарсаси миқдorigа зўр бериб ҳаракат қилса, қул эгаллик қилган нарсаси учун зўр бериб ҳаракат қилади.

Қодир бўлганимда, бира тўла иккита Фарқадни¹⁰⁶, Қуёшни, тўлин Ойни, Айюқни ва фалакни ҳадя қилган бўлардим.

Уртоқларидан бирини рўза тугаган кунни [меҳмонга] чақириб ёзган экан:

Рамазон ойи нозил бўлган меҳмондир, демак ни-майки ҳалол қилинган бўлса, меҳмоннинг ҳурмати учундир.

Қимки рўза тугаган кунни бошқа киши уйида но-нушта қилса, энг кучли фил унинг орқасида бўлади.

35. АЛ-АМРАҚИЙ АЛ-МАЙҲАНИЙ.

Шеърлари ва энг сахийлиги [билан] машҳурдир. Унинг сўзи:

Агар саломат яшашни хоҳласанг, нимаки сени қайғуга солиб, амалга ошмаса, [ундан] воз кеч. Агар ризқни талаб қилсанг, сенга келган нарса билан қаноатланиб, одамлардан тамаъ қилишни қирқиб ташла.

Ҳожатингни тангридан сўра, ундангина сўра кимки гаёйдан сўраса, уни қўлга киритолмайди ва йўлдан тояди.

- 45 Ахир сен ҳам, одамлар ҳам бир хил қулсизлар, [тангри] кимга хоҳласа, беради ва кимга хоҳласа, манъ қилади.

36. АБУ БАКР АН-НАСАВИЙ АЛ-ФАҚИҲ.

У Муҳаммад ибн ал-Қосимдир. Бир заргар гуломга айтган сўзи жуда зариф ва маъноликдир, унинг ҳақида шундан бошқа [нарса] эшитмадим:

Бир заргар кийик боласига юраклар боғланиб қолди, унинг муҳаббати юрак қорачиғида қаттиқ ўрнашиб олди.

Кошкийди унинг оғзидаги сурнай бўлиб қолсам, ҳар сафар чалганда, оғзини ўпиб турардим.

Ундан, яна ўша ҳақида:

Чиқиб келаётган тўлин ойга мубтало бўлишдан олдин соғлом, озод қалб эгаси эдим.

Ёмби бўлиб қолишга ва шу заргар дўконига қўйилишга рози бўлиб қолдим.

37. АБУ МАНСУР ҚОСИМ ИБН ИБРОҲИМ АЛ-ҚОИНИЙ БУЗУРЖМЕҲР лақабланган.

Икки тилда¹⁰⁷ бадий [ижод этувчи] машҳур шоир, шуҳратли султон [Маҳмуд] — буюк тангри унинг подшоҳлигини давом эттирсин — шоирларидан. Қишнинг чўзилиб кетиши ва баҳорнинг секин [келиши] ҳақида [шундай] дейди. Бундай маънода [ёзишда] фақат угина ажралиб туради ва ташбиҳда ҳар қандай яхши [нарса]дан ҳам яхшисини қўллаган:

Чўзилиб кетган совуқ атиргулнинг [кўкаришига]

тўсқинлик қилди, гўё бахт наҳсда ғойиб бўлиб кетди.

[Гул] баҳор қори остига яшириниб олди ва унинг ҳусни товуснинг жўжалари тухум ичиде яшириниб турганига ўхшаб қолди.

Ундан, ҳажвда бадий [айтгани]:

Сизлар бахиллик қилдингиз, мушриклар қозонла-
рига ўт тегмаслигини орзу қиладилар.

Яна ундан:

Емон ишлар қилиб, ўзингга яхши мақтовлар ке-
лишини хоҳлашингни кўрдим.
Меҳмонлардан олдин икки қўлингни ювасан, гўё
[бу билан] улардан икки қўлингни ювиб қўйган-
дай [бўласан].

38. АБУ ЖАЪФАР МУҲАММАД ИБН АБДУЛЛОҲ АЛ-ИСКОФИЙ.

Адиб, котиб, гўзалликларга мўл шоир: «Кўнгил
очувчи китоб» [асарим]даги сўзларимни тушуниб ол-
ган. [У] нарғис барги каби баргдир, кўзи [гўё] чаш-
ма, назми эса унинг [мана шу] сўзи билан [айтилган-
дай]:

46

Бир нарғиски, унинг қадди забаржаддан икки қа-
рич ҳажмда қирқиб олинган.
Унинг янги барги кумуш пуллардан, кўзи эса ку-
муш чашмадан шакллантирилган.

Ўзининг атиргул ҳақидаги [шеърини] менга айтиб
берганди:

Атиргулдан сўрадим: сен туфайли бизга кўп
ёмонлик етадиган йўлни ҳеч хаёлингга келтирган-
мисан?

Жавоб берди: рангда, мулойимликда ва насим
шамолидай эсишда маҳбубни эслайман, гўё ун-
дан узоқлашишда унга ўхшаганим каби.

Ўзининг шу билан ажралиб турадиган маънодаги
[шеърини] менга айтиб берганди:

Танрига ва фаришталарга ишонаман, кофирлик-
дан бошқа нарсага эга бўлганим учун мен буюк-
ман.

Жоним сенинг ҳимоянга, [уни сақлашга] менинг
қудратим етмайди, лекин арпа кофурни сақлаб-
туришини кўриб турибман.

Мана бунда ҳам шу маънонинг айнан ўзи:

Жонимни сента фидо қилдим, ваҳоланки у сенинг
жонинг олдида азиз эмас, чунки у [сенинг наф-
синг] ниҳоятда азиндир.
Қимматбаҳо ипак мато ўз вақтида бир сиқим се-
данани йўқолиб кетишдан сақлайди.

Ундан, соч оқи ҳақида:

Сочим оқиға энг яхши гиламни ёзиб бердим,
у бошимдан бошқа жойга ўтиришни ёқтирмади.
Шунда ўзимга-ўзим айтдим: уни қайтарма, соч
оқи учун бош каби қанча курси керак.

Ўзининг [шу шеърини] менга айтиб берганди:

Тангри лутфи карамлари нчида хавфнинг муҳим-
лиги латифликда кифоя қиларли бўлса керак.
Лутфнинг санъати менинг учун тангри вазифа-
ларидан [бўлмиш] бир вазифадир.

39. АЛ-ҚОЗИЙ АБУ АҲМАД МАНСУР ИБН МУ-
ҲАММАД АЛ-АЗДИЙ АЛ-ҲАРАВИЙ.

«Ал-Йатима» китобига унинг зикрини киритган
эдим, лекин икки сабабга кўра унинг ҳаққини адо
этолмагандим ва қадрини тақдирлай олмагандим. Би-
ринчидан, ўша вақтда у билан орамизда танишлик во-
қе бўлмаганди ва унинг [тутган] ўрнининг юқорилиги
47 билан//фазлининг буюклиги туфайли уни билишга му-
ваффақ бўлмагандим; иккинчидан, у вақтда унинг наз-
ми гўзалликлари ва насри бадниятлари менда оз ва
ноёб бўлиб, [уларга] эҳтиёж туғиларди. Сўнг «ал-Йа-
тима» китобини [ёзишдан] фориғ бўлганимдан кейин,
унга [етишишга] муяссар бўлдим ва у билан учрашиш-
га имкон туғилди. Орамизда адабий муносабат, илмий
танишлик ва ғарибликни ҳурматлаш ҳоли пайдо бўлди
ва бу яқин қариндошчилик ёки энг яхши ҳурматлаш,
жонларнинг [бир-бирига] қўшпилиши ёки энг яқинлаши-
ши эди. Олий жаноблиги буюклиги ва карамининг но-
зиклиги мени шунчалик қамраб олдики, бу белимга
оғирлик қилиб, кучим унга етмай қолди. Унинг кало-
ми ажойиботлари ва тизилган дурларидан қўлим би-
лан тўпландимки, улар қора тунда ҳам ажралиб туради
ва золим замона улар билан фарқ қилинади. Мана эн-
ди ушбу китобимни унинг насри ва назмининг ёрқин
нурларига топширдим, зеро улар [инсон] гуруҳларини
йўлга солиб, синганларни тузатсинлар, агар буюк танг-

ри хоҳласа, куч ва қувват ундадир. Унинг насрий каломидан парчалар, латифалар ва донолик билан [айтилган] сўзлар.

Фасл. Қўлим ваҳй келтириб, кўзим ўчириб турган бир пайтда ёздим, уйқусизлик мени олиб кетди ва мен қоғозни кўтаролмай қолдим, аламини тавсифлаш учун қаламнинг [учини] тезлай олмайман.

Фасл. Тангри аш-Шайхга мададкор бўлсин, менинг кўзим оғриган ҳаво иссиқ, аш-Шайх билан учрашиш хурсандликдир. Лекин айниқса кўр учун қийин эмас, ўтирадиган жой паст, улов секин юради, ёзнинг қиздириши чангни кўзгайди ва жонимни эритиб юборади.

Фасл. Унинг қули хизмат эвазига ҳаётни севади ва давлати яхшиликларини тил билан тарқатади, унинг ҳадяси мадҳ ва мақтовдир, қалб эса унинг муҳаббати ва дуосининг дебочасидир.

Уртоқларидан бирини янги [очилган] ягона атиргул билан табриклар ёзган экан:

Аш-Шайхга — тангри унга мададкор бўлсин — ягона атиргулни ҳадя қилдим, унинг зикри худди [шу гул] ҳиди каби хушбўй бўлаверсин ва унинг замонаси [шу гул] фазли каби зариф, қариндошлари аҳволи унинг асли каби ям-яшил, душманлари юзи унинг ранги каби сариқ бўлаверсин. Қайғу олиб ташланди, қалб хурсанд бўлди, адаб ўрнига қўйилди, хурсандлик ҳадя этилди, дўстлик расм-русумларига даъват этилди, ман қилинган маъруф [нарс]га буюрилди ва мафтун бўлишига амр қилинди. Туннинг равоқи туширилди ва белбоғи ечилди, тонг ўз либосини ёзди ва байроғини дафъ қилди, ҳаво энг яхши кўринишини олиб, яшил чойшабни ёзди. Шудринг [ерни] намлади, насим [шамоли] ҳўллади, булут [ёмғирини] ёғдирмоқда, субҳнинг тишлари табассум қилмоқда, биз эса қалбимиздаги нарсани ошкор қиляпмиз ва хурсандчиликлар қаноти билан учмоқдамиз, бошга атиргулни қўйдим//ва қадаҳлар билан бирга айландим. Торлар тамоман оҳанг нафрати билан ва тамоман наъра оҳанги билан, тамоман шароб хурсандлиги билан куйланди, ҳар бир ақл эгасининг фиғнаси ва ҳар бир тавба қилганнинг [тавбасидан] қайтиши [бор], ҳар бир зикр қилинган [нарсанинг] етишмовчилиги, ҳар қандай тез ташланган назарда ҳасрат ва ҳар бир ўтган даврнинг маст қилиши [бор].

48

Унинг Бағдоддан ёзилган мактубидан: Буюк тангри аш-Шайх [умрини] боқий қилсин, мактубим сабрим шавқининг йўқ қилиб, ёноқларимга ўйнаб турган соҳ оқини қўйиб юборди¹⁰⁸.

Ешим улғайгани учун сочим оқаргани йўқ, лекин [дунё] ҳодисотлари туфайли соч оқартирадиган [нарсаларга] йўлиқдим.

[Мен чеккан] ташвишлар тоғ тошига дуч келганда, унга азоб берган бўларди. Шу нарсадан ажабланаманки, мен сочга дуч келсам, у уни оқартириб юборган экан. Унинг мактуби етиб келди, ёмғирли боғ ва тарқалган гулдор матолар қайтадан туширилди. Унинг сўзлари аччиқ кунларда фойда беришини билдим, булутнинг жаласи остида боққа фойда йўқ. Илдизлар қуввати ва шоҳларнинг гўзаллиги ортаепти:

Ҳилол каби [нарса] намоён бўлди, [лекин] то ой ёритмагунча кечанинг кўриниши у билан узоқлашмади.

Тангрига мақтов бўлсинки, бу худди иккита [нарса]: адирлар ва бурдларнинг¹⁰⁹ учрашгани ва иккита атиргулнинг қўшилгани кабидир. Бундан ташқари шикоят ачинарлилиги уни оқиб турган кўзёшига ва ловуллаб турган чўққа ташлади. Билдимки, у энг вафодор ва севимли соф бошлиқларнинг бошлиғи. Тил ҳақиқатан қалбнинг махфий тутган нарсаларини нақл қилади. Ҳар бир идиш ўзидаги нарсани оқизади. Муҳаббатнинг ростлиги сўзнинг аниқлиги билан аниқланади. Боғнинг кўкаламзорлиги биринчи баҳорги ёмғирларнинг таъсири билан чиройли бўлади.

Қадимги ҳакимлар айтганларидан:

«Эр кишининг тили юрак хизматидандир».

Мен у билан кўз, уйқу, кўкрак ва юракдан бошқа [нарса] эмасман. Тинчлик шаҳри¹¹⁰ ва ислом пойтахти зикр қилинди. Агар синаш ҳақида сўзланмаганда, сўз қисқа қилиш [ҳақида] хўрак овқатлардан узоқроқ эмас. Эшитилган ва кўрилган орасидаги масофа аниқланмайди. Пешона ҳақиқатдан сени афсуслантирди ва [бундан] яқинда хабардор қиламан. Эҳтимол уд [дарахти]нинг мазаси энг аччиқдир ва уд сен хоҳлаганинг шавқлар нидолардан ҳам яшилроқдир, ҳа шундай. Кейин уловларни тўхтатиб қўй ва сирларини ошкор қилма. Уларнинг кийимларини ўзларига ўтказиб юбординг. Аббадан орқасида қишлоқ йўқ. Мен Бағдодда ажратувчилар ижмоъ¹¹¹ фикри туфайли ва [юртидан] ажралганлар жамоасидалигим сабабли аянчли

ҳолдаман. Лекин ижмоъ таълимотига суянмаймиз ва асли аслига асосланмайди. Мен бу ерда Ҳиротни у [Бағдод]га қиёс қиламан, балки уни [Бағдоддан] юқори қўяман:

9 Эй тангри, ер юзига малоҳатни зиёда қилдингми ёки севувчи раъйиними, билолмадим, билолмадим.

Шамс ал-Куфот¹¹² — буюк тангри уни раҳмат қилсин — вазирликка қайтадан кўтарилиши олдида унга [атаб] ёзган мактубидан [бир] нусха. [Бунда] шеър ёзишни мақсад қилмаган:

[Сен] тушгоҳдаги қуёш ва тун оғушидаги тўлин
ойсан,
Чанқоқлик ҳароратидаги сув ва ерга [ёққан] ём-
ғирсан.
Адирда кулиб турган булут ва шудринг эркала-
ган атиргулсан.
Йўл учун [сув] тўлдирилган саноч ва ишқ билан
жафо чеккан қалбсан.
Кўзнинг эркаланиши мудрашдир ва унинг софли-
ги ундаги хаснинг узоқлашишидир.
Санам атрофидаги безакларсан, сен туфайли ман-
зиллар ҳимоя қилинган,
Аҳду паймонлар байроқ билан хавф-хатарсиз, за-
мона ишонч билан бахтли бўлмоқда.
Қасалликлар оқибати даволанган ва фақирликни
бойлик қамраб олган.
Инсонни саҳийлик кузатиб юради ва балолар оқи-
бати тарқатиб юборилган.
Жирканчлик ўрнида муҳаббат [келмоқда] ва
яшаш жойини ҳаё кузатмоқда.
Ҳақоратни розилик маҳв этмоқда ва кафт қим-
мат ҳадялар билан саҳийлик қилмоқда.
Музокаралар ақл билан [бўлмоқда] ва раъйга
хато ёрдам бермоқда.
Муваффақият ёрдам берди ва [у] олий мартаба-
га кўтарилди.

Шулар ва шуларга ўхшаш ҳикматли сўзлар [абадий] қолган ҳикматларга айландики, улар жонлар ва табъларни ҳайратда қолдиради, кўз ва қулоқларни хурсанд қилади. Буларнинг ҳаммасидан аш-Шайх ал-Жалил¹¹³ замони яхшиланди ва унга шундай ном келтирдик, унинг маъноси йўқолмади:

Бу қандай чиройли замонаки, бу билан унинг бошлиғи фахри ва иқболи жило бериб турибди. Бундан олдинги замона узр сўрар эди, [бу] унинг вафосини ошкор қилиб, узрини қўйиб юборди. Вазирликни ҳақиқат қилувчи эгаллади ва унинг ҳамда ўзининг қадрини баробар шарафли қилди. [Шамшир] тиғига дастаси мос келди деб айт ва уфқда унинг тўлини ойи нур сочди деб айт.

Тангрига мақтовлар бўлсинки, дарахтни мева билан зийнатлади, буржни ой билан безади, ўрмонга шерни ўргатиб қўйди, руҳни жасадга ҳадя қилди. Мавлоимизнинг улуғлиги — тангри унинг умрини узоқ қилсин — бошлиқ болиш расми билан дўстлаша олмади, катта ва кичикларга ҳурматни жойига қўёлмади. Лекин расм бўлган табриклашлар ўзаро тенг ҳадялар бериш ва баб-баравар қабул қилиш билан [бўлади.] Аммо хизматкор бошлиғи билан, кетма-кет турган юлдузлар туркуми ҳилоллар ва тўлини ойлар билан [бўлади]. Одат [шундайки], унда келиш [бор]. Яна: продага қарши турдинг ва саодатга ёрдам беролмадинг. Дуо боғлаиб, тарқатиб юборилган, мақтов эса назмга тизилиб, сочиб юборилган. Шу жумлага амал қилдим ва шу томонга адолатли бўлдим. Натижаси соф муҳаббат бўлган ва тўқилиши ҳақиқий вафодорлик бўлган сўзларни қайтариб олдим:

Боғлар юзларига хушxabар келди, [ёмғир] ёғдириб турган уфқдаги булут уларни кулдириб юборди.
Сенинг ҳузурингда улар учун ризолик кўзидан бошқа ҳимоя ҳам, воситачи ҳам йўқ.

Мана булар унинг шеърларидан малиҳ ва зарифлари: қандайдир суҳбатдошига қасида ёзган экан, ундан:

Ёздим ва сенинг зикринг билан мен жонланаман,
лекин шукр қилишдан қалтирайман.
Қуйловчининг хурсандлиги ва шодлиги, соқийнинг эса шошилиши ва чаққонлиги [бўлиши керак].
У нарсаики сувсиз чанқоқни қондиради, ваҳоланки, сен сувсан, биз эса чанқоқмиз.
Бас менинг юзим ва надоматим [олдинга] ошиқади, вақтим ва тўшагим эса орқада.

У билан ўйнашгани бир йигит ҳақида [шундай] деган экан:

Бир кийик боласики, қовоқларининг илиқлиги башариятга илиқлик ҳадея этади.
Еноғидаги атиргул гўзаллиги уятчанлик атиргуллари орасида тарқалиб турибди.
У билан марҳамат қилиб то ой [қўтарилгунча] иккита ошиқ ўйнадим.
Зафар юзини кўргандан кейин, юзининг гўзаллиги ортиб кетди.
Ошиқнинг наъра тортиши каби наъра тортидим: ойнинг ойн, ойнинг ойн.

Ундан:

- 51 Ҳар вақт икки томондан диққат билан унга назар ташлаганингда, юрак алангаланиб кетадиганга ўзимни фидо қиламан.
Еноғининг атиргули кўзни ўғирлаб олади, унинг кўзи эса юракни ўғирлаб олади.

Ундан, наргис ҳақида:

Шундай нозикки, уён-буёнга ташланганда, уни насим шамоли билан ҳаракат қилаётган новда деб гумон қиласан.
Менга қадаҳ билан ишора қилган эди, уни ичиб юбордим, сен эса унинг икки ёноғидан [май] ичяпти деб ўйладинг.
Менинг олдимга [маҳбуб] наргис гулдастаси билан яқинлашган эди, қўлида юлдуз [ушлаган] ой деб ўйладим.

Яна ундан, сариқ атиргул ҳақида:

Ўйғотган кишимга диққат жалб қилганимни ва тонг зулмат орасидан ёришаётганини эсиндан чиқардингми?
Май билан сариқ атиргул [ушлаб] сен томонга шошиб келиши юзидан яхшилик сезилиб турган бир кишини,
Тепасига олтиқиррали олтиндан қуйилган жом қўйилган сирланган идишни эслатади.

Яна ўша ҳақида унинг [шеъри]:

Эй ғулом, майни айлантриб тут, чунки биз кўр-
пачалар тўшалган мажлисда баҳор оғушидамиз.
У [мажлис]нинг сариқ атиргуллари нур сочиб ту-
рибди, улар ғўё забаржад билан куб шаклига кел-
тирилган олтин қадаҳларга ўхшайди.

Қор қўшилган ичимлик ҳақида унинг [шеъри]:

Сендан маҳрум бўлмайин, тур ўрнингдан ва мен-
га шундай қаҳвани ичиргинки, агар қуёшга олиб
чиқилса, унинг нури хиралашиб қолсин.
Олтин устига кумушни сочиб юбор, само ерга ўз
кофурини сочганини кўрмаяпсанми?

Ундан, бинафша ҳақида:

Бинафша зиёрат қилувчига намоён бўлди, қалб-
лар сирининг элчиси ва зиёратчиси [номи]дан ун-
га марҳабо.
Ғўё у билан наққош дебожнинг ҳаво рангидан
менга қуш суратини қирқиб бергандай [бўлди].

Ундан, форс тилидан таржимаси ҳақида:

Чақалоқнинг овқати онасининг сути, аш-Шайх-
нинг овқати эса соф май эканини кўрдим.
Жомдан ўриндиққа кечқурун қайтиб кел ва жом-
дан тонгда жудо бўлиб, ўриндиққа [кел]¹¹⁴.

52 Ундан, юзига янги соқол чиққан мутриб ҳақида:

Шундай бир кийик боласики, унинг назар ташла-
ши юракка сеҳр ҳеч қилолмайдиган нарсани қи-
ладди.
Унинг ёқимлилигининг маст қилишини ва ёноғи-
дан атиргул териб олиншини ҳеч унутмайман.
Барбат¹¹⁵ унинг қўлтиғига боғлаб олинган, кош-
кийди барбати боғланганича [қолса].
Чалишда ва овозда мўътадил, худди ёноқ ва со-
қол кўзга бирга ташланганидай.

Ундан:

Эй йигит, қачонгача ва қачонгача ўз имкониятинг-
ни қисқарттирасан?
Мен сен билан қутулиб кетаётган ўлжа кетидан
қараб тургандайман.

Юзингнинг гўзаллиги доим ўзингда қолади деб
ҳисоблама.

[Юз] чизиги сен нимани билган ва қилган бўл-
санг шуни қилади, мана у етиб келди.

Бағдодга дўстларидан бирига [шу шеърини] ёзиб,
атиргуллар [очилган] кунларида даъват қилган экан,
[лекин] дўстининг нард [ўйнаш] билан машғуллиги
[хабари] етиб келибди:

Биз ан-Нажимийда худди бесоқол рози қилган-
дай кундамиз.

Наботлар гуллаган, ҳаво ёқимли, шудринглар ру-
тубати мўътадил.

Мансур¹¹⁶, хайрий [гулхайри], атиргул ва бинаф-
шалар орасидамиз.

Юзимиз муаттар нарсалар сақланадиган идишдан
[олинган] боғ каби гўзал.

Урта ҳаяжонланиш [бўлса], қовурилган нарса ва
газак бўлса.

Майнимиз косада оловга ўхшаб ёниб турса, хонан-
дамиз эса назар солиш сеҳргари, хумор кўз ва
қоракўз [бўлса].

Хоҳласа у куйласа ва агар хоҳласа, нозу ишва
қилса.

Атиргулни нарддан яхши бил ва бизга кел, хур-
сандлик қилайлик.

Ундан, соқолини қўйиб юборган кўса ҳақида:

Эй эчки соқоли билан гердайнб юрган киши, биз-
га гулни тоғолча тиканига алмаштириб берибсан.
Биз билан юлдузга ўхшаб суҳбат қилардинг, эн-
ди ваҳший бўлиб, кўса қиёфасига қайтибсан.

53

Ундан:

Тагри ўтиб кетганларнинг ва кетганларнинг ҳи-
моячисидир, муҳаббат қалби улардадир.

Эй шўрнинг қургур, улар ўтиб кетган бўлса, нима
бўлибди.

Иш шундаки, мен улардан кейин яшаб юрибман.

Ундан:

Сукут қилишим сўзлашдир, сўз эса сукутдир, мен-

даги тамаъ [шундайки], у билан яшайман ва
 ўламан.
 Рухим учун сен билан яқинлашишдан бошқа ро-
 ҳат йўқ, юрагим учун эса сенинг севгингдан бош-
 қа овқат йўқ.
 Сабрим оз, ташвишларим эса кўпдир, сен бахил-
 сан, замона эса ўтиб кетади.
 Висолинг мен учун сув, қалбим ҳут бўлгандан ке-
 йин, сендан бошқа ким учун яхшироқ сабр қила
 оламан.

Яна ундан:

Юзи ягона тўлин ойга ўхшаш зот тўққизил ранг-
 ли калта камзулда яқинлашди.
 Тўққизил анбар бозори касод бўлсин деб, у тўқ-
 қизил [камзулда] сув ёқасига шошарди.
 Эрталаб бизга келгин, гул устига гул, гул устига
 гулни кўрасан.

Унинг қасидасиндан:

Шарққа оид ширин хулқларки, уларнинг нозик-
 лиги ва поклиги бир-бирига мутаносиб.
 Улар таъна, улар кўзёши, улар май ва улар ҳа-
 водир.

Ушбу китоб муаллифига у [шундай] ёзган:

Агар китобларим ва фикрларим етарли бўлган-
 да, сенинг [номинг] билан кўпайган бўларди.
 Унда суякларимни қалам, кўзим қорачиғини қо-
 фоз ва қонимни снёҳ қилган бўлардим.

40. АБУ-Л-ҚОСИМ ТОҲИР ИБН АҲМАД АЛ-ҲА-
 РАВИЙ.

Алоқа ходими. Буюк тангри уни раҳмат қилсин,
 Нишопурда ҳадсиз адаб, чиройли хаттотлик, малиҳ
 шеърлар [соҳиб], ўз тенгқурлари орасида фазилатда
 ягона эди. Ўзининг [шу шеърини] менга айтиб бер-
 ганди:

- 54 Унинг юқори мартабасини бошланиш [даврида]
 бўлишини эъозла, унинг мартабасининг кўтари-
 либ кетиши дўстининг нуқсонин билан бўлади.

Менга яна ўз [шеърини] айтиб берганди:

Агар олий жаноб кишилар сахийлик учун фурсатдан фойдаланган бўлсалар, уни манъ этиш ва тўхтатиш учун ҳам фурсатлардан фойдаланадилар.

Агар оқ қўллар зикр қилинса, у вақтда сенинг қўлинг фақат пес билангина оқаради.

Қандайдир ҳамшаҳари унинг [шу шеърини] менга айтиб берганди, мен эса уникилигига шубҳа қилдим:

Келажак учун [бир қанча] кафиллар [бор], сен эса унга толиб эмассан, кунларнинг ҳукмлари ўтиб кетди, сен улардан ғолиб чиқдинг. Бу дунё сендан бошқага эмас, хавф-хатарлар ва уларнинг оқибатида нималарга дуч келишингни кутиб тур.

Равоқнинг узун, бахтнинг кўтарилган, қўшиннинг мадад олган ва юлдузнинг ярқираб турибди.

Мана булар унинг рисоалари фаслларида қимматбаҳо тошлардир.

Қимки денгизнинг тошганига, қуёш нурига, мушкнинг ҳид сочишига, субҳнинг ёришганига шукр қилган бўлса, фойдасиз, тақаллуф ва нажотсиз хатти-ҳаракати билан қайтган бўлади.

Фасл. Аш-Шайхнинг мактуби қисқарди, ғам-ғуссани узоққа чўзди, сабрни қисқартирди, қалбга тафаккурни, айш-ишратга эса қудратни мерос қолдирди.

Фасл. Унинг мактуби етиб келиб, гўзал боғ, мавжуд ишонч, келаётган хурсандликлар ва ёқимли нознеъматдан ҳикоя қилди.

Фасл. Рухсатни кутдиму фақат тўсиқнигина кўрдим, ўтганларнинг ҳуқуқларига яқинлашишга интилдиму қоқилган узрларидан бошқа нарсани қўлга киритмадим. Саййидимиз Муҳаммадга, унинг хонадонига ва саҳобаларига тангрининг саловати ва саломи етсин.

41. АБУ МАСЪУД УСАМ ИБН ЯХЪЕ АЛ-ҲАРАВИЙ.

Ҳиротнинг энг яхшиларидан, унинг удабо ва фузалоларининг ягоналаридан [бири]. Узининг [шу шеъри]ни менга айтиб берганди:

Одамлар мени боғ ҳосили билан табриклашпти, мен унинг ёмғирли, сернам бир бурчагида ўрнашиб олганман;

Бойлигим кам бўлгандан кейин, боғларнинг меваси менга фойда бера олмайди.

Чақмоқтош билан олов ёққанда, ёнмаган бир дўсти тилидан [ёзган шеъри]:

Чақмоқтош меҳнат [қилинган]да ёнмагач, арз қилдим ва уйимдаги ходимларнинг гийбатларига дуч келдим.

55 Шамширим тиги жанг кунин тойиб кетмайди, чақмоқтошим эса юқорида чақнайди.

Зиёрат қилиш ҳақида унинг [шеъри]:

Эй мавлойим, юрагим чўғ бўлиб ёнмоқда, кўз-ёшим эса икки юзимга оқиб тушмоқда. Сени шикоят қилиб кутиб олишга тоқатим йўқ, мавжуд шикоят билан қасам ичишга сени ишонтирмайман ҳам.

42. АЛ-МАЪРУФ ИБН АБУ-Л-ФАЗЛ АД-ДАББОҒ АЛ-ҲАРАВИЙ.

Ҳиротда муқим яшаган Абу Али ал-Ҳусайн ибн Муҳаммад ал-Қотиб ан-Насафий унинг Бўшанж ва унинг аҳолисини ҳажв қилиб [ёзган шеърини] менга айтиб берганди:

Тангри табаррук жойлар аҳлини сувга сероб қилган бўлса, Бўшанж заминини сероб қилмасин. У ернинг тартибсизлиги шатранж тахтаси каби-дир, тангри уни хароб қилсин.

У ер бузуқ эр ва хотинларга тўлиб тошган, уларнинг энг карамлиси зангининг тоғаларидан...¹¹⁷

43. АЛ-УСТОЗ АБУ ЗАКАРИЕ ЯҲЕ ИБН ИМОД АС-СИЖЗИЙ.

Ҳиротда муқим яшаган эди, буюк тангри уни раҳмат қилсин, у жуда машҳур [бўлиб], зикри унинг тутган ўрнига диққат жалб қилган кишиларниқидан кўпроқ кезиб юрарди. Едда олиб қолмиш ва ҳикоя қилиш илмида бир тимсол эди ва адабдаги фазилати билан ўз табақасидаги кишиларнинг яғонаси эди. Менга етказишларича, у ўз ишининг бошланишида шеър [ёзишни] касб қилганди, ҳатто тангри унинг қадрини кўтариб, аҳволини юқорилатди. Унга бир қиссани тақдим қилишди, унда [шундай дейилганди]:

Эй олим, сен шу кунда оламнинг қибласисан.

Бир ошиқ фахр билан юриб келдида, маъшуқни ўпиб олди.

Доимо фатво беришдан тўхтамагур, бизга бир фатво берчи: [бўсани] олган ўлимга маҳкумми?

Унинг тагига [шундай] ёзиб қўйибди:

Эй зарифликнинг [қилган] ишига рухсат берилганлиги ҳақида сўровчи, Ошиқнинг маъшуқни ўпиши уни қатл этишни вожиб қилмайди.

56

Аш-Шайх ал-Имом Абу Таййиб Саҳл ибн Муҳаммад ибн Сулаймонга — тангри ундан рози бўлсин — [шундай] деган экан:

Тангри Нишопурни ўз булутлари ёмғири билан сероб қилсин ва Имомуддин Саҳлга эса ўзининг қуювчи ёмғирини хос қилсин. У яшаган дунё бутун мамлакатлар олдида мағрурланади, дунё ҳам унинг яхши хулқи билан мағрурланади.

Унинг энг машҳур ва энг кўп тарқалган шеърдан унинг сўзи:

Дунёни муваффақиятсизлик учун бир ташвиш деб ўйлайман, иқбол учун эса у менинг ҳузуримда бир ҳалокат. Муттақийлардан бирор киши йўқки ҳузур-ҳаловат билан қабрда хотиржам чўзилиб ётган, Дунё ботиллигидан нажот топган ва [ҳамма нарсани] билувчи ҳақ [тангри] раҳматига сазовор бўлган бўлса.

44. АБУ АЛИ АЛ-БУШАНЖИЙ АЛ-ФАЛЖАРДИЙ.

Ҳаж қилгандан кейин деган экан:

Миnodан саййидларимга ёздим:
Мен ғоятда хурсандман.
Мана булар Макканинг текисликларими?
Мен бу ерда туриб уни равшан кўряпман.

У деган:

Бўшанжда бир ҳурматли ҳоким бор эди, агар уни бирор саҳройи кўриб қолса, қалтираб кетарди.

У ўтиб кетди ва ўзидан кейин бир йигитни ҳоким қилиб қолдирди, агар у бичилган ходимга кўри-
ниб қолса, йўқ бўлиб кетарди.

45. АҲМАД ИБН МУҲАММАД ИБН АЛ-АШЪОС АЛ-БУШАНЖИЙ.

Жаҳлдорлиги билан араб, туғилган жойига [асо-сан] бўшанжлик, [яшаган] ватанига [қараб] туслик-дир. Менинг ҳузуримга кирганда унга мамдуҳ куния-сини, исминини ва отасининг исмини бирлаштирган бир байтни айтиб бергандим. У ўз дўсти Абу Юсуф Яъқуб ибн Аҳмадга — у ушбу китобда энкр қилинганлардан бири — мана шу [шеър]ни ёзган экан:

Аҳлу [олам] манзилидан четлашиб, жисмим ва-
тандан узоқлашган бўлса ҳам,
Унг қўлим Абу Юсуф Яъқуб ибн Аҳмад мурувва-
тига сазовор бўлди.

57 46. АБУ АБДУЛЛОҲ АЛ-ҲУСАЙН ИБН АЛИ АЛ- БАҒАВИЙ¹¹⁸.

Ганж Рустоқнинг фахри эди. Рисолалар ёзишда энг яхшилар ва шеърни муфассал дурга тизишда ўтиб кет-ганларнинг ҳаммаси орасида унга ўхшагани [етишиб] чиқмаган. У ас-Саҳибнинг шу айтгани каби эди: «Қо-тиб шоир бўлгани мени ажаблантиради, шеърнинг ке-зиб юргани ҳам мени худди шундай ажаблантиради». Мен [ас-Саолибий] тангри изни ва хоҳиши билан унинг насрий [асарлари]дан энг яхшиларини, шеърла-рининг муқаддам, малиҳларини ёзиб олганман:

Фасл. Аш-Шайхнинг мактуби етиб келди ва уни кў-зимга қўйдим. Кўзимга эса латтача суртилган дори қў-йилган эди. У [хат]ни оча бошлаган эдим, гўё кўзимга қўйилган латтани очгандай бўлдим ва замонани ўйлаб кетдим: кунлар ажойиб, замона нодонлик, ҳаёт кўр-кам, тақдир кўзи эса пастга қараган.

Фасл. Мен унга тонг насимига ўхшаш саломни, аш-Шаҳр анбарини, янги узилган наргисни, Табаристон лимонини, янги узилган атиргулни ва ёқимли ҳаётни тақдим этдим.

Фасл. Қошкийди у ўз инъоми билан менга сахийлик қилган каби ўз каломи билан ҳам сахийлик қилса, бу-лутлари сабабли мени миннатдор қилгани каби қа-ламлари мевалари билан ҳам миннатдор қилса ва чек-сиз эҳсони билан бойитгани каби бармоқлари ажойи-ботлари билан ҳам бойитса. Ана шунда унинг тавсиф-

лари ҳавода тўғри мутаносиб ва чақмоқли булутлари ҳамма ҳолатда ҳам ҳақиқий ёмғирли бўлган бўларди.

Фасл. Унинг мактуби [шундай] лафзлар билан етиб келдики, унинг олдида ҳаво қалнинлашиб кетади, унинг ҳузурда ҳирс-ҳаволар тўхтаб қолади ва унинг ёнида чиройли ҳуснлар қабиҳлашиб қолади. Дажлага назар ташлаб, унинг узоқлашиб кетишини кўрдим, Фуротга [назар ташлаб], хулқини эса олдим, Даҳно ўртасида туриб, унинг кўкарганини тасаввур қилдим.

Фасл. Вақт мим [ҳарфи]нинг оқ [тешиги]дан ва лаимнинг кўкрагидан ҳам тор бўлиб кетди.

Мана булар унинг шеърдан мадиҳларики, худди шу сўзлари каби:

Агар замонам менга зулм қилган бўлса, бу унинг
фазл ва шон-шараф аҳлига зулм қилишидек ёмон
хислатдир.

Ё мен юпун кийимда бўлиб, ой оқшомда, май со-
пол идишда, дур эса садаф ичида [бўлган].

Ғазнанинг тоғли йўллари ҳақида унинг сўзи, қаси-
дадан:

Бир тоғли йўлки, мен унда гўё бургут вайронаси-
даман¹⁹, у мени фалакда учишга мажбур эт-
моқда.

58 Гоҳо мен ўзимни ас-Симок [юлдузи] устида кў-
раман, гоҳо ас-Симокнинг тагида кўраман.

Бошқа [қасида]дан унинг сўзи:

Қовоқларим ғам-қайғулари [ҳадисиз], улар қал-
бимдаги ғам ва қайғулардан пайдо бўлган.
У [ғам]лар чақмоғи шавқ ўтидир, момақалди ро-
ғи оҳ-зорим, ёмғири эса тўкилган қонимдир.
Уларнинг ери ёноғим саҳни, у эса бутунлай ҳо-
силсиздир, ҳосилсизлик билан ажабланавер, у
тўхтовсиз оққан ёмғирдан деб гумон қилинади.

Замона ва унинг аҳлини койиб [айтган] сўзи:

Замона бутунлай адолатсизлик ва жафодан [ибо-
рат], ҳаммаси ҳақоратловчи ва хорловчилардир.
Улар орасида ланм хулқлидан бошқаси йўқ, чақ-
моқтошлари олов бермайдиган бахлдир.
Шон-шараф уни ҳажв қилувчилар учун ҳалол,
мол-мулк эса унга умид қилувчиларга ҳаромдир.

Соч оқи ва [уни] бўяш ҳақида унинг сўзи:

«Сочни зўрма-зўраки бўябсан»,— деяпсан, мен айтай: «Ҳа шундай, [одамлар] кўзидан яширдим».

«Биздан-ку [оч оқини] яширдинг, уни тақдир кўзидан ҳам яшира оласанми?»— дедилар.

Қасидадан унинг сўзи:

Эй дунёнинг обод жойлари ва унда яшовчи халқлар сахийликда улар худди булутлар сахийлигиндай тўлиб-тошган.

Мен бутун оламда яшаб кўрдим ва мана сен сенинг вайрон бўлган уйингдаги ҳолатда турибман.

Бошқа [қасида] дан унинг сўзи:

Нодонлигим туфайли уловлар орқасини қийнаб, саҳролар бағридан шон-шараф ва олий жанобликни қидирдим.

Агар замонам менга мадад берганда, олий мартабаларга эришишдан қудратсиз ва орқада қолувчи бўлардим.

Шон-шарафнинг оқ кийими фақат кечаларнинг қора кийимларини кийиб, ухламай бедор ўтгандагина [муяссар] бўлади.

Олий мартабани қўлга киритиш учун ас-Суҳо ва ал-Фарқод¹²⁰ устида қанчадан-қанча кечаларни бузовлар ўтлатиб ўтказмадим¹²¹.

47. АБУ САЪД АҲМАД ИБН МУҲАММАД ИБН ЖАМОЛ АЛ-АМИДИЙ.

Бугдой ҳадя қилишни илтимос қилиб [шундай] дейди:

- 59 Эй инъомлари аҳли илмлар ва [аҳли] китобларга баробар тинимсиз бўлган жаноб, Аввалги [ҳарфи] замма бўлган ҳадяни инъом эт¹²² ва хорланган ходимга юбор.

Ўтин илтимос қилиб [ёзгани]:

Эй унга фидо бўлинадиган шайх, сен ёмон ишлар ва бахтсизликдан сақлаб келгансан, Совуқнинг ҳаддан ошгани туфайли мазний деб

аталган нарсанинг тескарисига¹²³ ниҳоят муҳтож
бўлиб қолдик.

Унинг ҳазил-мутойибадаги [шеър]:

Огоҳ бўл, бу бузуқлик бир неча қисмдир, одам-
ларда шаҳватга берилиш,
Баъзилар снѐҳдон асбобини севса, баъзилар қа-
лам асбобини севади.

Унинг жиддий [айтгани]:

Эй ўлим лашкаридан чопиб қочаётган, тўхта, қа-
ергача қочиб борасан?
Нухдан ҳам кўпроқ яшаганман деб ҳисобла, ле-
кин тангрининг қудрати билан унинг тўфонининг
ҳалок этншидан нажот топиб бўладими?¹²⁴

48. АБУ БАҚР АЛ-АНБАРИЙ АС-СИЖЗИЙ¹²⁵.
У [шундай] дейди:

Абу Насрга ва ундаги бутун одамлар ошиқ бўл-
ган хулққа ўзимни фидо қилай.
Унинг ҳақида худди дур каби қанча мадҳларим-
ни [айтдим], унинг эрта тонгдагидай нури олам-
га махфий эмас.
Ҳар қандай ёмон сўзлар билан унга ҳасадгўйла-
ри [ҳасад қиладилар] ва унинг [яхши] маъни-
ларини ўғрилар ўғирлаб оладилар.

Унинг [мана шу] сўзидан бошқа қизини куёвга бер-
ган кишини табриклаб айтилган [шеърни] ҳеч эшит-
маганман, бу нодир [нарсалар]дандир:

60 Ҳур карамли [қизнинг] ҳурматига сазовор [йи-
гит] топиб, унга никоҳ қилибсан.
У [йигит]дан бошқаси ҳозирги кунда дунёда у
[қизга] тенг келолмайди.
Сен фақат осмон қуёшини унинг ҳилолига никоҳ-
лаб қўйдинг, холос.
Мақталган ишларнинг ўнгини чапи билан қўшиб-
сан.
Агар кўзинг яқин орада унинг шербаччаларини
кўрса, албатта қувонади.

Ундаш, соч оқи ҳақида:

Соч оқининг зулмидан тангрига шикоят қиламан,
мен учун ундан кўра чўнтагимнинг бўшаб қоли-
ши машаққатлидир.

У юзимнинг чиройини ўзгартириб юборди ва жа-
мики айбларимни ошкор қилди.

Аркини давлат ва пойтахт айёнлари, [давлат иши-
га] мутассариф бўлган ва ундан [кетганлар] ва наса-
би билан унинг хизматида бўлганлар зикри. Уларнинг
назмлари нурларидан ва насрлари меваларидан энг
яхшиларининг танлаб олинганлари.

49. АШ-ШАЙХ АЛ-АҲМАД АБУ САҲЛ АҲМАД
ИБН АЛ-ҲАСАН АЛ-ҲАМДУЙЙ, тангри унга доим
мададкор бўлсин.

Насаби билан бошлиқ [бўлган], раҳбарлик озуқа-
си, ер юзи тўлин ойи, фазилат қуёши, подшоҳлик таян-
чи, адаб денгизи ва карамнинг баланд тоғидир. У тут-
ган ўрни буюк вазирлик [мартабаси]дан ҳам юқори
[бўлган] киши эди, бу [вазирлик] эса буюкликка ети-
шиш учун поғонадир. У [вазирликдан] қочарди, вазир-
лик эса уни хорларди, у вазирликни туртиб юборса,
вазирлик унга ёпишиб оларди, вазирликда ёшлик кун-
ларининг ўтиб кетганига кўз қирраси билан назар таш-
лади, уни яхшилаб, тўғри йўлга солиб, тузатди ва мус-
каҳкамлади. Сўнгра ундан нафратланди, ҳатто устоз
Абу-л-Қосим ибн ал-Ҳурайш — тангри уни раҳмат қил-
син — унинг ҳақида шундай деган эди:

Ҳалок бўлган вазирликни фазлинг билан шараф-
ли қилдинг, у фалокатга йўлиққан эди, сен тик-
лаб қўйдинг.

Мазлуманг ҳожатини чиқариб, унга адолат қил-
магунингча, уни сабри бўлишга ундашда давом
этдинг.

Унга бажонидил ёрдам қил, шунда тинчликни
қўлга киритасан, чунки сен гуноҳини ўтганингдан
буён, у ҳаяжонда.

Унинг фазлига хос [нарсалардан] ва шон-шараф-
нинг ажойиботларидан: у Рай ва Жиболнинг бошқа
шаҳарлари ҳокими [бўлган]. Бу [Жибол] худди Ироқ
каби кенг мамлакатдир. Шоҳлар унга хизмат қилган-
лар ва бошқалар унинг ерини ўпганлар. У дунё зий-
нати ва унинг дабдабаларидан узоқлашиш ва охират
учун керак нарсаларни кўпайтириш ҳақида [шундай]

дейди, ваҳоланки зоҳидларнинг энг зоҳиди бунн айтганда ҳам, ундан зиёда қилолмаган бўларди:

- 61 Май фасоднинг бошланиши ва пировардида [гуноҳлар] эшиклари дарвозасидир. Уни тўхтовсиз давом эттириш йўлдан адашиш асоси ва унга меҳр қўйиш [диндан] қайтиш бошидир. Умр бир айланиб ўтиб кетувчи нарса, сенга уйқу орасида келиб кетади. Кимки фасодга миниб олган бўлса, у ҳақиқий йўл ва эътиқоддан тойган бўлади, Э Абу Саҳл, эҳтиёт бўл ва охиратга кетишдан олдин тавба қил. Камтарлик ва надомат либосини [ўлимга] нидо қилинмасдан олдин кийиб ол. Тилинг сўзлашдан қолиб, юрагинг заифлашишидан олдин, Қалбни ҳидоят нурига қарат, шиддатли [кунлар] асари ундадир. Гўё мен билан сен олий навъ [улов]лар ўрнига у [фойдали иш]лар бўйинларига миниб олганмиз. Қиёматга яхши озуқадан фориғ, холий [бўлган] ҳолда қайтиб борасан. Нидо қилувчи сени чақириб, савол [берганди], жавоб қандай бўлади? Жамики обод ерлару саҳроларда мен учун Эътиқодим софлиги орқали тангрига бўлган қатъий ишончимдан бошқа [ҳеч нарса] тайёрланмаган. Шарофат қилувчи савол-жавоб вақтида уммати [гуноҳини] ўтиш пайтида чақирсин.

Мана шу ерда яхшиликка амр қилувчи нафс, қўлга киритганини саҳийлик билан [берадиган] қўл, денгизда унинг шўрини кетказиш учун лойқасини тозалайдиган хулқ, карамлилиқ суви қўшилган очиқ чеҳра тавмом бўлди. Сен унда унинг муҳаббатига иштиёқни жамлайдиган яхши табиат саҳифасини ўқийсан; у ўзининг дўстлиги ва яқин тутилиши билан фикрларини ўзига улфат қилиб олади.

Унинг шон-шарафи ва аҳду паймонининг яхшилигидан далолат берувчи шеърларидан унинг сўзи:

Бирор одатни бирор кишига ўргатган бўлсанг, уни йўқотолмайсан, бу болани кўкрақдан ажратиб ташлашдан ҳам оғирроқдир.

У [одат]га модомики тирик экансан, сабр қил,
уни ҳеч йўқотолмайсан, бу жафолардан бири ҳи-
собланади.

Унинг санъат жиҳатидан малиҳ [бўлиб], Абу-л-
Фатҳ ал-Бустийни орқада қолдириб кетадиган шеър-
дан. Еруғлик бермайдиган чироқ ҳақида унинг сўзи:

62 Эй менинг чироғим, тун сенга кофирлик зулми ва
умид қилган кишининг пушаймони билан зулм
қилибди.

50. АШ-ШАЙХ АЛ-АМИД АБУ МАНСУР ИБН
МУШКОН¹²⁶, тангри унинг шон-шарафини давом эт-
тирсин.

Котиблар замона тили ва одамларнинг садри бўл-
са, бу [шоир] уларнинг садри ва тўлин ойи, фазо чаш-
маси ва рисоалалар девонининг қуёшидир. Подшоҳлар
подшоҳининг¹²⁷ тангри унинг салтанатини давомли қи-
либ, шон-шарафи ва мавқеини сақласин — котиби бўл-
ган, садрларнинг энг балоғатлиси ҳақида ўйлаб кўрган-
мисан? Ҳатто унинг қадр-қимматидан паст турадиган
шеърнятда ҳам тангри унинг мартабасини юқори кў-
тарган ва унинг хотираси ортиқча [кучли] бўлганида,
лафзларининг энг ёқимли ва сўзларининг равшанлиги
унга энг муносиб бўлган олий балоғатни ато этган эди.

Аср аҳолисидан кимдир сувни васф қилиб [шун-
дай] дейди:

Бу қандай чиройли сувки, [гўё] тонг шамоли
яшил калта камзул этагининг бурилган [жойла-
ри]ни унга ёпиб кетибди.

Бу Ибн Мушконнинг Машриқ подшоси [номи]дан
имзо чекиб [ёзган] лафзи кабидир.

Баҳор таассуротини байтларда васф қилиб, у [шун-
дай] дейди:

Субҳ бўстонлар сирларини ошкор қилади ва рай-
ҳонларнинг эсиши жонларни тирилтирди.
Боғ шамоли Ибн Мушконнинг султонлар садри
ҳақидаги китобларини менга ўқиб беряпти деб
ўйладим.

Юзини янги чиққан соқоллар билан безаган, ёноғи-
нинг кумуши пур сочиб, қимматбаҳо тош юзини безаган

ёш, малих йигит ҳақида у [шоир] яна [шундай] дейди:

Назар солиши йўлдан оздирадиган, кўрниши
ғам-қайғули учун заҳарли тарёқ [бўлган] бир
кийик боласики,
Унинг юзини ажратиб турган икки чеккасидаги
соқолининг хати гўзалликда Абу Наср¹²⁸ ибн
Мушкон хатини эслатади.

У яна шундай дейди:

Кимки ал-Аҳмад Ибн Мушконнинг гўзал юзини
кўрган бўлса, Муштарийнинг Қавс буржида [ту-
ришнини] ёмонлайди.
Ким унинг одобини ва буюклигини мутолаа қилса,
у Жаннат мақомида турган бўлади.
Парвардигорим уни доимо Ой [ва] Қуёшдай қил-
син, хажразлик унинг дўсти, авслик¹²⁹ уни қабул
қилувчидир.
Ибн Увайс¹³⁰ каби машҳур [шоир] бўлганимда
ҳам унинг буюклигини тавсиф этишга мен ожиз-
лик қиламан.

63 Мана булар унинг султонга аталган рисоалари
фаслларидан энг ажойиб ва порлаб турганлари.

Фасл. Уз раъйини фақат тўла ишончли бўлганда-
гина сўзлаган ва олов [ёқишни] тўла билгандагина
ёққан киши ақллидир.

Фасл. Ҳар бир ҳолатда замон тасарруфининг бел-
гиси бўлиб, унинг бажарилишини кечиктирмайди ва
[замон] ҳаққи бўлиб, уни охирига етказмай қўймайди.

Фасл. Лақаблар сифатлардир, агар у [сифатлар]
ҳақиқат ва олот бўлса, у олотлар шода ва марварид-
лардай [ростдир], агар ёлғон бўлса, гувоҳ беришлик-
да [ёлғонга] баробар бўлиб қолади.

Фасл. Агар тангри бирор ишнинг [бўлишига] қа-
рор қилса, унинг сабабларини осонлаштиради, аҳволи-
ни яхшилайдди, унинг учун зарур нарсаларни тайёрлай-
ди ва унга қарши адолатсизлик ва тўсиқларни барта-
раф қилади.

Фасл. Қариндошлик воситаси диндаги вожиб [нар-
са]дир, чап [ёмонлик]нинг ҳаддан зиёд хор бўлиши,
ўнг [яхшилиқ] учун қувватдир.

Фасл. Филофдан суғирилган шамшир ва ёрдам би-
лан [келган] бахт каби кенг тарқалган [нарса] йўқ.

Фасл. Ердам беришдан ҳам афзалроқ бир қанча

ман этилган [нарсалар] борки, қисқалиғи уни маломат қилади, орқага суриш эса уни хиралаштиради.

Фасл. Туғма табиатлар хоҳишининг кучлилиги, [уларнинг] рўёбга чиқиши ваҳималар туфайли узоқлиғини нақл қилади.

Фасл. Кимки ёмон ният билан тузоқ қўйган бўлса, унинг ипига илиниб ҳалок бўлади, ёмон макр-ҳийла фақат уни [ўйлаган] кишини ҳалок этади.

Фасл. Ажал тақдир ҳукми асосида жорий бўлади, уни олдинга суриш ёки орқага суришдан [тақдир ҳукми] бош тортади.

Фасл. Тадбир билан [иш тутиш] даражасига етмаган кишининг раъйига қулоқ солиш, эҳтимол, шундай халилликка олиб келиши мумкинки, қувловчи унга етолмайди ва шундай зарар келтирадики, унинг чопқир отини ушлаб бўлмайди.

Фасл. Биродарларни яхши йўлга солиш ҳали муомаладаги эркинлик қадрини ўжарлик ва исён чегарасини ўтиш пайтларидаги нарсаларидан маҳрум этишни ўргатишдан ишончлироқдир.

Фасл. Агар кўп аскарлар орасида ногаҳон ихтилоф пайдо бўлса, уларнинг кўпчилигида зиддият туфайли иттифоқлик кетади. Агар озгина аскар келиша олмаса, уларнинг орасида ғасод ва ножўяликдан бошқа нарса вужудга келмайди, улар осойишталик ва эҳтиёжда ҳеч келиша олмайди.

Фасл. Ҳақиқий ҳукмдор шундай кишики, у ўз хизматининг кўплигини тан олмайди, орифлар ҳаққини ва оғир кунларда ноз-неъматни ҳимоя қилади, //фитна тугатилиб, осойишталик тушган пайтда, адоват фалокатидан саломат қолиш учун фурсат бўлганда эҳтиёткорлик ва ҳурмат пардасини йиртиб ташлайди.

Фасл. Кимни тангри ўз дини ишларидан бирортасига кафил қилган бўлса, унга ўз кароматидан жуда катта бахт ато этган ва ўзининг кўпчилик қулларидан кўра уни фазилатлироқ қилган бўлади.

Фасл. Подшоҳнинг борлиги мол-мулк ва кишилар биландир. Мурувват вақтида қалбларни [ўзига] жалб қила олиш мол-мулкни мустаҳкамлашдан авлороқдир. Мол-мулк, бахтсизликларни даф этиш, қурол ва фалокатлардан қутулиш учун таянчдир. Нафақа қилиш пайтида уни ушлаб турган киши журъатли эмас, ушлаб туриш жойиз бўлганда, уни сарф қилиб юборган киши эса ақлли эмас, аммо подшоҳлар мол-мулкларини тўплаганларича тўплайдилар ва қурол-аслаҳалари билан қўлга киритганча нарсаларни ҳалокатли жанг майдон-

ларида шуғулланганда ўз яқинларига лозим ҳукм асо-
сида бўлиб бериш учун қўлга киритадилар.

Фасл. Тангри қуръонни қалблар нури, кўкраклар
шифоси, қиёмат ва тирилиш кунни ўз дини аҳллари учун
ушлайдиган энг мустаҳкам ҳалқа қилиб қўйди. Унда
ўтиб кетган халқларнинг хатолари ва чеккан муси-
батлари ривоятлари ва қадимги халқларнинг яхшилик
ва ёмонликлари хабарлари баён этилган. Бандалари-
нинг бахтлари бошқа умматлардаги мақталган нарса-
ларни танлаб олиши ва уларда мазаммат қилинган
хислат ва хулқлардан четланишлари учун [қуръон ту-
ширилди].

Мана бу [юқоридаги]лар унинг насрларидан ва му-
фассал сўзларидан намуналардир. Унинг шеър айтиш-
дан четлашиши ҳақида айтган [шеър]идан бир парча:

Шеърни тарк этганимдан кейин у мени четлатув-
чи қилиб суриб қўйди, четлашган ҳақида четлаш-
ган [тили]дан гапир.

Абу-л-Қосим Абдуссамад ибн Али ат-Табарий — бу-
юк тангри унга мададкор бўлсин — унинг устоз Абу-л-
Ало ибн Ҳассулга¹³¹ тангри унга мададкор бўлсин —
ёзган қасидасидан менга айтиб берганди. Уйлашимча,
Абу-л-Қосим уни [Ибн Мушконники] деб гумон қил-
ган:

[Эй] инсонлар жамоли, олий жаноблик бир улов-
ки, сенинг ўнг қўлинг уни етаклашга эга бўлди.
Одамлар гуруҳи бошқаларда бўлмайдиган фази-
латни сенда кўргач, сени мажбуран юртингдан
ҳайдаб чиқарди.

Қарғалар одати шундай: агар ўзларининг қора
[ранг]лари орасида оқиш гулранг лочинларнинг
оқ рангини кўриб қолса, [ундан] жирканади.

Ал-Ҳоким Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Исҳоқ ал-
Баҳҳосий менга унинг [шу шеърини] айтиб берганди:

Фалаклар юлдузлари уларда сузиб юришда да-
вом этаркан, Шарқ мулкига Масъуд¹³² бахт кел-
тираверсин.

Унинг ялтираган шамширлари ёки қора байроқ-
лари ғарб мамлакатларини кетма-кет фатҳ эта-
версин.

Атрофида [ҳаёт] шоҳлари ва уд хурсандчиликла-
ри яшнаб турган ноз-неъматда бўлаверсин.

Бошқа бир киши унинг жанг олдида енгилиб, мадад сўраб турган гулом ҳақидаги [шеърини] менга айтиб берганди:

Тўлиқ ой стилди ва у сўраган ёрдамини олган, сулҳ
ва тинчликни кўзда тутган эди.
Кўз ташлашнинг ўзи бир қўшин бўлиб, бизнинг
қўшинларимизнинг унга ўхшаб қолишига умид
боғлаши бизни ажаблантирди.
Қандай қилиб у [кўз ташлаш]ни ғафлатда қолдирдинг
ва қадр-[қиммати] унга қарама-қарши
бўлган мадад сўрашни орзу қилдинг.

Яна ундан:

Меҳмондорчилигингни талаб қилиб, сенга зулм
қилдик.
Меҳмондорчилик ва йигитликда бахиллик бўлмас-
лиги керак.
Қодир бўлмаганинг нарсани сотиб олишни сенга
таклиф этдик, ялқов кишидан [яхши] хулқлар юз
ўгиради.

51. АШ-ШАЙХ АЛ-АМИД АБУ САҲЛ МУҲАММАД
ИБН АЛ-ҲАСАН, тангри унинг шон-шарафини давом
эттирсин.

Қалбни жамол ва камолоти тўлдирувчи бир садридир, тутган ўрни ва ҳиммати улуғликда бир-бирига ўхшагани каби сурати чиройига мутаносибдир, фазилатлари ва қўллари серобликда бир-бири билан мусобақалашиб туради, худди насри билан назми баднийликда тортишгани каби. Унинг лафзларидан ёдимда қолганларидан Абу-л-Қосим ал-Меколий ҳақида менга [ёзган] хатида шундай деган: у ҳаракат жонининг оғирлиги, роҳатбахш ҳавонинг музлаб қолгани, дарахт соясининг иссиғидир. Унинг руқъада [айтган]¹³³ сўзи: Тангри бизни {у ер} билан қайта учраштирсин, насими қандай ёқимлигу неъматни қандай лаззатли. Пойтахт зикри ҳақида унинг сўзи: Йўловчиларнинг тушадиган жойи, кишилар билан учрашув ўрни ва орзулар қибласи.

Шеърларининг сеҳрларидан. Қасиданинг насиб [қисми]дан унинг сўзи. Бу шу маънода жуда кўп айтилганларнинг энг яхшиси ва энг чиройлисидир. Чунки у бир қанча байтларда сочилган нарсаларни бир байтда жамлаган ва энг яхши тартиб бериб, шундай деган:

Иккита дур: лафз ва кўзёшини насрга солдим ва
иккита дур: шода ва олд тишларни назмга тиз-
дим.

6 Ҳиндистонлик ғулом ҳақида унинг [шеъри]:

Биз қора [занги] менинг юрагим қорачиғида ҳо-
зир, лекин у кўз қорачиғидан ғойибдир.

Ўзининг Хамрийядан [олинган] қитъасини менга
айтиб берганди:

Ҳаводаги нурга ўхшайдик, ундан кўзлар ўзини
ҳимоя қилади.
Кўзада у бачадондаги бола [каби бўлса], бошга
[чиққанда] у жинниликдир.

Унинг қасидасидан:

[Эй маҳбуб], мени муҳаббат ҳақида ўйламай
қўйди деяпсан, эҳтимол, менинг ҳолимни ўз ҳо-
лингга қиёс қилган бўлсанг.

Унинг Шамсийя [номли] қасидасидан:

Ажабланиманки қаламлар кўк [қамишлик]да иш-
латилмади, [одам] қўли билан фармоқлари [уш-
лагач], ҳаракатга келди.
Агар одамлар сўз ёки ҳарфлар бўлганда, [сўз ва
ҳарфлар] «ҳа» бўлиб, қолган одамлар эса «йўқ»
бўлиб қолган бўларди.

Завзанда ўлган Ҳумайд номли бир чақимчи инсон
ҳақида унинг [шеъри]:

Қабр аҳлларига Ҳумайд қўшни бўлиб келгандан
кейин, уларнинг шўри қуриди.
Агар тангри ҳузурда чақимчи тирилганда, у ер-
да [қабрда]гилар орасида олов ёққан бўларди.

52. АШ-ШАИХ АЛ-АМИД АБУ-Т-ТАЙЙИБ ТОҲИР
ИБН АБДУЛЛОҲ, тангри унинг шон-шарафини давом
эттирсин.

Қалби кенг бошлиқ фазилатни сотиб олишда тўх-
тамаган [кишидир]. Олий жаноблик қўли уни харид
қилган, унинг ҳақидаги фикрлашлар аниқ ҳукмга мо-

йил бўлган ва Рай замини унинг нури билан ёришгандир. Узоқ вақт рисолалар девони ва бошқа шарафли амалларни бошқарди. Унинг шеърлари гоётада ҳаловатлидир, худди [мана бу] сўзи каби:

Агар ҳодисотлар ниҳоясига етса, уларнинг озгина
узоқлашиши хурсандликни келтириб чиқаради.
Қанчадан-қанча қайғулар кетма-кет келиб, ўтиб
кетди ва қанчадан-қанча офатлар ошкор қилин-
ганда аён бўлди.

Унинг сўзи:

«[Юзида] тук чиқиб қолибди»,— дейишган эди,
уларга жавоб бердим: «Юзда бир аломат бўлиши
зарурдир».

Энг нурли ой ҳам намоён бўлганда қоронғи кечанинг зулматига ўралиб қолмайди.

67

Унинг ҳажвда [айтган] сўзи:

Абу Саъд ибн Ҳамдон халқ ва хулқнинг энг ёқим-
сизидир.

Буниси — соч фарқидаги оқ, униси хулқда ўзини
катта тутишдир.

53. АШ-ШАЙХ АБУ-Л-ҲАСАН МУҲАММАД ИБН ИСО АЛ-ҚАРХИЙ¹³⁴, тангри унинг шон-шарафини давом эттирсин.

Тарқалиб кетган яхши сифатларни [ўзида] жамлади, фазилат шодаларини назмга терди, карамлик гарданини эгаллаб олди. Маълум бўлишича, ўтиб кетган султон Абу-л-Қосим [Маҳмуд] — тангри ундан рози бўлсин ва уни рози этсин — подшоҳлиги билан подшоҳларнинг энг аълоси бўлгани каби раъйи билан ҳам уларнинг энг аълоси бўлган эди. Чунки у қалблар сирларига тавфиқ кўзи билан назар ташлар, мақсадлар нишонига фазли ўқи билан отарди. Унинг тадбири фақат қатъийлик мавқеисига сарф этиларди ва унинг раъйи фақат адолат йўлида тўқиларди. У аш-Шайх Абу-л-Ҳасанни — тангри унга мададкор бўлсин — ўз мажлисининг чироғи, суҳбатининг калити, қалбининг меваси, руҳининг райҳони; суҳбатдошининг хазиначиси қилиб олди ва суҳбатдошлари орасидан унга хос қилиб ажратди, чунки у фозиллар ва кубаролар орасида худди шоҳлар ва амирлардай эди. Унинг фазилат тили билан айтилган шеърларидан ёзиб келтирдим,

[мана бу] бадний сўздайки, у билан [бошқалардан] ажралиб туради:

Кўнгил донасида, ёноқда, икки кўзда ва шавқда
ёқут маъдани ғалаба қозона бошлади:
Икки кўзим кўп йиғлаганликдан қип-қизил, юзим
сап-сарик, қалбим эса кулрангдир.

Ҳилол ва Сурайё ҳақида унинг сўзи:

Гўё нур сочувчи Ҳилол намоён бўлди, Сурайё юл-
дузи эса ёруғлик гардиши устида тўхтади.
Бошида қимматбаҳо жавоҳирлар билан безанган
тож [кийган] бир подшоҳим, ўз шон-шарафи би-
лан ўзидан кейингиларга нур сочиб турибди.

Улуғ Султон [Маҳмуд] ҳақида — тангри унинг мул-
кни давомли қилсин — унинг сўзи:

Эй одамлар саййиди, бир ходим ўз шеърида сени
унга вожиб бўлгандай қилиб қандай мадҳ эта
олсин.
Мадҳдан унинг [хотирасига] келаётган нарсага
[ходим] рози эмас, ҳатто яшириниб ётган нарса-
лар ҳам уни қаноатлангирмайди.

Соч оқариши билан ёшлик нодонликларини тарк
этиш ҳақида унинг сўзи:

Ақлим нафсимга ишора қилгандан кейин, ўйин-
кулгини йиғиштирдим.
Соч оқининг тушиши мени ўзи ишора қилган нар-
сага жирканиш билан безади.
68 Майга, унинг соқийси ва ичувчисига интилишини
тўхтатдим.
Ўйин-кулги кўз олдимга келиши билан, қўлларим
уни ичишдан мени қайтарди.

Эй нафс, ҳали ҳам ҳамшишаликни ўзингга лозим
деб биласанми? Нишопур мадҳида [айтилган] қасида-
дан унинг сўзи:

Киши Бағдод ва Куфада нима ҳунар қила олади.
Нишопур ер юзида инсон инсон орасида [бўлгани]
кабидир.
Ҳеч ёлғони йўқ, у бизга Хуросоннинг кўзи бўлиб
туюлади.

Агар киши мамлакатлар кетидан мамлакатларни
ташлаб кетадиган бўлса,
Улар олдида Нишопурни шоҳ деб, қолганларни
эса фарзинлар деб тасаввур этади.

Расмлар чизилган ҳаммом ҳақида унинг сўзи:

Бир уйга ажабланиманки, унинг ичида саҳрога
қўйиб юборилган ваҳший ҳайвонлар кўзингга
ташланади.

Тезда кийик боласини овлай бошлайсан, гўё у
ўрмон ичида юраётгандай [бўлади].

Қушлари сени тизлиб кутиб олади, улар худди
уясида ўйнаб турганга ўхшайди.

У фазоси кенглиги ва ҳавоси билан, ернинг сай-
қал берилганлиги ва анжомларининг ажойиблиги
билан ёқимлидир.

Сен эса хилват, ёқимли [жойда] маза қилиб юву-
нишга мафтун бўласан¹³⁵.

54. АШ-ШАЙХ АЛ-ОРИЗ АБУ-Л-ҲАСАН МУСО-
ФИР ИБН АЛ-ҲАСАН, тангри унинг шон-шарафини
давомли қилсин.

Йигитлигим, ўрта ёшлигим, кексалигим ва ёшим-
нинг интиҳосида қалам ва шамшир аҳлларидан фазл
эгалари, замонанинг ягоналари, ер [юзи]нинг юлдуз-
лари ва садрларнинг тўлини ойларидан жуда кўпини уч-
ратдим. Буюкликда ундан бошқа зот номи билан қа-
самёд қилиб бўлмайдиган тангри номи билан онт ича-
манки, табиатда карамлилик ва адаб мужассамлаш-
ган, сўзида ва феълида чиройлилик жамланган, фазли
шодасида риёсат асбоб-анжомлари ва сиёсат омилла-
ри тизилган, назми ва насри самараларида лаззат би-
лан хушликнинг ёнма-ён бўлгани у каби [одам]ни кўр-
мадим. Қасамни бузишдан қўрққаним ва гапимнинг
ростлиги [ёлғонга] чиқмаслиги учун шу кунларда унга
ёзган [қуйидаги шеърим] сенга кифоядир:

69 Эй, чиройли [хислат]лар ва улуғлик унда қўши-
либ кетган ва қалблар унга боғланиб қолган зот,
Унинг яратилиши худди хулқидай, хулқи унинг
лафзларидай, шеъри эса унинг исмига мосдир.
Жисмимнинг озуқаси унинг ўнг қўли саховати-
дан руҳим озуқаси эса назмининг бадийлиги-
дандир.

Доим саодат ва зиёдаликда бўлдинг, замона шам-
шири ва тифидан омон қолдинг.

Шу вақт ва соатнинг ўзидаёқ — у мана бу байтларни ёзиб жавоб қилди:

Замонанинг яғонаси уни тинглашни истаган як-
каю яғона имомга фидо бўлай.

У ўз куниясига муносиб доимо ғалаба қозонди¹³⁶,
руҳ ҳам унинг жисмида бўлиши билан фахрла-
нади.

Одамларнинг емишлари унинг китобларидир,
улардаги зарифлик унинг кўриниши гўзаллиги-
дандир.

Унинг улушига тушгандан буён қип-яланғоч фа-
зилатлар унинг назми туфайли келинлар зебу зий-
натларини кийиб олди.

У менинг фойдали ҳожатларимни чиқарар ва за-
рарли озик-овқатлардан мени қутқарар эди. Менга
ҳайратда қолдирадиган руқъаларни ёзди, мен ҳам унга
ёздим:

Энг балоғатли садрлардан, айёмлар ва замонлар
нуктадони [бўлмиш] мавлоно Абу-л-Ҳасан Мусо-
фир.

Гарданимни азоб-уқубатлар юкидан енгиллашти-
риб, олий жаноблик ва нозу неъмат юки билан
оғирлаштирдинг.

[У нарсалар] сени инсонлар орасида машҳур эт-
ган, сенинг маъниларилинг эса шеърлар ва ақллар-
да терандир.

Менга сеҳр, май ва райҳон каби бир шеър етиб
келдики, у билан сен халқ орасида дам солгансан.
Тангри ғам-қайғулар қўли билан ҳалок бўлган
[яхшилик] қилувчи бир бандасини сенга қайтар-
синки,

У сенинг сўзларинг билан яшаганди, у [сўзлар]
унинг баданига қайтадан [кириб] келган жон ка-
би бўлганди.

У қисқа бўлмаган руқъада жавоб берди:

Эй ақл аҳлининг садри, эй замона яғонаси, се-
нинг мартабанг сўз ва тил қудратини заифлаш-
тириб юборди.

Шундай назмларни ҳадя этдингки, унинг латофати
баданимга жон ва қулоғимга ором бахш этди.
У мендаги ўлган хотираларни қайтадан тирил-

тирди ва менда замон учун пок [киши] мақоми
пайдо бўлди.
У мендаги ташвиш ва қайгу ўрнини кетказди, ҳа
шундай, у мени халқ орасида [ёқимли] одам қи-
либ қўйди.
Муҳаббатинг софлиги мени ҳуснга аҳл қилади,
фазлинг чегарасининг поёнсизлиги эса мени ка-
рамли қилади.
Гўзалликка эга бўлиб ва чексиз илмларни ифода
қила туриб, мени мадҳ этишинг шарт эмас эди.

Мен унинг зикрини давом эттириб дедим:

Энг яхши ҳаётда бир боғда бўлганим ҳолда [ай-
таман], тангри шундай кунларни сероб қилсинки,
уларнинг чиройини
Ибн Муътаз¹³⁷ шеърига, Ибн Муқла¹³⁸ хатига,
Масъуд¹³⁹ давлатига ва Мусофир хулқига ўхша-
таман.

Шунга ўхшаш [мавзуда] яна менинг шеърим:

Бир хипча бел [гўзал]ки, у тангрининг ўз бан-
дасига [юборган] фитналаридандир, чунки унга
оламлар гўзаллиги берилган.
Гўё эрталаб унинг кўзида — Бобил, икки лабида
эса Ахвоз намоён бўлгандай.
Ва гўё ар-Раис Мусофирнинг имзоси унинг юзи
қиргогида унга нур сочиб турибди.

Яна менинг [шеърим]:

Само бизни булутлар ёмғири билан суғорди, эй
гулом, сен бизни ток навдаси билан суғор.
Сахийлик, улуғлик ва илмларда ягона [бўлган]
ар-Раис зикри билан майни ичайлик.
Қачон бўлмасин Мусофир улуғлигининг хабарла-
ри сафар қиладиган бўлса, улар юлдузларни на-
моён қилади.

Яна:

Эй, мавлоим Абу Ҳасан Мусофирни бадний аён
сўзлар билан тавсиф қилишни сўровчи,
Унинг зикри — мушк, қўли — ёмғирли булут,
хулқи — боғ, оғзи эса дурдир.

Бунга ўхшашлар кўп. Унинг [мана бу] сўзи хотираси самарасидандир:

Ёшлигим давом этиб, сочининг тунги тонг отишига рухсат бергани учун¹⁴⁰ қавмим мени маломат қилди.

Мен дедим: «Тонг [отиш] олдидан бир лаҳза лаззатланиш учун мени маъзур тутинг, чунки тонг кун қизигидан дарак беради».

Унинг сўзи:

Молим кўплиги билан сахийлик қилсам ҳам, китоб масаласида бахиллик қилсам ҳам, менга фарқи йўқ.
Бу шунинг учунки, мен у [мол]ларни қўлга киритиш учун ёшлигимни энг яхши даврини сарф этдим.

71 Ундан:

Хатдаги сиёҳинг менинг кўз олдимда сиёҳ эмас, балки кўзим қорачиғи ўрнини босиб турибди.
Чунки сенинг севимли мактубинг мен учун энг хурсанд қилувчи суҳбатдош ва энг яхши озуқадир.

Унинг сўзи:

Илмни ниҳоятда хоҳлайману, лекин унинг поёнига етишни удалай олмаяман.
Бошлаган киши билолмагани учун «қабих» деб аталган нарсани билолмаслик билан ўзимни тўхтатдим.

Ўзини ва дўстларидан бирини койиб [шундай] деган:

Дўстинг дийдорини ва фаровон ҳаёт лаззатини хоҳлайсанки,
У [ҳаёт] куйловчи чўри ва нозик соқий қўлидан қадаҳ [кўтариш] билан [бўлса].
Сенинг ташвишинг эрталабки кайф билан кечқурунги кайфни бирга қўшиш.
Хур кишига зулм қилиб ва уни хорлаб [ийғилган] мол дўзах ўғидир.

Менинг заифлигим қавмлар таомлари ва [турли]
гуруҳлар емишлари [сабаби]дандир.
Сен махлуқлар хизматида нафсининг ишонган ва-
килисан.
Ўйин-кулги ва майнинг мастлигидан ҳеч ўзинга
келмайсан.
Насиҳатга ёки дўстнинг сўзига қулоқ солмайсан.
Бу ҳамма фикр-фасодларни менинг дўстим деб
ўйлама.
Сен йўлдан тойган эдинг, бошқа йўлга тушиб ол.

55. АШ-ШАЙХ АБУ-Л-ФАТҲ МАСЪУД ИБН АЛ-
ЛАЙС, тангри унинг шон-шуҳратини давом эттирсин.

Йигитлиги чопонини фозил шайх ақли билан кий-
ган ва ёшининг гуллаган даврида энг камолотли, етук
одобни эгаллаган эди. Буюк султон [Маҳмуд] — танг-
ри унинг подшоҳлигини давом эттирсин — ҳузурда му-
камал илтифотни қўлга киритди ва унинг холис
ишончли кишиси ва ходимларидан ва рисоалар дево-
ни аъёнларини кўтариб юрувчи ва энг ақобир элчилар-
рининг ақобирларидан эди. Мана булар [унинг] узун
[нарсалари]дан қисқачаси ва жумлаларининг нукта-
донларидандир. Унинг насри гул ва гўзалликдан ку-
либ туради, назми эса олимлик ва дурларни ўзида
72 жамлайди.//Мана бу жавоҳирлар қисқа фасллардан
[иборат бўлиб], нурлар ва меваларни ўзида жамла-
ган:

Фасл. Рухнинг роҳати майда, кўз қорачиғи гўзаллар
юзиди, ўтнинг қуввати эса ҳақиқий дирҳамлардадир.

Фасл. Хуморлик давоси маҳбубнинг бўсалари ва
донолик билан айтилган сўзлардир.

Фасл. Дунё гўё маъшук сўлағи, ҳар вақт ундан
чанқоқ бостиришни кўпайтирсанг, унга чанқоқлигинг
янада ортаверади.

Фасл. Кимки подшоҳларга хизмат қилган бўлса ва
улар унга хизмат қилмасалар, унинг уди қуриб, бахт
юлдузи ботиб кетади.

Фасл. Подшоҳнинг тухфаси худди булут кабидир,
агар у юришини қанча секинлатса, саҳовати шунча ор-
тади.

Фасл. Кимки бошлиқлар мансабидан бошқа ман-
сабни ўғрилаб олса ва душманларни бўйсундирса, у
шон-шуҳратни эмас, молни талаб қилган бўлади.

Фасл. Кимки қаноатсиз бўлса, унинг аҳволи ёмон-
лашади ва ҳилоли хиралашади.

Мана булар унинг шеърларининг малиҳларидан нур

сочиб турганлари, гўё [шу] сўзидай:

Кечасининг зулматида маҳбуб мени зиёрат қилди, унинг кўзларини май бўшаштирган эди. Гоҳо [киши]нинг икки кўзини мудроқ босганда ҳам, карамлилардан [юзага келган] нарсаларни қўлга киритади.

Унинг сўзи:

Эй кўз қиррасидан назар ташлаб, ўқларни отувчи, икки ёноғинг гулини ўпиш мен учун даводир. Кўзингга ажабланаман, қандай қилиб менинг дардим унда яшириниб қолдию сенинг олдинги тишларинг қандай қилиб менга даво бўлиб қолди.

Унинг сўзи, қитъадан:

Хурсандчилик бошлиғи бўлганларга қўшилдим ва ўриндиқ тепасида ётдим. Тутатқи булутидан атиргул суви сепилган мажлисда [бўлдимки], [Унда] тўлинойлар қўлидаги косалар юлдузлари бизга тулуъ этиб турарди.

Унинг сўзи:

Икки ёноғинг атиргулида анбар хол чақимчилик қилди, сен эса ғурур ва таннозликни ошириб юбординг. Таннозликни зиёда қилаётганинг ҳақиқат бўлиб қолди ва менинг сенга итоаткорликни зиёда қилаётганим ҳам ҳақиқат бўлиб қолди.

73

Бир табиб ғулом ҳақида унинг сўзи:

Ҳаракатларида дарахт шохига ўхшаган бир табибки, унинг иштиёқида руҳимни [қурбон] қилиб юбордим.

Менинг ҳузуримга табиб шунинг учун келдики, мен уни озгина [бўлса ҳам] кўриш мақсадида касалликни қўмсаган эдим.

Унга таажжубки, табобати билан касалликни тuzатди, назар солиши билан эса соғни касал қилиб қўяди.

56. АШ-ШАЙХ АБУ БАҚР АЛИ ИБН АЛ-ҲАСАН АЛ-КУҲИСТОНИЙ.

Фазилат кишиси ва унинг тасвири, карамлилик чашмаси ва унинг манбаи, адабнинг кенг водийси ва унинг кўли, гуноҳкор замонанинг узри ва унинг зийнатидир. Машриқ юрти уни суриб чиқарди, ҳодисот ва фалокатларга дучор қилдики, гўё у Хизрнинг халифаси ва ер кўзига [тушган] оқ бўлиб қолди. У тақдир бевафоликларига таъсирни зиёда этувчи бир шамшир, узоқларга ҳидни тарқатувчи мушк ва у денгиз сувки, қадаҳга қуйилса ширин бўлади. Мен гўё ҳозир у билан биргаман ва гўё наср ва назмда унга илҳом бериляпти ва унинг адабиётини денгиздан ботириб оlinяпти.

Унинг ажойиб лафзларидан хотирамда қолганларнинг озгинасини ёзиб [қолдирияман]. Улардан унинг сўзи: Ким бир нарсани талаб қилиб, жиддий киришса, [уни] топади, ким эшикни қоқса ва қаттиқ туриб олса, [албатта] ичкарига киради.

Фатҳларнинг кетма-кет бўлиши ҳақида унинг сўзи: Мана бу фатҳларки, нафслар ва таъблар уларга ўрганиб қолган, кўз ва қулоқлар эса уларга кўникиб қолган. Уларнинг гаройиблиги ҳайратда қолдириш эмас, ажойиблиги эса ажаблантирарли эмас. Бир бино тавсифида унинг сўзи: бу устунлар худди шайтонларга ўхшатиб ўрнатилган. Унинг ҳикоядаги сўзи: Подшоҳга нидо қилиб [шундай] дейишган экан: мусулмон бўлмагунча, саломат бўлмайсан ва имон келтирмагунча, омон бўлмайсан.

Мана булар унинг шеърларининг бадийларидан, [вазир Маймандий ҳақида]:

Менга назар ташламаганингдан буён қадр-қимматини белгиладинг, менинг кўз ўнгимда Шамс ал-Куфот энг яхши назар ташловчидир. Сен эшитганинг ёқутлар ҳам худди шундай қуёш кўзининг тошга тушган таъсири лутфидандир.

Аш-Шайх ал-Амид Абу Саҳл ад-Ҳамдуий — буюк тангри унинг шон-шарафини давом эттирсин — ҳақида унинг сўзи:

Э воҳ, бу қалбга нима бўлди, у ҳеч тинчланмапти, ахир у яхши кўрган одамни севиб қолганини билади-ку!

Буст ва Балх муҳаббати иккинчи муҳаббатдир, ғазналикка [бўлган] бу муҳаббат нима деган нарса!

[тангрига ишонишдадир], иккитага [ишониш] ҳаққидаги сўз монийлар [таълимоти]га¹⁴² тегишлидир.

Албатта исломга итоат этган кишига насронийларнинг уч нарса [ҳақидаги таълимоти] тўғри келмайди¹⁴³.

Уша [шеър]дан:

Ҳайҳот, бу замон сен кўриб турганингдай энгилган бир шох, паст-баланд қийинчиликдир.

Тангрига ва ундан кейинги зот [Муҳаммад]га ҳам айтаман, сўнг Аҳмад ибн ал-Ҳасан ал-Ҳамдуайга [ҳам айтаман].

Унинг сахийлиги учун ташаккурим унга ибодат қилади, ривоят қилинишича, озод киши олий жаноб кишининг қулидир.

Олий саҳифаларда ўраб яширилган нарсаларни буюк тангри у туфайли ошкор қилди.

Ушандан:

Тангри ва унинг оятлари билан ҳеч истисносиз ҳаққоний онт ичаманки,

Агар уни Шуайб¹⁴⁴ қизи билганда, унга: «Бу энг мустаҳкам ишончли [киши]» деган бўларди.

Бошқа [шеър]дан унинг сўзи:

Дунёдан фойдаланиб қол, чунки унинг вақтлари тез ўтиб кетади, йигит умрининг муддати бир нафасдир, сен уни узайтиргини.

Ҳаётдан яхши улушни [олишга] шошил, [отилган] ўқ ҳеч қачон қайтиб ҳам келмайди, ушланиб ҳам қолмайди.

Хурсандчилик вақтларини шодлик билан ўтказ, улушингни [олиш] учун уйқудан уйғон, чунки гафлатда бўлган кишига ризқ йўқ, дейдилар.

Бугун эртанинг ташвишини чекма, эртанги кун ҳақидаги гапин тарк эт, у билан банд бўлиш тентакликдир.

Рух бир чироғ бўлса, май унинг ёғидир, мендан [билиб] олки, яхши фикр албатта ўрганилади. Сенга [чин] қалбимдан башорат қиляпман, айтган нарсаларим Қатода ва Анас¹⁴⁵ тилидан айтилган [пайғамбар] ҳадислари эмас.

Бошқасидан унинг сўзи:

Сен, сендаги ҳамма нарсалар ёшларга манъ этилгандир, ваҳоланки, йиллар ададининг озгинасининг ҳам [қайтиб келишига] шубҳаланмайман. Худди Яҳё кабики, унга ҳамма ҳикматлар ёшликда берилган эди, Ибн ан-Нажибга ҳам [ёшликда] шундай яхши сифатлар [берилганди].

Бошқасидан унинг сўзи:

Отанг сени осмонлар тепасида катта даражаларга кўтарди, у тангрига яширин ва ошкора даъват қилмоқда.

75

[Бу] худди Мусо парвардигорга Ҳорун туфайли даъват қилиб, «у билан қудратимни кучайтир ва уни менинг ишларимга шерик қил» [дегани] ка-бидир.

Унинг шеърларидан энг зариф саналганларидан унинг сўзи:

Унинг ишқи мени мўйсафид қилди ва қўллаб-қувватлади, шунинг учун мени «оқсоқол шайх» деб атайдилар.

Умар ибн Абдулазиз ал-Жакарзийга иштиёқ билдириб ва уни меҳмонга чақириб [шундай] ёзган экан:

Эй ой юзли ва эй юзи ой, узоқ вақт бу [олий жанобликнинг] буюк даражасидан маҳрум этилдим ва [шундай] давом қилди. Водийимдаги чанглардан нимаки бўлса юқори кўтарилиб, улуг бўлди, Абу Бакр [ва] Умарга иштиёқим зиёда бўлди.

Унинг ҳузурида тайёрланган қуймоқ ҳақида [шундай] деган:

Шиддатли, ғазабнок совуқ ва қиш мавсуми ёмонлигини қилиб турган бир кунда хурсандлик ҳам йўқ, улфатчилик ҳам йўқ. Баданимиз совуққа яқинлашмаган бўлса ҳам, қорнимизда очлик ҳукмрон эди. Фулом товани олиб келиб, ёниб турган чўғ [устига] қўйди, қоринда эса очлик чўғи ёнарди. Дур каби тухумларни келтириб, унинг устида ча-

қа бошлади, ёғ эса улар орасида шовқинли овоз
[чиқарарди].

У [товадан] нур сочиб турган қуёш гардишига
ўхшатиб чиқариб олинди, у худди олтин югурти-
рилган кумушга ўхшарди.

57. АЛ-ҚОЗИЙ АБУ-Л-ҲАСАН АЛ-МУҲАММАД ИБН АЛ-ХАЛИЛ ИБН АҲМАД АЛ-БУСТИЙ.

Адиблар ва олимлар орасида у бир байроқ, сахий-
лик ва мурувватда эса олимдир. Бир оз вақт Ғазна
хатиби¹⁴⁶ бўлган эди. Кейин Буст ва ар-Раххаж [ша-
ҳарлари]га қози этиб тайинланди. У ҳозир ана шу
икки [шаҳарда] отаси ва бобоси бўлганидай [қози
бўлиб турибди]. У қози ибн қози ибн қозидир. У ерда
карамли ва фазилатли, маскани кенг, табиати чирой-
ли, ақл-заковати кучли [киши]. Бунга унинг ҳақидаги
ёқимли хабарлар, унинг ёрқин таассуротлари ва [шу
сифатларни] ўзида мужассамлаштирган гувоҳлик бе-
ради. Мен [у билан] узоқ муддатли дўстлик ва гур-
батда бирга яшаш ҳолатига [муяссар] бўлдим, қалб-
ни қалбга қўшдим. Ғазнада кўп вақт учрашиб соф
дўстликда бўлдик. Адабга муносиб ишларда ёнма-ён
бўлдик, бир-биримизга наср ва назмда ёзишиб тур-
дик.

Ундан Бустнинг сифати ва мақтовлари ҳақида сў-
ралганда, [Буст] бу бўстондир деяётгани ва шоирнинг
[қуйидаги] сўзини келтирганини эшигдим:

Унинг бармоқлари учини ўп, [улар] бармоқлар
эмас, балки ризқнинг калитларидир.

76 Шунга қофиядош қилиб у айтди:

Унинг санъатларини зикр қил, улар санъатлар
эмас, балки бўйинга [тақилган] шодалардир.

Унинг зикрига қайтаман, қитъадан:

Эй нозу неъмат менинг қўлимда турмаган за-
мона,
[У] чалкаш насим шамоли ва заъфар ранг қуёш
нури кабидир,
Унинг ёқимлилиги уйқусиз кишининг қовоғи йўлиқ-
қан мудраш каби,
Еки ал-Муаммал ибн Халил ибн Аҳмад хулқи ка-
бидир.

У менга айтиб бергани ўз [шеърдан]:

Замонанг мададкор бўлди, сен [ҳам] мададкор
бўл, ўз насибанг билан қаноатланиб, тўғри йўл-
дан юр.

Ишнинг тугашига ишонч ҳосил қилганингда, у [за-
мона] уни енгиллаштирди.

Ниманки ўтиб кетган бўлса, гўё у [бўлмади] ва
ниманки бўладиган бўлса, гўё у [ўтиб] кетди.

58. АЛ-ҚОЗИЙ АБУ-Л-ҚОСИМ ОЛИЙ ИБН АЛИ ИБН АБДУЛЛОҲ АШ-ШЕРОЗИЙ.

Буюк тангри унга умр истиқболида фазллар маж-
муасини ато этди ва ёшлиги гуллаган даврда камолог
гўзалликларини унга сингдирди. У асли шарофатли ва
ирқи карамли [бўлиши] билан бирга адиб, фақиҳ, шо-
ир, хатиб, султон ишларида қалами фасиҳ ва тили
ориф [киши] эди. Гўё Абу-л-Фатҳ Кушожим ўзининг
[шу] сўзида уни кўзда тутган эди¹⁴⁷:

Камолог эгаси ўзини кўздан сақлайдиган айбга
муҳтож бўлмаган.

Мен унинг нуридан ўзлаштириб олгандим. Унинг
ниҳоятда гўзал байтларидан айтиб беришни илтимос
қилдим ва уларни ушбу китобга [киритишга] тайёрлаб
қўйгандим. Лекин у нусха йўқолиб кетди, [чунки] фа-
локатлар ўқи хазиналарга кўнгил қўйди. Мана бу
унинг султонга аталган дурдона қасидасидан менинг
хотирамда қолгани:

Сенинг подшоҳлигинг кунлари халқ учун байрам
[кун]ларидир, бахт-саодатнинг мустаҳкамлиги эса
халққа қайтувчидир.

Агар халққа подшоҳ бўлишда давом этаверсанг,
ер бир боғ, осмон эса баҳор ёмғиридир.

Эй шон-шарафи туфайли шон-шарафлар инқиро-
зига учраган ва сахийлигининг мустаҳкамлигига
бутун олий ҳимматлилар итоат этган зот,

Бу бахт элчилари сенинг раҳнамо бўлишинг учун
дунё калитлари билан ҳузурингга келди.

Агар бу зиёратчилар сенинг ҳузурингга олдиндан
келмаганда, дунё ҳодисотлари яқинлашиб қол-
ганди.

Сени буюклик билан мақташган ва сатҳини кен-
гайтириб бораётганинг, доим мустаҳкамланаётган
подшоҳлик билан қувон.

Замонага нима хоҳласанг амр қил, чунки у сенинг буйруғингни тингловчи, итоаткор қулингдир.

59. АЛ-ҚОЗИЙ АБУ-Л-ФАЗЛ АҲМАД ИБН МУҲАММАД АР-РАШИДИЙ АЛ-ЛУҚАРИЙ.

Шона-шарафи мукамал, таъби карамли, хулқи азим, тили фасиҳ, ҳиммати покиза, адаби тўла ва нутқи аён [кишидир]. У Ҳорун ар-Рашид¹⁴⁸ авлодидан бўлиб, Сижистонда қози ва Фаршистонда вазир бўлган. Утиб кетган султон [Маҳмуд] билан мўъминлар амири ал-Қодир биллоҳ¹⁴⁹ — буюк тангри улардан рози бўлсин — орасида элчилик ҳам [қилган]. [Султон] у билан доимо алоқада бўлди, уни бошқалардан афзал тутган панд-насихатларда ва ўзига таъсир кўрсатган яхшиликда унга доимо суянди, ҳатто у [шонр] ҳаққонийлик қондаларини [йўлга] солди ва нажоҳ тизгинларини [ўзига] итоат эттирди. У мақталди, ҳурматга сазовор бўлди, шухрат қозонди ва Қозилар тожи ва Билмдонлар зийнати [деб] лақаб олди, мўъминлар амири [ундан] рози бўлди. У [шундай] дейди:

«Сахийликда тежамкор бўл, сен инсофли, адолатлисан, инсофли киши жабр қилмайди», — деган эдилар,
Уларга жавоб бердим: «Мен инсон наслиданман,
улар учун улуғликда байроқ [бўлиш] умумий
нарсадир».
Тангри номи билан оит ичаманки, бобом ар-Рашид ва ундан аввал ал-Мансур¹⁵⁰ бино қилган
нарсани мен мустаҳкамлайман.

Менга ўз [шеър]ни айтиб берганди:

Замона йнгит билан худди чавгон¹⁵¹ ўйновчи тўп
билан ўйнагандай ўйнайди,
Ёки қўлни юқори томондан бирдан узиб кетадиган
кучли шамол ўйинидай [ўймайди].
У [замона йнгит]ни бахт ёки бахтсизлик томонга
бир дам олиб кетади.
Замона моҳир мерган бўлса, инсон бир сўфитўр-
гайдир.

Унинг Балхда хонлар¹⁵² [ҳукмронлиги] кунлари ҳақида [ёзгани]:

Олий жаноб кишиларнинг ҳаммаси ҳайратда қол-

гани гўё улар ва уларнинг жағлари мастлигини кўриб турибман. Яратилганларнинг энг афзаллари Балхда турклар қўлида асир бўлиб қолдилар. Мажусийлар, яҳудийлар ва насоролар мусулмонлардан солиқ йиғиб олаётгандай [ҳолдадир]. Турклар худди улар устига лочинлар каби [қўниб олган], улар хавфнинг ҳаддан зиёдлигидан [мусулмонлар] тўхтатувалоқлардир¹⁵³.

Аш-Шайх Шамс ал-куфот ҳақида унинг [шеъри]:

Агар сўрасалар: «Ҳозирги замонда ким энг улуг, энг сахий ва ким энг карамли, Ким энг олим, ким энг таъсирли, ким фарзлар ва суннатларни [адо этувчи]?» Ажабланардик-да, ҳаммамиз бирдан жавоб берардик: «Абу Қосим Аҳмад ибн ал-Ҳасан».

60. АШ-ШАЙХ АБУ-Л-ҲАСАН АЛИ ИБН МУҲАММАД АЛ-АРБОЪИ.

Замонасининг ягоналари ва вақтининг фозилларидан ўспирин чопонини фазлининг ўрта ёшликлигига¹⁵⁴ кийгизди. Асл насаби шарафини табиатининг карамлиги билан, насрининг гўзаллигига эгаллигини назмининг устунлиги билан бирлаштирди. Унинг отаси аш-Шайх Абу Абдуллоҳ — тангри унга мададкор бўлсин — шарафли саййид султон, буюк подшоҳ, неъматлар эгаси [Маҳмуд]нинг — тангри унинг мулкини давом эттирсин — Хуросондаги энг ишончли кишиларидан. У Нишопур, Тус ва Хуросоннинг бошқа бир қанча шаҳарларида у ерларнинг назорат ва алоқа ишларини бошқариб турибди.

Абу-л-Ҳасаннинг шеърларидан менга айтиб берганларини ёзиб олгандим. Унинг аш-Шайх ал-Жалил Абу-л-Қосим Аҳмад ибн ал-Ҳасан ҳақида — тангри уни раҳмат қилсин-у иккинчи марта вазирликка кўтарилганда [айтган] сўзидан:

Сен ўрнини эгаллагач, вазирлик юқори даражага кўтарилди, ишлар тугунларининг ечилиши қандай яхши!

Бу кетма-кет амалга ошган ишларнинг роҳатини кўр, бу кетма-кет келган бахтларнинг даврини сур.

Вазирлик муҳим мансаб, у сенинг иштиёқингга

мос яратилган, худди сен ҳам унга муносиб яратилганингдай.
Унинг ишлари сендан бошқалар қўлидан келмайди, сизнинг бошқаришингиз уни сояда қолдириб, камситиб кетади.
Олий жанобликлар билан дўстлашиш [сенга] қайтиб келди ва сенда бошпана топди, [энди] у ўз ўрнини ташламайди.
Ҳақиқатда бу вазирлик сендан олдин разил кишилар унинг учун қасамёд қилишган вазирлик эмас.

Менга шикоят тариқасидаги байтларидан айтиб берган, улардан:

Агар сен жоҳил бўлсанг, сени юқори кўтараман, деб замонам мен билан шартлашяпти, эй замонам, сен шартлашувчини йўқотдинг, [дедим].
[Эй] снѐхдонларимиз, кошкийди зулуклар бўлиб [қонимни сўриб олсангиз] ва [эй] қаламларимиз, кошкийди сизлар шартлашувчи бўлиб қолсангиз.

Яна менга ўзининг [шу шеърини] айтиб берганди:

79

Эй парвардигор, қулнинг дуосини ҳақ бил, дуоимга раҳм қил ва танҳолигимдан халос эт.
Шеърда Лабид¹⁵⁵ [каби шоир] қийналиб тургани замонадан шикоят қилса, унга раҳм қил.
У [Лабид] қўтир терисидан шикоят қилган эди, мен эса терисиз [яланғоч] замонادا қолиб кетдим.

Яна ундан:

Бутун ҳаёт йўқ бўлиб кетяпти, бутун ноз-неъмат тугаяпти.
Замона қанчадан-қанча фақиҳлар овқатини ва ҳукмдорлар хазинасини зўрлик билан юлиб олди.
Қанча марта унинг юзи менга озгина кулиб боқди, [кулиб боқиши] тугагач, мени чегга суриб қўйди.

Яна донолар доноси энг шарафли шайх¹⁵⁶ — тангри унинг абадийлигини давом эттирсин — ҳақидаги қасидасидан:

Осмонгача етдинг, энди [шу билан] кифоялан,

мақтовни қўлга киритдинг, энди меъёрида пш тут.
Толемдан қулаб тушган нарсаларни кўқларга
кўтардинг ва аҳволимдан ниманки фасодга йўлиқ-
қан бўлса, сен кузатиб қўйдинг.

Унинг пасрий сўзларидан [Маймандийга] вазирлик [лавозими] билан табриклаб ёзганлари: жуда мос тушадиган ҳужум, хушбўйликни қамраб олган бир фазилат, [ҳатто] сувга ҳам ҳужум қилган кучли [одам], осмонга бас кела оладиган авлод, пешволик билан зийпатланган шон-шараф садри, тўлин ой билан жилоланиб турган ойдин кеча, мамлакатни бошқариб турган ва унинг ёстиғини ақл-идрок билан қўйган саййид. Кўраётганим ҳақиқатми ёки ёлгонми? Эшитаётганим ростми? Агар ҳақиқат бўлса, у бахтли одамнинг толедир. Агар яхши туш кўрган бўлсам, у яхши бўлиб чиқади. Сен нимани хоҳлаган бўлсанг, челақни яратган ҳам уни хоҳлаган ва ипни юборган бўлса, сен уни қўлга киритдинг¹⁵⁷ ва яхшилаб олдинг. Шукр айтдингми ва у ерда сажда қилдингми? Кейин у сени ташвишга солди ва сенга мурувват қилди. Эй замона, эй [замона], шарафли [одам]ни [суриб] чиқардинг. Кўриб турибманки, дунё муаттар, у ям-яшил бўлган эди, кўриб турибманки, осмон ёмғирли, ваҳоланки, унинг юлдузлари чарақлаб турган эди. Фазилат чақмоқдай кулиб турибди, ваҳоланки, жаҳли чиққан эди; илм қуёшдай юзини очиб турибди, ваҳоланки у кўмиб юборилган эди. Замона итоаткорлик этиб сулҳ тузди, ваҳоланки, у урушдан иборат эди. Давр ёмонлик билан ярашди, ваҳоланки, у урушқоқ эди. Давлат олий жаноб киши туфайли хурсанд бўлиб кулди, ваҳоланки, у ғам-ҳасратда эди. Мамлакат саййиди сабабли фойдани қўлга киритди, ваҳоланки, у [доим] зарар кўрарди. Мавлойимиз айтади: киноя билан айтилган ва ошкор гапирилган нарса нима, касалга қараш ва [унинг] тузалиши [нима]? Шундай, бу донолик ҳаёти, уни ой ёритиб туради, куйларнинг зарбига қулоқлар изтироб чекади, ошиқнинг даҳшати кечаси келадиган хаёллардан нажот топиш ва банда сўзининг дудуқланиб қолиш сабабидандир. Тушқуликдан кейин [Маймандий] ғалаба қозонди, тўхтаб олгандан кейин яна юқори кўтарилди. Бахт унга қайтадан келиб [қўнганини]//ва шон-шуҳрат унинг ўзига хос бўлиб қолганини у кўрди. Мен айтаман: «Тепамизда бахт юлдузи тулуъ этган фалакка марҳабо, бугунги ва ундан кейинги кунларга марҳабо. Ўз ваъдасига бизни муяссар қилган ва мавлойимизни

подшоҳлик тахти ва садрига ҳаёт ва қудрат мулкига ворис қилиб, ман этиш ва амр қилиш тизгинини [унга тутқазган] тангрига ҳамду санолар бўлсин». У ердан [уни] хоҳлаган жойига ўтқазиб қўя олади. Меҳнаткашлар учун мукофот ана шундай ажойибдир.

61. АБУ БАҚР АБДУЛМАЖИД ИБН АФЛАҲ АЛ-ҒАЗНАВИЙ.

Кўплаб яхшилик ва фазилатларга эга бўлган, ша-рафли ва мақтовга сазовор хислатларини [ўзида] жамлагандир. Утиб кетган султон [Маҳмуд] — тангри уни раҳмат қилсин — уни ҳурмат қиларди ва уни соҳиблар [ичида] афзал кўрарди, Тусга баридлик¹⁵⁸ лавозимига тайинланган эди. Ҳозирги пайтда у рисоалар [дево-ни] котибларининг аъёнлари орасида [уларни] тартибга солувчи ва энг муҳим ишларни бошқарувчидир. Унинг шеърлари равнақ ва шавқ уйғотади, гўё мана бу сў-зидай:

Баҳор ҳуснига ва унинг ёмғирига назар ташла,
у шоҳларни яшнаётган дурлар билан безамоқда,
Гўё осмон булутлари қайғудан кўзёшини тўқяп-
ти, боғлар эса улар ҳолидан куляпти.

Бошқа маънода унинг сўзи:

Ривоятчим шеърларимни айтишда қисқартириб
юборибди, агар бўлганимда, уларни дафтарларга
[ёзиб] тартибга солиб қўярдим.
[Шеърларим] айбларидан мен хотирамга келтир-
маган нарсани [ўқиган] киши хотирига дуч кели-
шидан қўрқиб.

Ҳикмат ва яхши ваъзлар ҳақида унинг сўзи, қитъа-дан:

Бойлиги билан одамлар орасида кеккайиб юрган
кишига айт: бойлик ҳеч нарсага арзимади, унинг
ҳалок этишидан сақлан.
Нафсни [ундан] жирканган ҳолда қаноатли бў-
лишга ўргат, қайси бойлик унинг сўровчисига
итоаткорлик билан вафо қилган.

Унинг сўзи:

Ақл-идрок аҳлларига менинг сўзим фасиҳ ва га-
пим рост эканини тушунтир.

Лекин мен абадий сукут сақлаб, сабр билан жа-
роҳатланган қалбни даволаяпман.
Менда ҳажв қилишга арзийдиган душман ҳам,
мақташга лойиқ дўст ҳам йўқ.

Унинг сўзи:

81 Бир қанча вақт мен одамларни билмаганим учун
уларни мадҳ этишни мақсад қилган эдим, энди
эса у [ишларимдан] тавба қилдим.
Уз ишончларимни пушаймон билан ҳимоя қиляп-
ман, чунки назар солиб қараб, мақтовга рағбати
йўқ [кишини] кўрмадим.

Унинг сўзи:

Замона ҳар қандай пасткашга ёрдам бераётгани
ва ҳар қандай олий жаноб одамни имтиҳондан
[ўтказишга] қасд қилаётганини кўргач,
Қалбимга айтдим: сабрни маҳкам ушлайвер, чун-
ки бу замона зинокор [бузуқлар] замонасидир.

Унинг сўзи:

Юзинг менинг олдимдан узоқлашганда, кўзёшла-
римни худди чўлпон юлдузлардай ҳис қиламан.
Қуёш ғойиб бўлганда, кечанинг юлдузлари само
уфқида пайдо бўлиши ҳам худди шундайдир¹⁵⁹.

Унинг сўзи:

Қоронғи кечанинг тўлин оyi, ақл идрок юлдузи,
улуғлик осмони, ифтихор қуёши Абу-л-Хайрга
салом.
[Шундай] кишигаки, қалбимни синаб кўрсам, у
мендан бошқаники эканлигига ақлимда бирор да-
лил топмадим.

Унинг сўзи:

Тепалик ва пастлик ерларда кечаси кезиб юрган
кишига дейман: «Мамлакатларнинг фазилат эга-
си бўлган аъёнларига бир қараб,
Абу-л-Фазл ибн Мекол томонга отлан ва ундан
бошқаларни тарк эт, қаерда Абу-л-Фазл, ўша ер-
да ҳамма фазилатлар [мавжуд]».

62. АБУ МУҲАММАД АБДУЛЛОҲ ИБН МУҲАММАД АД-ДУҒОБОДИЙ.

Асрнинг ажойиботи ва Уториднинг яғонасидир. У ҳам ёш [ва] мулойим новдадайдир. Агар уни шеърятда шахрининг мўъжизаси десам, муболага қилиб гапирмаган бўламан. Унинг ҳақидаги хабарлардан: у «ал-Йатима» китобини бутунлай ёдлаб олган, ўткир таъб, кучли хотира, ажойиб зеҳн ва нодир фаросат эгасидир. Бадний хотираларни қидириб топди, яхши фикрлар мевасини териб олди. Шундай қилиб у шу асрнинг илғор шонрлари табиатини ўзига ўзлаштириб олди, буюк ижодкорлар йўлидан кетди, бадний, махфий маъниларга ўрналиб олди. Агар хоҳласа, ас-Сарий¹⁶⁰ ва ал-Холидий¹⁶¹ билан ва агар хоҳласа ал-Баббағо¹⁶² ва ас-Салломийлар¹⁶³ билан нафис ва ишончли лафзлар [масаласи]да баҳслаша олади. Агар шод-хуррам бўлса, куйлайди ва хурсанд қилади; агар ҳурмат қилса, мақтайди, ажаблантириб, ҳайратда қолдиради. Ҳозирги кунда у пойтахт [Нишопур]да рисоалар девонида шарафли ишлар учун қўйилган.

Унинг ғазалда [ёзган] шеърларидан. Қасидадан унинг сўзи:

- 82 Чумолилар юзидаги туклар улар ҳуснини безаган ва [шунинг учун] улар қалблар донлари учун заифдирлар. Уларга заиф қалблар берилган, лекин қандай қилиб [бу қалблар] ўрмалашга қодир бўлдилар?

Шу маънодаги унинг сўзи, бошқа [шеър]дан:

Бундай ёноғдан қоч, чунки унга қалблар муҳаббатни чақимчиликни нақл қилган.

Бошқасидан:

Сенинг касалҳол кўриниб турган қовоғингда ҳеч иллат йўқ, унинг шамшири [киприклар] биз унга ҳадялар келтирганимизни сезиб турибди. Инсон [насли]дан бўлмиш бир оҳуки, уни шерлар орасида хавф-хатар билан учратдим, тун унинг холи рангида эди. Ундан менинг ниятим фақат ёноғининг атир гули, чехрасининг барқ уриши ва [сўлаги]нинг муздек сувидир.

Унинг сўзи:

Унинг мушкин гажаги икки ёноғининг ёниб турган ўти устида қандай турганини ва нима бўлишини

Ва аланга устида муаллақ туриб, унинг оғзидан май ичаётганини унутиб қўйибди, [ана шундай] жиннилик билан фириб берди.

Султон ҳақидаги шеърдан, қасидадан унинг сўзи:

Дин низоми Маҳмуддан кейин подшоҳликни бошқариш голиб шоҳ Масъудгадир.

Агар Довуд ерини ёмғир зиёрат қилган бўлса, ўрнига қўйилган киши мана шу Султон ибн Довуддир.

Ер юзи подшоҳларининг қўёши унинг вориси ва авлоди бўлган киши тирикдир, у йўқолмаган.

Шу [қасида]дан:

Шамшир Масъуд ибн Маҳмуд қўлида экан, ҳеч ким подшоҳликни эгаллашни тамаъ қилолмайди. Баҳодирлар ўлим косаларини тўлдириб, бўйни узун чиниққан отлар кишнашининг нағмасига [жўр қилиб] ичирдилар.

Ўшандан:

Яхши ишлар умри узун ва ёмғир абадийдир, душманлар умри ва висолга етишиш қисқадир. У [Масъуд]нинг икки қўли бутун азиз инсонлар қўли устидадир ва овланадиган саййидлар лаблари остидадир.

83 (Бу [маъно]ни Абу-л-Фаёз ат-Табарийнинг¹⁶⁴ [қуйидаги] сўзидан олган:

Шундай қўлки, уни [доим] қўл устида ва лаб остида кўраман).

Баракатли тангри ўз қўли билан боғланган шарафли тождаги подшоҳлик туфайли сени қандай гўзал қилибди.

Қўл [сўзи]ни зикр этишда унинг қадами тойиб кетди, чунки исми азиз ва буюк тангрига [қўл] нисбати берилмайди, ваҳоланки, [тангри] ўзини у билан сифатламаган. Қўлни [тангри] ўзига нисбат бермаган бўлса,

унинг ифодаси ҳам очиқ-ойдин бўлмаган бўлади. Бас шундай экан, «Тангрининг қўли» деган кишининг сўзи жойиз эмас¹⁶⁵. Ибн Нуботанинг¹⁶⁶ [қуйидаги] сўзи учун ундан шикоят қилинганди ва шу сўз учун у айбланган эди:

Агар у сенинг унинг учун яшашингни хоҳлаган бўлса, эй аршга миниб олган [тангри], унинг хоҳишларини баракали қил.

(Ҳеч ким аршга миниб олиш ҳақида демаган нарсани у [шоир] айтди. [Тангри аршда] қарор топгани [истивои] жойиз, чунки у ўз зикрини шарафли қилиб, бу билан ўзини васф этган. Баъзилар бу [сўзни] истило қилишни баён этганлар ва шоирнинг [шу] сўзига муҳтож бўлганлар:

Бишр қилчсиз ва қон тўкишсиз Ироқда жойлашиб олди).

[Юқоридаги] шеърга қайтилди:

Зотли от қизил қонга беланган шамширларнинг тигларига қондан суғрилиб чиқишни қайтариб беради.

У [шамшир]ларни булут ўғли [ёмғир]дай соф деб хаёл қилсан, гўё уларга узум қизи [май] аралаштирилгандай.

Уларнинг тиглари бир жойда қарор топмай, баҳодирларнинг пешонасидан бошининг теласигача кезиб юради.

Ушандан:

Масканинг кенг, чиройли, тоза бир боғ бўлса, унинг мен ниҳоятда чиройли куйловчи бир булбулман.

(Буни Абу-л-Қосим аз-Заъфаронийдан¹⁶⁷ олиб, озгина унга қўшган:

Қушлар сахийликда сени тараннум этсалар, мен улар орасидаги ягона булбулман).

Подшоҳлигинг тўртта нарса билан ажралиб турришда тўхтамасин: омонлик, бахт, мустаҳкамлик ва абадийлик.

Сен подшоҳликдан худди дарахт шохини [ёқниш-
га] ўт, балки унинг танасига сув [зарур бўлгани]
каби абадий ажралмассан.

Сен дин, дунё ва ҳар иккисининг аҳли, улуғлик,
олий жаноблик, жасурлик ва сахийлик учун
яшайвер.

Унинг аш-Шайх Абу-т-Таййиб Тоҳир ибн Абдул-
лоҳ — тангри унга мададкор бўлсин — ҳақидаги қаси-
дасидан, унинг аввали:

- 84 Қўзларингдаги касалликлар ҳалок этувчи зиёрат-
чилар сабаблидир, қани айтчи менга: қандай қи-
либ [зиёрат этишга] найранг қила оламан?

Ушандан:

Қўнғир туялари йўлга тушганда, қовоқларидан
сел бўлиб оққан кўёши билан суҳбатдош бўлган
муҳиблар [ҳолнга] вой.

Улар сизлардан яхшилик қўлга киритмадилар,
фақат муҳаббат йўлида шаҳид бўлиш фазилати-
ни қўлга киритдилар.

Гўё ҳар иккисини қуйиб турган ёмғир ивитаёт-
ган кўёшим ва унга ёрдам бераётган ёмғирли
булутга нидо қилдим:

Сиз иккинги аш-Шайх ал-Амидни сахийликдаги
алдаши эмассиз, [унинг] сахийлиги булутларки,
уларнинг жаласи бойликдир.

Мавлойимиз ва саййидимиз қўли ўсимликлари
шон-шараф ва фазилатлар бўлган қанча боғларни
етиштирмади.

Ушандан:

Мартабасини қўлга киритмоқни орзу қилганга
айт: ҳар бир пиёда ҳам оёқ билан тез кетолмайди.
Унинг давлати остида қуйиб турган булут, мавж
уриб тошиб турган сахийлик денгизи, ўткир шам-
шир ва қалин ўсган гиёҳлар.

Кифоя қиларлидир. Агар унинг бармоқлари қа-
ламларга ўтириб олса, кескир қиличлар ва қора-
ча хизматкорлар унки.

Эй давлатга миниб олган, одамларнинг сендан
бошқа ҳаммаси бу подшоҳлик давлатида кафил-
га олингандир.

Қулинг бўлмиш замонага фалокатлари мени чет-

лаб ўтпб кетишини амр қил, чунки замона бош-
қарувчи буюрган нарсани [бажаришга] итоаткор-
дир.

Тупроғингни ўпиш билан оғзимни ўз саҳоватинг-
га эга қил, чунки бу тупроқни ўпиш иқболдир.
Саломат бўл, чунки сен энг юқори уфқдаги тўлин
ойсан, фахрлан, чунки сен сахийлик ёноғидаги
холсан.

Сендан бошқалар йўлдан тойган бир пайтда, сен
олий жаноблик булоғисан, сендан бошқалар са-
роб бўлган бир пайтда, сен сахийлик денгизисан.

Абу-л-Қосим ат-Тоий ал-Қотибга унга қилган
ваъдасини эслатишни сўраб [шундай] ёзибди:

Муҳаббатинг софлиги ва аҳдинг софлигига бош-
қа замонгача вафодор бўлган Иброҳим эмасми?
Сенинг даъват этишинг ҳолдан тойдириб чарча-
тувчи даъватдир, марҳамат қилиб [уни] менга
парвардигоринг ҳузурда эслат.

63. АБУ-Л-ҲАСАН МУҲАММАД ИБН АЛ-ҲАСАН АЛ-БАРМАКИЙ.

85

Илм ва адабдан кўплаб фазилатлар ва гўзаллик-
ларни узум ва янги пишган хурмо орасида жамлади.
Тили ва қалами фасиҳ эди. У пойтахт [Нишопур] рай-
ҳонларидан эди. Узоқ вақт у ердан халифа//ал-Қодир
биллоҳ — тангри ундан рози бўлсин — ҳузурда элчи
бўлиб турди. Элчиликни яхши бажарди ва ибораларни
ўрнига қўйди. У ҳозир ҳиндларга тегишли вақфлар
мутавалийсидир. Унинг шеърлари ихтиёрсиз қулоққа
кириб боради, [мана бу] сўзи каби:

Агар сочимга оқ тушган бўлса, мўйсафидлик хур-
матига сазовордир ва илм аҳллари сочининг оқи
билан табаррукдир.

Соч оқидай нарса у [бош]да ҳаракат қилар экан,
унинг гуноҳларини гўзаллар кечирадилар.

Ундан:

Сурма тортилган икки кўз эгаси [гўзал], у [кўзла-
ри] ўқи билан юрак қорачигига отмоқда.
«Лом»нинг ярми унинг икки ёноғини ҳаяжонлан-
тирган бўлса, «сод»нинг ярми унинг икки мўй-
ловини ташвишга солди.

Унинг ҳажвда [ёзгани]:

Абу Бакр ибн Ҳамдон асл-насабсиз ва фазилат-
сиздир.
Гўё тангри уни ажойиб ва бахил қилиб яратган.
Агар унинг башарасини кўрган бўлсанг, ундан
қутулиш билан уни лаънатлаган бўлардинг.
Аҳмоқликдан нима хоҳласанг [унда] кўрасан,
жаҳлдан нима хоҳласанг [унда] кўрасан.
Ҳачирга [минган] никоҳсиз туғилган болани кў-
расан, ҳеч тухфа [бермаган] паст кишини кўрасан.

64. АБУ-Л-ФАТҲ АЛ-МУЗАФФАР ИБН АЛ-ҲАСАН АД-ДАЛИҒОНИИ.

Тойтахт [Нишопур]нинг мансабдорларидан ва аъён-
ларидан бўлганди, адаб, фазилат, яхши назм ва насрга
қайтиб келмоқда. Нишопурда шон-шарафни бўйнига
осиб олди ва охиратгача шарафли бўлишни тўхтатма-
ди. Ҳутталда бир неча ойдан буён қўлини тиззасига
қўйиб ўтирибди. Менинг тавсифи, аҳволи, санъати ва
юриши турлича бўлган икки юзта ғуломнинг хушмуо-
малалиги ҳақидаги китобимни ўқиб чиққан.

Узининг карромлик бир ғулом ҳақидаги [шеърини]
менга айтиб берганди:

Оқ оҳуки, унинг уяси [мен учун] хонақоҳ, юзи эса
устун бўлиб қолган, хоҳишим ўша ерда зоҳидлик
қилишдир.

У менга ваъдаларини узоққа чўзиб юборгач, унга
дедим: муҳаббат дини [йўли]да ваъдадан бошқа
нарса билан ибодат қилмадингми?

У деди: «Муҳаббат ҳақидаги ваъдалар билан мен-
дан қаноатланиб қол, сўзимнинг бирлигига имо-
ним ҳақдир».

Шамс ал-куфот [Абу-л-Қосим ал-Маймандий] —
тангри ундан рози бўлсин — менга айтиб берган эди.
[Бунда] уни ғийбат қилиб [ёмонлаган] ва унинг [зара-
рига] ишлаган душманларининг ҳалокати ҳақида [Май-
мандийга] ишора қилган:

86

Замона сен кўриб тургандай бузилиб кетди, ё у
[йиртқич] бўри ёки ўткир қиличдан бошқа нарса
эмас.

Агар бу [бузилиш] мусибат келтириш учун ҳамма
қилса, у тишлаб олиш ва янчиб ташлашдан той-
майди.

Анави сенга етказган мусибатидан завқланыпти,
уларнинг чангал ва тишини қолдирма.
Пашшаларга ширинликларни қуйиб бер, улар
сендан азобни четлатади.

Унинг аш-Шайх ал-Амид Абу Саҳл ал-Ҳамдунӣ —
тангри унинг шон-шарафини давом эттирсин — ҳақи-
даги қасидасидан:

Эй қамар, эй тўлин ой, отам номи билан онт ича-
ман, тулуъ этишингга қачонгача интизор қиласан.
Эй унда гўзаллик тўпланган, унинг яшил ранги
шундайки, гўё менинг улушим у туфайли қисқа-
риб кетган.

Ишқ биринчи марта назар ташлашдир, ошиқнинг
қонида назар солиш қанча кезиб юради.

Ўшандан:

Олий жаноблик унинг ҳамма нарсада келадиган
ва кетадиган яхши ишларини мақтайди.
Ал-Ҳамдунӣ икки қўлининг ёмғир тегмаган сахий-
лиги билан кифоя қиларлидир.

Ўшандан:

Вазир учун унинг ташвиши етарлидир, ташвиш-
лар туфайли у қулоқ ва кўз бўлиб қолди.
Қачон аҳвол қоронғилашиб қолса, ўзининг юзи
билан у [қоронғулик]ни ёзиб юборади, унинг ёр-
қин фикрлари
Худди ўткир ўқ каби қатъийдир, улардан пўлат
шамшир қайтиб кетади.

Одамлар орасида хайр-эҳсонларни экиб юборади
ва уларнинг ташаккурдан унга мевалар териб
берилмоқда.

Уни зиёрат қилувчи замона кирдикорларидан
қўрқмайди, унинг ҳодисотларидан ҳимоя этиши
яқинлашиб бўлмайдиган тоғдир.

Эй ҳар томонлама карамлилик билан бойиган
[киши], мен тухфанга муҳтож фақирман.
Шундай ҳолатим борки, уни адо этиш сен учун
қулай, осондир ва унда [ҳеч] хатар йўқ.
Қачон бирор киши у [ҳожат] учун Амр бўлиб қол-
са, саййидимиз аш-Шайх унинг учун [халифа]
Умардир¹⁶³.

Кабутарлар ғув-ғувлаб турган, насим шамоли
эсган ва гуллар очилиб турган бир ҳаётда доим
бўлдинг.
Унинг ҳавосида чанг йўқ ва унинг мусаффолиги-
да ифлослик йўқ.

У [шундай] деган:

Бошлиқ ва унинг ажойиб ўғлидан умидимни уз-
дим,
Уларни девор томондан урдим, чунки улардан ҳеч
фойда йўқ.
Уларнинг саховатидан биратўла икки қўлимни
ювдим.

У деган:

Ҳаёт сирлари сўниб бораётган жараёнда раҳм-
дилнинг ҳосилсиз ери ва букри аёлнинг эгилиши
ҳақида бизга [ёзиб] қолдир.

65. АБУ НАСР АҲМАД ИБН МУҲАММАД АЛ-ХОЛИДИЙ.

Ажойиб адиб, шеърлари гўзал шоир, Ғазнада му-
қим яшаётганлардан. У [шундай] дейди:

Сиҳат-саломатлик, фароғат, менга кифоя қилар-
лик озиқ-овқатлар ва балоғат мени қамраб олгач,
Мендан олдин ўтиб кетган нарсалар учун қайғу
чека бошладим, бошим эса миясиз бошдай [бў-
либ қолди].

У дейди:

Фазилатга эришишдан [қолиб] ухлаётганга айт:
уйқу орасида қолиб кетиши нимаси?
Яхшилик қил, чунки сахийлик ва карамлиликка
интилган қулгина олий жанобдир.

Ундан:

Бизнинг қозимиз иблисдир, шармандаликларда
унга ўхшаш иблиснинг йўқлиги [бунинг] гувоҳи-
дир.
[У] гўё бир парча темир ёки бир палаж, бод чи-
қариш жойи эса магнитнинг ўзидир.

66. АБУ-Л-ФАТҲ АЛ-МУЗАФФАР ИБН СОЛИҲ АР-РОЗИЙ АЛ-МУДИР.

Райдан султон [Маҳмуд]нинг — тангри унинг ғалабаларини давом эттирсин — байроқдор суҳбатига [Ғазнага] келиб қолганлардан ва пойтахт хизматига мутасарриф бўлганлардан биридир. [Маҳмуднинг] олий тантанали юришида Райдан чиқиб кетиши олдидан у ерга келган сел ҳақида у [шундай] деган:

Тоққа ўхшаб, сарғиш қизил рангда келди, гўё
меҳмондорчилиги билан хушбўй сариқ атирлар-
ни сочиб юборди.

Дунёни ўтиб кетувчи [сел] кечаси бизга етиб кел-
ди, тунда келган зиёратчини тангри ҳақоратла-
син.

Фурсатни ганимат билиб, у кечаси саёҳат қилди,
чунки денгиз йўлдан тойиб кетган эди.

Агар умидвор подшоҳнинг жўнаб кетиши бўлма-
ганда эди, селлар тунда саёҳат қилишга жасорат
қилолмаган бўларди.

УШБУ КИТОБ ХОТИМАСИ

Турли тартибдаги, тарихан бир-биридан тафовут қиладиган, ҳуқуқлари муқаддам ёки кейин ўтганликка [далолат] бермайдиган қавмлар зикрини қўшиш билан [хотима] тўлдирилади. Улар тўрттала қисмнинг ҳар бирига [тааллуқли]. Уларнинг баъзилари кейинчалик мен билганларим ва улардан [баъзи] қавмларини, уларни ўз ўрнида зикр қилишни фақат шайтонгина ёдимдан кўтариб юборган. Ушбу фаслда уларнинг хаёлга келган гўзалликларидан жамладим ва ажойиботларининг латифларини оғиздан-оғизга ўтиб юрган малиҳ [шеърларининг] ҳаловатлиларини ёздим. Улар [юқоридагиларга] кўмак бўлиши учун охирда тақдим этиляпти ва бу билан ушбу китоб мукаммал бўлади, тангри тавфиқ волийсидир.

67. АБУ МУҲАММАД ЛУТФУЛЛОҲ ИБН АЛ-МУОФО.

У дейди:

Уларнинг қарамоғида яшаган зотлар ўтиб кетди
ва улар карамли, шарафли бошлиқлар [эди].
Мен орқада қолиб кетдим, гўё уларнинг юзлари
қуриб қолган арпа нонидай эди.

У дейди:

Мен хоҳлаган нарсам мендан қочиб кетади, ни-
мани мен хоҳламасам, у менга келади.
Қимни мен ёқтирсам, бўйин товлаб, мендан наф-
ратланади ва мен ёқтирган кишим тилчамга қал-
моқ [бўлиб қолади].
Замона гўё мени қасос олиш учун қидираётган-
дай, уни фақат менинг вафотимгина хурсанд қи-
ла олади.

- 89 У яна шундай деган:
Чумоли бир йилга [етарли] таом ғамлаган бир
вақтда, шер ўзининг бир кунига [етарли] овқатни
ғамлайдими?¹⁶⁹
[Кейинги] байт Абу-л-Аъло ал-Мааррийники¹⁷⁰.

68. АБУ-Л-ҚОСИМ АЛИ ИБН МАСАРРА АЛ-БАҒ- ДОДИЙ.

У дейди:

У [маҳбуб] менинг муҳаббатимни бекорчи нарса
деб ўйлади, сен ўйлаяпсанми, ҳолдан тойган қиё-
фамни у асоссиз нарса деб билди.
Хаёл мени зиёрат қилди, хаёл, фақат хаёлгина
мени топа олади.
У [маҳбуб хаёли]да юлдузларни санаб кечани ўт-
каздим, у эса пардалар орқасида аҳволини неъ-
мат биллиб кечани ўтказди.
Ундан муҳаббатимга шикоят қилган эдим, деди:
ўтроқ яшовчилар сўзни безаб гапирадилар.

Унинг сўзи:

Минглаб ҳодисотларга ҳаётим [дуч келди] ва
минглаб келишмовчилик ва карамлиликдан кейин
улар билан улфат бўлдим.
Бало мен учун ягона навъ эмасди, лекин ҳозир-
ги кунда менга қарши унинг навлари [қўпайиб
кетди].

69. МУҲАММАД ИБН АҲМАД АШ-ШИРАЖИЙ. Адиб, фақиҳ, зариф, ҳазилкаш шоир:

Эй икки дўстим, ал-Қаффасгача мен билан қо-
линг ва ал-Барадонда туя эгарларини бўшатиш
[яъни тўхташ].

Диндаги фикҳни ўрганишдан мени халос қилинг,
Ўзимга кифоя қиларлик илмим етарлидир.
Мени гўзаллар юзлари, най ва удларнинг овози
билан сероб қилинг.

У дейди:

Хурсандлик саройлари, бўйга етган қизлар, сеҳр-
гарлар, найчиларни улоқтир,
Дафтарлар, сиёҳдонлар, [буларни соладиган]
халталар ва жадвалларни ташла.

Дўстларидан бирини меҳмонга таклиф қилиб ёзган
экан:

Бугун уяга кириб яширинадиган кун ва бугун ўт
ёқадиган кун.

Уйин-кулги ва базм кунни ва эски майни ичадиган
кундир.

Буларнинг ҳаммаси бизда [муҳайё], яқинларнинг
билан марҳамат қил.

70. АБУ-Л-ФАЗЛ АҲМАД ИБН МУҲАММАД АЛ- КОТИБ.

Фазилатдаги вазни оғир, шеърятда руҳи мулоим
[киши]. У дейди:

Бир қул сотувчи олдига кирган эдим, унинг ҳу-
зурида юзи гўзал, бўйни узун, қоракўз ғулом
[турибди].

— Бу ғулом сотиладими?— дедим унга.

— Унинг айби бор ва бу [айб] яширин тугила-
ди,— деди.

— У [айб]ни изҳор қил,— деган эдим, «Уни ха-
фа қилиб, қўяман»,— деди.

— Айби билан [олишга] розиман, кийик боласи
қочиб кетади,— дедим.

У дейди:

У ёноғидаги кокили тагида тонг отиб турган [қо-
ронғи] кечага ўхшаб турган [эди], мен дедим:
Тўлн ойки, унинг буржларидан [бири] Ақраб
[чаёндир], Ақраб буржи ой [устнда] кезибди.

71. АБУ-Л-МУЗАФФАР АБДУЛЖАББОР ИБН АЛ- ҲАСАН АЛ-БАЙҲАҚИЙ АЛ-ЖУМАҲҲИЙ.

Яхшиликларга бой, мулойим, адабли, шеърлари ма-
лиҳ. Қифоя қиларли [ҳаёт] соясида яшаяпти, султон-
нинг хизматини ўтамоқда ва [кишилар билан] дўстлик
муносабатларида бўлиб турибди. Қандайдир бошлиқ
ҳақидаги [мана бу] сўзи каби [шеърлар] айтади:

Абу Саъдга парвардигоримиз шайхлар орасида
ачиган шайхликни албатта кўмаклашин.
Агар мен ваколат ишига тайинланган бўлганим-
да, унинг икки юзидан ошхоналар учун сирка тай-
ёрлаб олган бўлардим.

Унинг сўзи:

Абу-л-Аббоснинг юзи мунча ҳам қаттиқ, қиёмат
куни унинг қора бўлиши қандай яхши.
Ким унинг даврида унга умид боғласа, истагига
эриша олмайди, сўнг қўлга кирита олмаган умид-
лари билан эртанги кунидан кўрқади.
Шарқ подшосига айт, девонда ёзилаётган бу нар-
са қандай совуқ.

91

Агар халқлар орасида Анушервон¹⁷¹ адолати ёйи-
лишини хоҳласанг, у [Абу-л-Аббос]нинг қўлини
сиқ.

Унинг сўзи:

Абу Саъднинг ҳузурига кирдим ва мен у билан
соғлом бўлмаган дўстлик муносабатида бўлмоқ-
чиман.

Унинг олдида қайғу эзган маҳзун [киши] атро-
фида ҳайрон бўлиб турган котибларни кўрдим.
Менга карамли малонкалар шайтони ражим ат-
рофида ўтиргандай туюлди.

Унинг девонида ҳурмат-эҳтиром, лекин эски йир-
тилган жуббалари лаим учун туймалаб қўйилган.
У менинг ҳақоратимга калтаксиз дуч келишини
такрорлашим мен учун оғир, азият берувчидир.

Унинг сўзи, қасидадан:

Мудраш олдидан бир-бири билан қўл бериб, қу-
чоқлашиб кўришиш ҳақидаги кечаси кезиб юрган
хаёллар менинг икки кафтимдадир.
Алдамчи висол учун хурсандликни истамайман,
садоқатли [кишидан] айрилиш сабабли йиғлашни
тўхтатмайман.

Қўлим билан унинг қўлини қаттиқ сиқиб турибман, лекин кўз ўнгимда унинг меҳрибонлиги фосиқдир.

Қайғуларга нима бўлдики, бутун ишқ йўлида ақлдан озганларга улфат бўлиб олди, жамики ҳаддан зиёд севган ошиқлар қалбига оғир юк бўлди.

72. АБУ МАНСУР АЛИ ИБН АҲМАД АЛ-ЖАЛЛОБ.

Ёш йигит, фазилат ва адабда қадами олдинга босган. Нишопур ва Райда рисолалар девонида котиблик қилди, [ишида] санъаткор эди, у хизмат қилди ва унга ҳам хизмат қилишди. Унинг ўз дўсти Абу Бакр ас-Сабғий марсиясига [ёзган] байтларини [юқорида] зикр қилиб эдим¹⁷². Ҳозир эса унинг ёноқдаги хол ҳақида менга айтиб берган [шеър]ини ёздим:

Унинг холини узлуксиз хоҳиш қилганимдан, ёноқни кўзёши билан қанчайин сероб қилдим. Гиёҳлар [чиқиши] секинларди, токи мен унинг ёноғини сувга сероб қилиб, ўз ҳолимни қуритганимда.

Бир уйчаки, унда қора [хол], у худди чумолиннинг иккита ёсминдаги¹⁷³ иккита нзига ўхшайди. Қандай қилиб ёноқнинг гиёҳини айблайман, ахир у менинг кўзёшимдан [кўкарган] ва қовоғим [уни] эккан.

Унинг сўзи:

92 У ёшариш учун қариликни ҳар хил гуллар билан гулдор қилиб бўяди.

Йўлдан озини ва ҳаддан зиёд севиш учун ёшликнинг гуллаган давридан бошқа ҳеч нарса йўқ.

73. АБУ САҲЛ АЛ-ЖУНАБАЗИЙ АЛ-КОТИБ.

Валинеъмат улур султон — тангри унинг мулкини давомли қилсин — рисолалар девони котибларидан, ҳатто адаб ва фазилатда унинг ҳақида мақолалар тўқилади. Унинг шеърлари гўзаллик, латифлик ва зарифликни жамлайди, гўё ал-Ҳоким Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Исҳоқ ал-Баҳҳосий менга айтиб бергани [мана бу шеър] каби. У деган эди: «аш-Шайх ўзининг бу [шеър]ини менга айтиб бергани»:

Еш гўзал қизга фидо бўлайин, у зулм қилиб, мени ўз жамолидан маҳрум этди.
Ҳилол унинг оёғига билакузук бўлишдан бош тортди.
Қайғумни даволаш учун мени зиёрат қилишга ваъда бериб эди, лекин унинг фикри ўзгарди.

[Абу Жаъфар ал-Баҳҳосий] яна менга [шу шеърини] айтиб бериб, деган эди: «У менга ўз [шеърини] айтиб берган»:

Тез шошиб зиёрат қилган зиёратчи аёл сувга сароб қилинсин, тун сувсиз саҳролар далаларини зулмат либосига ўради.
Шундай бир кечадаки, унда тарқалган дўстликлар бирлаша бошлади, йиғилган ғам-қайғу ва хафаликлар эса тарқалиб кетди.
У [кеча]нинг аввалини [май] ичишга, ўртасини кайфга, охирини эса қўшилиш ва қучоқлашишга ажратди.
То субҳ сочларини қизартириб, намоён бўлгунга қадар, гўё у уфқида сазақ⁷⁴ [ўйини] учун олов ёқиб қўйгандай эди.
«Мени тарк эт»,— деди у, кўз эса йиғидан тинмасди,
Э воҳ, кошкийди субҳнинг оқ [нури] яратилмаган бўлса.

74. АБУ ТОЛИБ МУҲАММАД ИБН АЛИ ИБН АБДУЛЛОҲ, АЛ-БАҒДОДИЙ АЛ-МУСТАВФИЙ [нисбалари] билан машҳур.

Менга хабар қилишларича, у Воситлик [бўлган], ас-Соҳиб ва [бошқа] машҳур кишилар хизматини ўтаб, ёшлигида уларнинг оловидан фойдаланган. Хурросонга кўчиб келиб, бу ерда қаригунча девон [ишларини] адо этди. У адиб, котиб, ҳисобчи, карамли, фозил [киши] бўлганди. У енгилроқ кар [бўлса ҳам] муҳофазоти кучли эди. У Нишопурда кўзга кўриниб, фазли қуёши тулуъ этди. Менга ўзининг [шу шеърини] айтиб берганди:

Э мавлойим, сенинг ҳузурингда мен ташлаб қўйилган бўлсам, сендан бошқалар ҳузуринда кўз қорачиғидай [азизман].

93 Фулот [Пўлат] исми бир бошлиқ ҳақидаги [шеърини] менга айтиб берганди:

«Фулодни мақта, у билан бахтли бўласан, чунки олий жаноб киши олий жанобларга мурожаат қилади»,— деган эдилар.

Мен дедим: «Унинг сахийлиги сизни мағрурлан-тирмасин, чунки лаимликда у устоддир. Агар у симоб бўлганда [ҳам] мен томонга оқиб келмаган бўларди-ю, қандай қилиб оқиб келсин, ахир у пўлат-ку».

Унинг амир Ҳасанак — тангри уни раҳмат қилсин — ҳақидаги [шеъри]:

Замона ўз аҳволида сен учуп бир қирғоқни очиб қўйди, қабул қилиб олган нарсанг билан бирор кун мўътабар бўлсанг эди.

Ақл кўзи билан Ҳасанакка назар ташла, жамнки балоларнинг булутлари унинг ерига ёмғир [ёғ-дирганини] кўрасан.

Қимки ўз салтанатида одамларга қаҳр-ғазаб қилса, у салбга тортилади, тошбўрон қилинади ва бу иккисидан кейин боши қирқилади.

Бир неча йил муқаддам парвардигори ҳузурига риҳлат қилди. Унинг аслзода, адиб ўғли бўлиб, пойтахтда девон ишларини бошқармоқда, Абу Фолиб кунияси билан аталади.

75. АБУ АДИЙ АШ-ШАҲРЗУРИЙ.

Унинг шеърлари девонга тўпланган, ундан [қуйидагиларни] танлаб олдим. Унинг сўзи:

Эй саййиндим, ваъдангни қўлга киритдим, умидвор [киши]га унинг васиқа бўлгани кифоядир. Лекки мен одамлар каби ҳар қандай шошилувчи-га қалби боғланганман.

Унинг сўзи:

Баъзан бир киши минглаб паҳлавонларни мағлубиятга учратарди.

Баъзан минг [киши] бир кишига зарар етказа олмаганини кўрганман.

Унинг сўзи:

Сен сувга ўхшаб ҳамма кишиларни суғорасан ва баъзан инсон сув билан шарафли бўлади.

76. АБУ МАНСУР МАҲМУД ИБН АЛИ АЛ-МУ- ХАЛЛАБИЙ АЛ-АМОНИЙ.

Абу-л-Ҳасан Али ибн Муҳаммад ал-Ҳожибий Жур-
жонияда менга ҳикоя қилиб, [шундай] деганди: «У
[шоир] сомонийлар кунларининг охирларида котиблик
94 қилганди, // мен [эса] Бухорода бир жамоа муҳаррир-
лар ва девон соҳиблари билан рисолалар девонида
тахрир қилардим.

Бу вақтда девон бошлиғи Абу Али Муҳаммад ибн
Исо ад-Дамғоний эди. [Бошқалар] орасида биз билан
Абу Мансур ал-Муҳаллабий ҳам [бор эди]. У қавм-
ларнинг энг билимдони эди. Бизнинг орамизда Абу-л-
Фаворис Найсобурий [номи] билан танилган бир ки-
ши ҳам бор эди. Унинг хати хунук, таъби ғализ, кўп
ёзарди, адаби етишмасди, шеърга кўл урарди ва бу
[соҳа]да шармандаси чиқарди. У Абу Али [ад-Домғо-
ний]ни мақтаб [шеър] ёзади, лекин бу билан унинг ва
қавмининг устидан кулади. [Абу Али] уни ҳажв қи-
лишни, хати ва балоғатини тавсифлашни ал-Муҳалла-
бийга буюради. У бир қанча байтлар айтади, улардан:

Шундай котибки, хатлари менга Куръонни эсла-
тади ва мен таажжубда қоламан.

Сўзлари: «Юракларимиз пора бўлди»¹⁷⁵, деса, ха-
ти «Абу Лаҳабнинг кўллари қурисин»¹⁷⁶, дейди¹⁷⁷.

Абу Али унинг сўзидан ҳайратда қолди ва унга
туҳфа беришни амр қилди. Ал-Муҳаллабий Абу Али-
даги Абу-л-Фаворис хатини тавсиф қилишга бўлган
хоҳишни кўргач, Абу Алига хитоб қилиб, [Абу-л-Фаво-
рис] ҳақида деди:

Эй мажлисдаги саййидлар саййиди, Абу-л-Фаво-
рис хатини кўрмайсанми?

У гўё супурги билан ёзаётгандай, унинг «мим»
[ҳарфи] пучуқ бурунга ўхшаса,

«Жим»и тепадиган хачирнинг оёғига, «син»и эса
гўнгқўнғизнинг оёқларига ўхшайди.

«Вов»и ҳариса¹⁷⁸ пиширувчининг чўмичига,
«лом»и эса зиндоннинг йўлига ўхшайди.

Уни бирор вақт қовоғини солмаган ёки мудроқ
киши каби боши эгилмаган ҳолда кўрмайсан.

Уқувчи фаҳми билан туморни¹⁷⁹ ўргатади. Ёки
ярим ўйлаш билан,

Ёки васваслик денгизи қаърига фарқ бўлиб шеър
айтади, у гўё иблислар тоифасидан [яратилган].

Уни тишлаб ололмайдиган оғиз бурчагига ташлаб

юбор, котиблардан кимки [у билан] ўтирса, шўри қурисин».

[Абу-л-Ҳасан ал-Ҳожибий] деганди: Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Узайр¹⁸⁰ Бухорода вазирликка тайин этилганда Абу Мансур ал-Муҳаллабий уни икки байтда мадҳ этган, [вазир] эса унга минг дирҳам ҳадя қилган, мана ўша икки [байт]:

Уйлайманки, тангри ҳамма яхши нарсаларни яратди ва уларни [ўз] фазилати билан ҳамма зарарлардан четлаштирди.

Ва улар ҳаётини Узайр хонадонига худди Узайрга¹⁸⁰ ҳаётини қайтаргани каби қайтарди.

Бошқа [бир] киши ал-Муҳаллабийнинг [шу шеърини] менга айтиб берганди:

95

Одамлар дунёда тўртта нарсага ҳаддан зиёд берилиб кетдилар: ейиш, ичиш, кийиниш ва хотинлар билан юриш.

Булар ҳаммаси ҳақида ўйлаб кўрсам, оқибати тезакка, сийдикка, ташландиқ [нарсалар]га ва шармандаликка [олиб бораркан].

Ундан:

Агар йигитнинг юк ортиладиган оти ҳолдан тойиб қолган бўлса-ю у битта бўлса, унинг ҳамроҳи, соғлом бўлишга интилса ҳам, касалдир.

77. АБУ МАНСУР НАСР ИБН АҲМАД ИБН САЪД АС-САЪДИЙ.

Аш-Шайх Абу-л-Ҳасан Мусофир ибн ал-Ҳасан — тангри унга мададкор бўлсин — менга унинг [шу шеърини] айтиб берганди:

Дўстингни имконинг борича ҳурмат қил, уни ҳурмат қилишда давом этаркансан, сен карамлисан. Агар унинг ҳурматини йўқотсанг ва уни тарк этсанг, унинг дўстлиги сени тарк этади ва сен маломат қилинасан.

Ундан, дўстини койиш ҳақида:

Кема денгизларда сузади, мен эса уни сен [томон]дан қоя ва тошларга суздираман.

Эй ҳанзалнинг¹⁸¹ шарбати, хулқингнинг ёмонлиги-
га зўр билан тоқат қилаётганимни тангри билади.

Ундан:

Эй бойлик тўпловчи, қачонгача у билан бахиллик
қиласан, азбаройи худо, у билан абадий таъмагир
бўлиб қоласан.

Майинт ўзи билан бойликни олиб кетадими?
У тўплагандан бошқага тегишли эканини ўйлаб
кўрмайсанми?

Шу тартибда ёзганлардан кимнингдир сўзи:

Эй бойлик тўпловчи, эй [сенга] етиб бўлмайдиган,
[ризқни] етказувчи раззоққа ишонмайсанми?
Кимки мол билан ўз-ўзига бахил бўлса, у билан
ворисларга қаҳрни сахийлик қилиб тақсимлаган
бўлади.

78. АБУ-Л-ФАРАЖ АҲМАД ИБН АЛИ ИБН ХА- ЛАФ АЛ-ҲАМАДОНИЙ.

Фазлни, наср гўзаллиги ва шеърят малоҳатини
ниҳоясига етказган. Отаси ҳақида [сўзлаганда]¹⁸²,
унинг сеҳрини босиб ўтиш, оғиздан-оғизга ўтиб юриш
сифати жиҳатидан гўзалликда энг юқори мана бу икки
байтини зикр қилган эдим:

96 Агар шеър назмида сен машҳур бўлганингда, ме-
нинг аждодим Яъруб¹⁸³ ва Йёдлар¹⁸⁴ бўлмаган
бўларди.

Варақаларга сажъларни ёзиб ташляяпсан ва улар
кабутарлардир, торларни сўзлатяпсан ва улар
жонсиз [нарса]лардир.

Мана бу бошқа [шоир]никими эслаб қололмадим.
Кейин аш-Шайх Абу Бақр — таггри унга мададкор
бўлсин — бир қанча вақт ўтгандан кейин менга айтиб
берганди. Қалбим қорачиғидагини ёзиб қолдирдим,
гўё унинг [шу] сўзидай:

Юзимдаги соқол оқи мени уялтирмоқда, агар
[оёқларида] оқ билакузуклари бўлмаганда, қора
отлар мақталмаган бўларди.
Соч оқи белимни букди, лекин жасоратим мус-
таҳкамланди, агар ёй эгилмаганда, ўқ [теккан
жойини] тешиб ўтолмас эди.

Унинг [шу] сўзидай:

Қанчадан-қанча ток ва новдаларнинг узумини
нақл қилмадик, [хумга] қўйилган шаробимиз
муҳрлаб қўйилган.

Ҳаром қилинган [нарса] икки баробар кўпайсин
учун атайлаб унинг онаси ва қизига уйландим.

Унинг ягона, ниҳоятда бадний қасидасидаги [шу]
сўзидай:

Агар мулойим қумтепани, тарбияланган гўзал
хусни зикр қилсам, мени койима, [эй маҳбуб].
Чодирлари орасида ҳаётимни, болалик муҳабба-
тини яхши рози қилганим каби ўтказаётганим ман-
зилларни [зикр қилсам],
Дўстнинг иштиёқи бўлмаганда, қушнинг арок¹⁸⁵
шоҳига хатиб бўлиб қўнаётганини кўрмаган бў-
лардинг.

Эй овоз чиқаряпти ва у ғойиб бўлиб кетди, ахир
унинг ўқидан ажраллиш қийин эди-ку.
Ҳирс-ҳаво шарафи учун подшоҳларни мақташга
абადий тақдим қилганимиз¹⁸⁵ сенга абადий ки-
фоя қилади.

Шошилма, йигитнинг ҳимматли, бирор нарсага
интилувчанлигини кўрмайсан, уни фақат ўйин-
кулгида кўрасан.

Аmmo мени ғоят севиш туфайли бошимни йўқот-
ган ҳолда кўрасан ва мен ошиқлар раъйи муси-
бат эканини кўрдим.

Ешлик кексаликка қолиши учун, қанча кунлар ос-
монини беркитиб кетдим.

Найзалар тигини қўрқоқларга ташлаб кетдим ва
беш қисмдан иборат лашкарларнинг уриб турган
қалбида у [тиғ]ларни эгдим.

Биз йўлга тушгандик, қушлар галаси эса шунқор-
ларга ташланганди, улар баҳодирларнинг машақ-
қатли мавқеларига умид боғларди.

Улар бизни кундузнинг қуёшидан сақлади ва жа-
зирама иссиқ кетидан чодирлар тикилгандай бў-
либ қолди.

Уларнинг олий жаноблигини баҳодирона тақдир-
лансин, у [баҳодир]лар туфайли кўз ва қалблар
озиқлантирилсин.

Отам карамлилар шаҳду [шакари] бўлган мукаррамликда уларнинг насибасини тўла адо этган эди.
 У менинг [отам], агар болалар аслзода насабдан ҳисобланса ва агар мен фаҳрланган бўлсам, у туйфайли олий насабдан ҳисобланаман.
 У денгиз каби дурларни пайдо қилди, ёмғир каби боғларни кўқартирди ва мушк каби ҳид сочди. Илдиз ва шоҳнинг ҳар иккиси яхши нарса, уларда маломат қилинадиган бир ишни кўрмайсан.

Бошдан кечирган аҳволи ҳақидаги [шу] сўзидай:

Эй икки дўстим, малла, оқ қашқаси бор [от]ни келтиринг, чунки мен [турган] жойимга малол келиб қолдим.
 Хорланган шаҳарда туришни, агар тақдирга ишонсам, ўлим соати деб ўйладим.
 Жанг учун найзани, [яна] найзани ва қилич ҳамда шамширни танлаб олдим.
 Косаларнинг мендан [айланиб] ўтишига ижозат беринг, мен тунги саёҳатга улфат бўлдим ва май [ичиш]ни тўхтатиб турибман.
 Ашулалардан мени чақириб олинг, магар шамширлар овозидан бошлар ёрилмоқда.
 Шуниси хайрлики, юзимнинг паст қисминини беркитиб, таҳқирланиб яшайпмиз, агар ўлсак, карамли бўлиб [кетамиз].

Қасидадан унинг сўзи:

Нафасларим билан сувлоқлар томчиларини қуритдим ва у [суvloқ]ларга тинмай қуювчи булутли кўзёшимни қолдирдим.
 Тез юрувчи қалб билан тахтиравонда кездим, кўзёшн эса водийларда селдай оқарди.
 Қокилларим бўёғини қўшним аёллар ёқтиришмади, улар бу [бўёқ] билан оппоқ бармоқларни зийнатлаган эдилар.
 У [аёл]ларга ажабланаманки, қалбаки нарсани менга раво кўрмайдилар, ўзларини эса фақат қалбаки нарса билан бўяйдилар.
 Тиғлар оқ [нур]ини ошкор қилганда, у тиғлар менинг қатлим учун ростланганини кўрдим.
 Сочим оқини [бўяган] рангларимдан чиқариб ол, у гўё оқ тиғлар филофларидан суғурилгандай бўлади.

Бошқа [қасида]дан унинг сўзи:

Вазирнинг меҳрибонликларига ташаккур, чунки у хавф-хатардан қайғу чеккан жонларни тирилтирди.

Агар менда эҳтиёжлар қолиб кетганда, уларни қўлга киритиш учун у [вазир]нинг сахийлигини тинимсиз кутган бўлардим.

Менинг ҳаёйим [қийинчиликлар]ни баён қилишга қодирлигимни инкор қиляпти ва нафсим эришган нарсалар уларга азоб чеккан ҳолда эришилганини ўйлашимга [қаршилик кўрсатяпти]. Мен нима қилаётганимни сен [яхши] биласан, илтимосларнинг хўрлаши мени ўраб олди, ҳада берувчи сифатида сахийлик қилиб у [хўрланиш]дан қутқар.

Агар йигит ўз феъл-атвори билан илтимос [қилиш]да ўзиб кетган бўлса, у ҳузурига борадиган киши энг яхши тўхташ жойидир.

Унинг сўзи:

Умайя мени сахий бўлиб қолганимга маломат қиляпти, унинг маломатига дарду алам таслим бўлиб қўшилади.

Қўлимда бор нарсанинг [кегишига] ва олачипор илон тешигини ташлаб чиқаб кетишига тўсқинлик қила оламанми?

У [илон] ўз танасидаги ғазабининг ҳада қилиб юборса ва дирҳам унинг икки кўзида буюк бўлиб қолса, [қаршилик қиламанми?]

Демак олий ҳимматликни қўлга киритишда у авлороқ ва сахийликда унинг ўрни карамлироқдир.

Унинг сўзи:

Менинг бармоқларим бор, улар бой бўлади ҳам, ҳалок бўлади ҳам, гўё бу булутларнинг кўтарилиши ва ўлимнинг келиши.

Фақат камбағалнинг ашулаларидан ёзилман ва фақат қиличнинг силкитилишидан юрагим сиқилади.

Ундан, зоҳидлик ҳақида:

Қоронғи зулматида ва кундузнинг нурида қудратли соқчининг каромати [мавжуддир].

Фалак айланиб туради, қутб тўхтаб туради, юл-
дузлар [ўз] ихтиёрсиз ҳаракат қилади.
Осмон таги йўқ ер тепасида таянчсиз турибди.
Ер юзи дарахтлар барглари [билан қопланган]
чиройли боғларнинг нафис гиёҳлари билан тов-
ланиб турибди.

Унинг ичадиган [нарсаси] битта, ранглари эса
турли-туман: сариқ ва анор гуллардан [иборат].
Илми мустақкам [кишилар]нинг ҳаммаси бу
қудратли тангри санъатиданлигига гувоҳлик бе-
ришган:

У бутун махлуқотни яратувчи ва уларга ризқни
ёйиб қўювчи, подшоҳлик подшосидир.
Унга ўхшатишган, шерик қилинган ва ёнма-ён қў-
йилганлардан энг юқори турувчи ягона ҳақимдир.
У шундай зотки, бирор ншдан хавфсираганимда
«э парвардигор, офатлардан мени сақлагин»,— де-
днм.

Хавфсираган ва қўрққан нарсаларим тугагандан
кейин, мастлик ва қайсарлик [ҳолати]га қайтдим.
Эй замона офатларидан ғофиллар ва тақдир ҳу-
жумларининг кишилари,

99

Бу диёрда аввал ҳам [одамлар] тўхтаган ва
яшаган, қани у диёр аҳллари.

Ўткинчи замонда [яшаган] подшоҳлар қани, қа-
ерда? Улар излари асарини ҳам қолдиришмади.
Ҳар бир мардонавор, итоат эттириш ва манъ этиш
ҳақида буйруқ берувчи ва беҳисоб қўшин эгалари
Бир оз тахт сўрадилар, бошлиқ бўлдилар ва ҳукм-
ронлик қилдилар, кейин тунги суҳбатдошлар учун
ривоят бўлиб қолдилар.

Уларнинг кумуш ва олтинлардан тўплаган хазина-
налари уларга абадий ҳаёт бермади.
Ҳисоб-китоб кунни уларни сақлаб қолаолмади, ле-
кин у [хазина]лар юкнин улар гуноҳларига қў-
шиб олиб кетдилар.

79. АБУ-Л-ҲУСАЙН АЛ-ҲАСАНИЙ АЛ-ҲАМАДО- НИЙ.

У ас-Соҳиб [ибн Аббод]нинг набираси Аббоднинг
отаси. У Ҳамадонда шарафли, нуфузли ва давлатманд-
лардан эди, худди Яҳё ибн Умар ал-Алавий Бағдодда
[бўлгани каби]. Адаб ва шеърятда у ерда худди ар-
Розий ал-Мусавий ва ал-Муртазо ал-Мусавийлар каби
эди. Ас-Соҳиб у билан қариндошлигидан фахрланарди

ва у билан муносабатини шарафларди. У мурувватда бошлиқларнинг энг улуғи ва ўз юки билан энг қудратлиси эди. Унинг фозил адиб суҳбатдошлари ундан ажралмасди ва унинг қўллаб-қувватлашидан четда қолмасди. Улардан қайси бири кўнгли хоҳлаган бирор овқатни сўраса, [ал-Ҳамадоний] ошпазларга уни тайёрлашни ва тамоман ҳозир қилишни буюрарди. Уни иштаҳа билан ердилар. Уларга бир куни дебди: «Бизга келинлар, кунни мукаррам қилиб ўтказамиз». Улар дебдилар: «Қайси бир куники, саййидимиз унда мурувват қилмадилар». У дебди: «Карамлилик жиҳатдан эмас, балки ток новдаси⁸¹⁶ жиҳатдан [кунни] мукаррам қиламиз» — «Буни қандай қилмоқчисан», — дебди улар. «Карамлилик фазилатлари, манфаатлари ва хайрлик томонларига фарқ бўлиб, ток новдасининг қуруқ шоҳларини ёқамиз; сикбож¹⁸⁷, хом узум шарбати ва пишган узум шарбатидан тайёрланган ҳалво, булоқ сувидан ичамиз ва майини чегаралаб ўтамиз». — «Бу раъйга хоҳиш йўқ», — дедилар улар. [Шоир] буларнинг ҳаммасига буйруқ берди. Уларнинг куни яхши ўтди. Унинг байтларини олиб юрардим, йўқолиб кетди. Улардан ёдимда қолгани шам кўтариб турган чўри ҳақида унинг сўзи:

Оқшом [қўлида] шам билан у мағрурона бизнинг олдимизга келди, унинг [шам] билан туриши худди маёқнинг учига ўхшарди.
Гўё шам билан у ошиқларини ҳалок этаётгандай эди ва оловни қонга алмаштириб, тож қилиб кийиб олганди.

Қасидадан унинг сўзи:

Унинг орқага суриши, сабаб кўрсатишига ва висоли сувининг ҳижрон билан лойқаланиб кетишига тоқат қилолмаймиз.
Агар кунлар ўзининг яқинлашишига бахиллик қилган бўлса, тунлар уни хаёлга келтиришга ёрдам беради.

100 Уша [байтлар]дан:

Нафс унинг ёмон ишларини ундан ҳайдайди ва қалб ҳаддан зиёд гўзаллигини унга хоҳиш қилади. У яқинлари билан ноз-неъматда ўтказган қанча кунлар бўлмади, унинг ҳаёти ёшлигининг гуллаган ва янгидан бошланаётган давридадир.

Ушандан, ас-Соҳибга бағишланган қасидасидан унинг сўзи:

Агар мен унинг ўзига яқин тутаётган кишиси бўлганимда, албатта уни сопол идишга солардим ва унинг шохлари кўкариб чиқарди. Ҳатто гоҳо унинг Фотималари ва гоҳо Зайнаблари уни пайғамбар [даражасига] кўтаришган бўларди. Бир банда учунки, у сенга шундай зот [аёл]ларни инъом қилди, улар менинг қўлимни ҳадяларга тўлдиришди ва мени насабим бир бўлган кишидан фарқ қилишди.

Ҳайит олдидан [қуйидаги шеърини ёзиб], бир товоқ кумуш ва унга подшоҳлар ишлатадиган ниддни¹⁸⁸ бирга қўшиб, ас-Соҳибга [юборган экан]:

Ҳайит равоқингга келиб, нурингдан нур олиш учун сени зиёрат қилди. Мен ҳадя қилганим ниддни қабул қилиб ол, бу аттор сенинг ахлоқингдан ўғирлаб олаётган нарсасидир. Идишни зариф нарсаси билан бирга олиш вожибдир, у билан товоқни ўз идишларингга қўшиб қўй.

Бунинг жавоби ниҳоятда зариф эди. У йўқолган [наrsa]лар қаторида йўқолиб кетди, чунки фалокатлар ўқи иштиёқи қимматбаҳо нарсаларга [тушади]. Агар уни топсам, ушбу варақ ҳошиясига қўшиб кетаман, буюк тангри хоҳласа.

80. АБУ-Л-ҲУСАЙН АТ-ТАҒЛИБИЙ.

Аш-Шайх Абу Бакр — тангри унга мададкор бўлсин — менга [қуйидаги шеърини] айтиб бериб, деганди: «Ибн Абу Аллон ал-Аҳвазий менга Абу-л-Ҳусайн ат-Тағлибийнинг қасидасидан кичкина [нарсалар] ҳақидаги [шу байтлар]ни айтиб берганди:

Агар кўз қирраси билан энг баланддаги кичкина юлдузга назар ташласанг, у юлдузлар тепасида [турган бўлади]. Бешта бармоқнинг энг кичиги узук тақишга энг лаёқатлисидир. Найзанинг энг кичик боғланган жойи унинг тиги олдада бўлиб, бу ҳалок этувчи тигнинг бошланишидир.

Динор ҳам худди шундай, унинг ҳажви кичик бўлса ҳам, у қиммат нарсадир, унинг доим дирҳамдан юқори турганини кўрасан.

Бошқа бир [киши] менга унинг кўса мутакаббир ҳақидаги [шеърини] айтиб берганди:

Бир мутакаббирки, ўзининг қандай шакллантирилганини ҳали қуёшга солиб кўрмаган. Агар қуёш унинг юзига тушса, ўз кибрлигига минг [марта] пушаймон қилади.

81. АЛ-ХАЛИЛ ИБН АҲМАД АЛ-ҚОЗИЙ АС-СИЖЗИЙ.

Фозил қозилардан ва уларнинг машҳур адибларидан. Унинг шеърлари фақиҳларга хос, [мана бу] сўзи каби:

Кексалик ёшликдан ёқимлироқдир, уни [оққа] бўялиши билан маломат қилма. Буниси [соч қораси] қарға бўлса, униси лочиндир, ахир лочин қаргадан яхшироқ-ку.

Унинг сўзи:

Кимки менга ҳаддан зиёд жафо кўрсатган бўлса, мен унга [шундай] қилмадим. Ундан оладиган ўчим шуки, унга мулойим бўлиб, уни ҳижолат қиламан.

Унинг ҳазил билан [айтилган] сўзи:

Агар якки кўз ҳушёрликдан ухлаб қолган бўлса, шубҳасиз унинг милки мускуллари кучсизланиб қолган бўлади. Ким ақлли бўлса, бод [чиқаргани]га узр сўрайди, кимки нодон бўлса, у [ўзини] соқолининг ўртасида [ҳис этади, яъни кеккайган].

Жиддийлик билан [айтган] сўзи:

Ёним ўлим ва охиратдан хавфсираб ўриндиқ билан келиша олмаяпти. Кимки ўлим талвасасидан қўрқса, уйқу лаззати нима эканини билмайди. Экин экинш ниҳоясига етди, шубҳасиз, экинган экиннинг ҳосили кам бўлади.

82. АБУ ДИРҲАМ АЛ-БАНДАФИЖИИ.

Аш-Шайх Абу Бакр — буюк тангри унга мададкор бўлсин — унинг қитъасидан менга айтиб берганди:

Қачон мавлойимни улардан афзалроқ деганимда, фазилатли ҳисоблаган кишимни камситган бўлман.

Агар йигит шамширини бу ҳассада уткирроқ деса, у шамширини камситишини ўйлаб кўрмаганмисан?

Яна ундан:

Бу дунё ўткинчи бир ҳаловат эканини, у [ҳаловат] учун орамизда уруш [олови] ёниб турганини кўрмаганмидинг?

102

Агар у [ҳаловат] учун итоаткорлик либосинг билан рақобатлашсанг, ҳолдан тойишлик ҳалок қилади.

83. АБУ МУҲАММАД ЯҲЁ ИБН АБДУЛЛОҲ АЛ-АРЗАНИЙ.

Бағдоддаги луғат мударрислари ва хаттотларининг энг яхшиларидан бири. Абу-л-Фазл ат-Тамимий менга ҳикоя қилиб, деганди: «Бир куни у билан Баҳоуддавлал¹⁸⁹ қароргоҳида бўлиб, у ернинг юқоридан Дажлага қараб турган минорасида малиҳ қорачадан келган бир йигит билан ўтириб эдик. Хурмо майидан ича бошладик. [Ал-Арзаний] бадиҳа шеър айтиб юборди, ундан:

Биз гўё эрталабки тонгга қараб турган минорадамиз, манзилимиз икки ас-Симок¹⁹⁰ билан ан-

Нажм¹⁹¹ ўртасида [тургандай].

Пастимизда кенг шаҳар, булут қўллари унинг учун гулдор ва йўл-йўл матолардан гунчалар тўқиб берган.

Дажла ўз кўпикларининг кетма-кет такрорланиши билан тартиб ўрнатувчи маҳкама турмасининг тўкнлган занжирига ўхшайди.

Қадаҳларимиз ўзида бор нарсанинг иштиёқи гирдобида айланяпти, демак улар яшаш жойидан маҳрумлигига нисбат берилган.

Агар Умр ал-Ҳабисда менинг турар жойим бўлганда, узум новдаси сутидан тилларанг май келган бўларди.

(ал-Ҳабис Шом ёки ал-Жазирадаги жойлардан бири).

Лекин биз уйимиз на тоға ва на амаки бўлмаган шаҳарда бўлгани учун хорланамиз.

Шундай, унинг ранги сенинг рангингни гўзал қилади ва унинг ранг ва ҳидда мушкка ўхшашлиги зоҳир бўлади.

Бошқа [киши] унинг уйлангани, лекин ёқтирмагани ва уни [ўзидан] узоқлаштириб, наргисга ўхшатгани бир хотин ҳақидаги [шеърини] менга айтиб берганди:

Эй Абу Исҳоқнинг қизи, сен наргисмисан? Ҳақиқатан сиз ҳар икки шахс [отанг ва сен] ҳам лапанглаб турасиз.

Икки оёғинг яхши, бош оқ, юзинг сариқ, жисминг эса ориқдир.

84. АВҲАД АЛ-МАЛИК АБУ ТОҲИР АЛ-ҲУСАИН ИБН АҲМАД ИБН ҲАССУЛ.

Устоз Авҳад ал-Малик лақаби билан юритилади, у вазирилик учун тарбияланган ва унинг ўрни вазирлар ўрнидир. У ал-Устоз сафий ал-Малик Абу-л-Ало амакисининг ўғли. У луғатда балоғатли, шеърларида лафзи ҳайитдаги хоҳишларга яқин ва қатъий назмга тизилгандир, [мана бу] сўзи каби:

Ичмоқчиман, фақат баҳорни кечиктирмай қабул қил ва чарчашни таъна қилувчини қўйиб юбор. Узоқ сақланган майни менга ичир, у гўё ёниб турган оловдай бўлсин.

Боғлар тилларига назар сол, булутлар меҳрибонлиги кетма-кет ҳаракатга тушиб қолди.

Боғлар дарахтлари гуллаб, оқ-кулранг нуқталар [тушган]га ўхшайди.

Шамол дўстлар ва севувчилар учун шифо бўладиган ҳаракат билан у [боғ]лар томонга эсиб, яқинлашиб келмоқда.

Гўё янги узилган бир нарсани, кузатувчи кўзининг бир лаҳза [назар солишини] сен унга ҳада қилгансан.

Варақлар хурсандчилик билан шохлар ҳимоясида ухламай кечани ўтказаяётган чўриларга ўхшайди. Мен ифлос қилувчи нарсдан қутқариб, кийик боласига [қўйиб юбор], кўзёшларимни ёғаётган булутлардан халос эт.

Унинг [шу] сўзи каби:

Шундай бир йигитки, мени кезиб юришга ташлаб қўяди ва норозилиги туфайли менга тимсол-нигинга ҳадя қилади.

Гўё Сурайё унинг зирагидаги нурга кафил бўлиш учун пастга тушгандай бўлди.

Унинг рисоаларидан:

Мавлойимни зиёрат қилишдан ёмғирлар мени қайтарди, у [мавлойим] бармоқларининг ато этиши ва денгизининг ҳадялар билан мавж уриши, саҳийлигининг сероб қилиши, карамлилик ва ҳаё жиҳатдан тўла қондирилганлиги [ёмғирнинг] ўзгинасидир. Сўнгра у яша мени шундай нарсадан сақлаб қолдики, биз унга яқинлик туфайли оғир хавфу хатар ва қўрқинчлар ўрнашиб олган лашкаргоҳда эдик, у ерда отларга инсбатан филларнинг гарданлари кўпроқ тўхтаган эди

Бошқасидан:

Мавлойим ҳовлисида шохлари осилиб турган ва новдалари қурмаган умидларни экдим, лекин унда фақат жамоатдан орқада қолиб кетиш ҳосилини йиғдим, улар хизмат ва итоаткорликда мен билан маълум чегарагача югурмадилар ва моҳирликда менинг ўқим каби отолмадилар.

Бошқасидан:

Тангри паноҳ берсин, унинг саховатидангина ёрдам сўрайман, магар тупроқ чайнашга муҳтож бўлган бўлсам ёки у менда мақтовдан бошқа [нарсани] сезган бўлса ёки шамшир тиғи ғурурлигимни меҳмонга чақирган бўлса ҳам.

Бошқасидан:

Болалик хоҳишлари ҳозирлигига ва йигитлик [дахти] новдаларининг яшнаб туришига ишондим.

104. 85. АЛ-ҚОЗИЙ АБУ АЛИ АБДУЛВАҲҲОБ ИБН МУҲАММАД.

Илғор киши, илми ниҳоясига етган, чўнтаги эса қуруқ, қўлга киритиб бўлмайдиган [фазилати] эҳтиёт қилинган, этаги ҳеч ифлос бўлмаган, унинг куни ва туни олий жанобликда бир хил бўлган. Зоҳидлик, ҳудожўйлик ва тамадан четда туришда унга ўхшашни Нишопур кўрмаган. У аҳёнда илғор адиблар [тарзида] шеър айтарди. Худди мана бу сўзи кабики, буни ал-Ҳоким Абу Саъид Абдурраҳмон ибн Муҳаммад ибн Дўст¹⁹² — тангри унга мададкор бўлсин — менга айтиб бериб деганди: «Менга у ўз [шеъри]ни айтиб берган:

Ешлик айёмлари билан дўстлашдим, у ўз айём-
лари билан менга яқинлашдию, ўтиб кетди.
У менга мерос қилиб кўлмак соч оқини қолдир-
ди, худди ўтиб кетган тундан кейин келган субҳ
каби».

[Абу Саъид ибн Дўст] айтган эди: «У менга яна
ўзининг [шу шеърини] айтиб берганди:

Қийинчилик туфайли қандайдир азият чеккан
кишининг шикоятидан нима [фойда].
Игит учун энг яхши нарса сабрдир, чунки сабр
хурсандчилик калити»¹⁹³.

86. АЛ-ҲОКИМ АБУ АЛИ АЛ-ҲАСАН ИБН МАН-
СУР ИБН АЛ-АЛО АД-ДАРОБИЖАРДИЙ АН-НАЙ-
СОБУРИЙ.

Еш жиҳатдан ҳокимларнинг йигитларидан, илм ва
фазилатда уларнинг машойхларидандир. Гўё ал-Бух-
турий ўзининг [шу] сўзи билан уни назарда тутган:

Агар ёшликдаги донолик диққат билан қарайди-
ган киши ақли билан кузатилса, у сочи қора кек-
салиқдир.

Унинг адаби серҳосил ва шеърлари гўзалдир, худ-
ди ғазалда [айтилган] маана шу сўзлари каби:

Унинг пешонаси тепасида дур билан боғланган
мушк зашжирлари қуёшдай нур сочиб турибди.
Агар ақиқ тагига лаъллар тизилса, қовоқлар
ёқутлари олтин устига сочилиб кетади.

105

Унинг сўзи:

У ўтиб кетган жойдан сен ўтадиган бўлсанг, туп-
роқ майдаланган анбарга айланиб
Атрофга ёқимли ҳид таратиб турган деб ўйлай-
сан, гўё унга абир¹⁹⁴ билан кучли ҳид сочувчи
мушк қўйилгандай.

Унинг сўзи:

Қачон улар кетишга бир-бирларини даъват этиб,
видолашгач, кулранг туяларни ҳайдовчилар улар-
ни тез юргиза бошладилар.

Уша бекатларда йиғлаб юрдим ва улар қадамининг изларини юзларимга сурдим.

Баҳор ҳақида унинг сўзи, қитъадан:

Сенинг уйда туриб қолишинг узоққа чўзилиб кетди, фазо саҳнига сайр қилишга азм қил. Боғлар ҳусни ва уларнинг ёқимли ҳиди учун ўрингдан тур, улар орасидаги мушк ва абирни ҳидлаб кўр!

Уларнинг бадний гўзаллиги ажойиб бўлиб кетибди ва улар худди жаннатнинг ранг-баранг кийимларидан кийиб олишгандай.

Уларнинг ҳидлари тарқалиб кетган ва гиёҳлари қалбга ёрқин нур ва хурсандлик бахш этган.

Куз ҳақида унинг сўзи:

Замона ранглар гўзалликларини жамлаб, хурсандлик ва мавсум ёқимлилигидан кулиб турибди. У ҳавони қўзғотиб юборгани учун, ҳаво мастга ўхшаб уён-буёнга чалғимоқда.

Тун пардаси атрофга худди ҳижрон бекатларига ёйилгандай ёйилиб кетган.

Замона ҳусни ва унинг ёқимлилигига, дарахтларнинг турли ранглар билан безаниб олганига назар ташла:

Қизил [ранг] орасидан сариқ ранг унинг тепасида худди ақиқ соф олтин билан қоплангандай [нур сочиб] турибди.

Анави шохлар эгилиб, севишганлар видолашиш кунда қучоқлашиб турганига ўхшайди.

Барглар ҳаво уфқида муҳаббат туфайли ақлдан озиб кезиб юрганлар қалби каби чалғиб учиб юрибди.

Шамол энг яхши вақт ва замонларда боғларга ўз сочадиган нарсасини ҳадя қилган.

Бу ҳаёт ўзининг турли томони билан қандай ёқимли, ҳодисотлар кўзлари у туфайли юмилиб қолсин.

87. АБУ-Л-ҲАСАН АЛИ ИБН МУҲАММАД АЛ-ҲИМЯРИЙ.

Нишолурдаги катта амалдорлардан, адиб, фозил шоир. «Ал-Ҳатима»га озгина шеъри киритилган Абу Али аз-Зоҳир аш-Шоир ал-Балхий¹⁹⁵ ҳақида [шундай] дейди:

6 Шеърлари қўлбола бир дўстимиз бор, сафар ва мусофирликни у ёқтирмайди. Лекин унинг суҳбатдаги фазилати ҳаққини риюя қилиб [шу шеърни] унга айтдим.

Ҳазалда унинг айтгани:

Қоракўз бир йиғитки, кўзларни сеҳрлаб қўяди,
қип-қизил ёноқ билан у мени йўлдан адаштира-
япти.

Унинг саллагулларига бинафша яқинлашса, ме-
нинг қалбимда дарду ғам тўлиб тошиб кетади.

У яна шундай дейди:

Абу-л-Фазл нуқсон биродари, нодонлик ва жаҳл
амакисидир.

У одам боласидан [тарқалган] эшак, хачир уни
кўтариб юради.

88. АБУ-Л-ҚОСИМ АЛИ ИБН АЛ-ҲУСАЙН АЛ-АЛИМОНИЙ.

Асли Райдан, лекин бошқариш [ишлари]ни тарк этгач, Нишопурда муқим туриб қолди. Малиҳ, зариф шеърлар айтади, худди бир бошлиқни кутиб олиш ҳақидаги мана бу сўзи каби:

Қанча вақт унинг сафарига қалбим у билан бир-
га юрган кишини қандай кутиб олсам экан.
Қалбим унинг борлигида унга хизмат қилгани ка-
би йўқлигида унинг хизматини ўтайди.

Вазир ҳақида унинг сўзи:

Шайхнинг таржиман ҳоли зикр қилинган саргу-
заштдир, бизга қилган меҳрибонликларига та-
шаккур.

Ҳар бир карамли учун унинг ҳузурига итларнинг
панжара [катак]даги ўрни каби ўрин белгилан-
ган¹⁹⁶.

89. АЛ-АМИР АБУ-Л-ҚОСИМ АЛИ ИБН АБДУЛ-ЛОҲ АЛ-МЕҚОЛИЙ.

Ал-Амир Абу-л-Фазл — тағри унинг шон-шарафи-
ни давом эттирсин — ўғилларининг энг каттаси¹⁹⁶,
уларнинг энг адаблиси ва энг билимдонидир. У карам-

лиликда олий жаноб, табобатда олдинги [киши]дир. Унинг шеърлари рўёбга чиқмаган, чунки у ўзи уларни назар-писанд қилмай ва ўзи ҳақида ёмон фикр туғилишидан [сақланиб], уларни изҳор қилмайди. Хотирам ундан олиб қолгани шиддатли иссиқ ҳақидаги унинг сўзи:

Жазирама иссиқ бизни пиширяпти, ҳамма пишган нарса билан эса чивинлар овқатланяпти. Рўзага тайёрланган овқат ичига кириш учун иссиқ чегаралари ва зарарлик уни пойлаб турибди.

107 Унинг ажойиб [шеър]ларидан ниманки топсам, буюк тангри хоҳласа, албатта ушбу китобга киритаман.

90. АЛ-АМИР АБУ-Л-АББОС ИСМОИЛ ИБН АБДУЛЛОҲ¹⁹⁶

Яхшиликлари кўп, фазилатлари ҳаддан зиёд, ўзи карамли, табнати шарафлидир. Қаёққадир чиқиб кетганда, отаси ал-Амир [Абу-л-Фазл]га — тангри улар ҳар иккисига мададкор бўлсин — шеър ёзган экан, ундан:

Агар мен айрилиқ тонгида эрта йўлга чиқиб, ал-Амирга хизмат қилиш учун отнинг олдида турган бўлганимда,

Орзу умид хабарчилари албатта менга кўринган ва хурсандликнинг яширин суҳбатлари мени мулойим кутиб олган бўларди.

Лекин мен у [отам]нинг изидан [узоқ] масофада турибман ва қалбим йўлга тушишга ошиқмоқда.

91. АБУ-Л-ҲАСАН АЛИ ИБН АБДУЛЛОҲ АД-ДИЛШОЗИЙ¹⁹⁷.

Пойтахт [Нишопур]да — тангри у ерни ҳимоя қилсин — рисоалар девони котибларидан, чиройлиликда унинг юзи, юз аломати ва сочи бир-бирига мутаносиб. Унинг ёши сочига нисбатан афзалроқдир. У Нишопурдаги зодагонлар онласидан. Бир ғулом аскар ҳақида [шундай] дейди:

Эй жанг жиддийлиги ва ҳазилини қамраб олган ва назар солиш шамширини яланғочласа, одамларни асир қилиб олувчи,

Икки кокили човган ўйини ёғочига ўхшаса, юзи унинг майдони, қалбларимиз эса унинг тўпидир.

92. АБУ МАНСУР АБДУРРАҲМОН ИБН САЪИД
АЛ-ҚОИНИЙ¹⁹⁸.

Аш-Шайх Абу Бакр — тангри унга мадаккор бўл-
син — унинг [шу шеърини] менга айтиб берганди:

Эй уйимга қадам қўйган кимса, мени кўролмай
ўтиб кетдинг, агар уйда бўлганимда, қандай бах-
тиёр, бахтиёр бўлардим.

Агар ёнимда минг динорим бўлганда, унинг ол-
дига минг динорни сочиб юборган бўлардим.

93. АС-САЛЛОМИЙ БУХОРОДА МУҚИМ ЯША-
ГАН¹⁹⁹.

Унинг малиҳ, зариф [шеърлари] бор, худди мана
бу сўзи каби:

108

Ас-Салломий айтади: «Қайғум ажойиб, унинг энг
кичиги қиёслашда энг каттасидир.

Ундан биттаси шуки, мен бир чўри сотиб олган
эдим, лекин ўзим унга хизматкор бўлиб қолдим».

[Мана шу] сўзи каби:

Ас-Салломий деди: «Агар маҳрум бўлган ва
мискинни кўрмоқчи бўлсанг,

У шундай кишики, тарвуз [пишган] пайтда унинг
енги орасида пичоқ кўрмайсан».

94. АЛ-АСМАЪИЙ.

Уша ер [Бухоро]да муқим яшаган.

Аш-Шайх Абу-л-Ҳусайн Муҳаммад ибн Касир —
тангри уни раҳмат қилсин — Бухорода вазирликка та-
йинланганда, ал-Асмаъий [шундай] деган экан:

Абу-л-Ҳусайн Муҳаммад ибн Касир учун сен —
вазирликнинг бошқарлиши кўплик қилмайсан²⁰⁰.

Бошлиқлар ва тинглаганлар бу [байт]га таажжуб-
ланиб, унинг енгил қабул қилиниши ва матлаънинг қу-
лай олинганига таҳсинлар айтдилар. Бир байтда куня,
исм, отанинг исми ва [туғилган] шаҳарни зикр қилган
кишилардан бири Абу-л-Қосим ал-Алимоний эди, у
шундай деган:

Шухратли шайх Абу Али Муҳаммад ибн Исо ад-
Домғонийга²⁰¹.

Исм, отанинг исми, бобонинг исми ва отанинг бо-
боси исмини Абу-л-Ҳусайн ибн Балқин ўзининг Абу-л-

Фазл ал-Оризга Райда [ёзган] шу сўзида зикр қилган:

Кўриб турибмизки, подшоҳлик юз берган ва [уни] турлича тасарруф қилган ҳодисотлардан кейин, Зайд ибн Муҳаммад ибн Али ибн ал-Қосим байроғи остида қарор топди. Агар сени қатл этсалар, сен уларнинг уйларини Атия ибн ал-Ҳарс ибн Шихоб [ёрдами] билан вайрон қилган бўласан.

Бу ал-Асмаъий шеърларининг зариф саналганларидан унинг сўзи:

Эрталаб у билан учрашиш қалбимни гаровга олди ва бахт келтирувчи ойга иштиёқим қўзғалиб кетди.
Кўз ташлаши сарахсийлик, ички [тузлиши] марвлик, лафзлари бухоролик, қадди эса балхликникига ўхшайди.

95. АБУ АЛИ АЛ-ҲУСАЙН ИБН АҲМАД АЛ-ИСФАРОИНИЙ.

Исфароиннинг ақлда, фазилатда, котибликда, зарифлик ва юлдузлар [сири]ни билишда энг яхши ва ягона [киши]ларидан. У дейди:

109 Эй шуҳратли шайх, азиз [киши] ўз манзилидан бошқа ерда хорланади.
Туришим чўзилиб кетди ва мусофирчилигим охирига етди, муҳтожлик бошимга тушди, сен эса азизсан.

У дейди:

Чоршанба кунини ҳалокат унга ҳалок бўлувчи кийинини кийгизганда, айтдим:
Эй ўлим ҳокими [Азроил], уни мендан олдинг, энди уни эгаси [тангри]га қайтариб бер.

96. АБУ НАСР АЛ-МУҲАЛЛАБИЙ АЛ-ҚОИД.

Турилиши Исфароинлик шоир [бўлиб], келиб чиқishi жиҳатдан проқликдир. Кўчманчи арабларга қўшилиб водийларни кезди, улардан [кўп нарса] олди, нотиқликда уларга ўхшашга ҳаракат қилди. Аш-Шайх ал-Имом ал-Муваффақ — тангри унга мададкор бўл-

син — ёшлик вақтида кетма-кет касалга йўлиққанда,
[шоир] унга ёзган экан:

Дўстларимдан бири «У ўзини ўлим гирдобига
гарқ бўляпман деб ҳис этмоқда,— деганида, улар-
га дедим:

«Сизларга қийин, агар бир йигит ўлаётган бўлса,
унинг ҳинд шамшири тигидай [ўткир] тили бору
гапиришни секинлатиб қўйибди.

Эй Ибн Муҳаммад, агар ўз уйингдан ўлим билан
гойиб бўлган бўлсанг, мен учун қанча чўнтак
йиртилади.

Фазлим райҳони билан [турли] иқлимларда улуғ-
лик қўли зийнатлаган қанча ёмонлар оёқ ости бў-
лади.

Дунёимда лаззатнинг ҳалок бўлганини кўрмадим,
шодалар тўқиб юрувчи оҳулар [ҳали] мenden
фойдаланишгани йўқ.

Фазилатим юлдузлари билан қуёш тиши ёлвираб
турган киши бўлсам ҳам, улуғлик ўриндиги мени
хурсанд қилмади».

97. АБУ-Л-ҚОСИМ ҲИББАТУЛЛОҲ ИБН МУҲАМ- МАД АЛ-ИСФАРОИНИЙ АЛ-ФАҚИҲ.

Бир аттор²⁰² ғулом ҳақидаги унинг [шеъри]ни мен-
га айтиб беришганди:

Карашмали қарашни билан икки юзидаги човган
ўйнайдиган ёғоч каби кокили жонимни овлаб
олди.

Қандай қилиб унинг сифатларидан сақланишни
ўйламаган эканман, аттор энг яхши ов қилар
экан²⁰³.

98. ИБН ҲИЛОЛ АЛ-АСҚАРИЙ.

Унинг қасидасидан менга айтиб беришганди:

Бон [дарахти] шохлари остидаги шақоик²⁰⁴ худди
пашшахона остидаги келинларга ўхшайди.

Дажла осмон каби зангор [бўлиб], кемаларининг
унда [юриши] худди ҳилолларга ўхшайди.

99. АБУ СОЛИҲ САҲЛ ИБН АҲМАД АН-НАЙСО- БУРИЙ АЛ-МУСТАВФИЙ.

Унинг шеърлар девони бўлиб, унда адабий девон
ва ёзилган шеърлар мажмуаси ва илғор [нарса]лар-

нинг энг қадимий санъати келтирилган. Ундан Абу Саъд ибн Армак ҳақида меҳржон²⁰⁵ муносабати билан санъаткорона ёзилиб, имзо чекилган қасидадан [шунини] ёзиб олдим:

Ибн Армак олий жаноблик йўлидан юрди, агар у ердан Ҳотам юрганда, тўғри боролмаган бўларди.

У ўзининг ас-Снмок юқори чўққисини ва энг бахтли юлдуз қирғоғини эгаллаб олган ҳиммати билан юқори даражага кўтарилди.

Ушандан:

Энг яхши нарсалар сенга ҳадя қилинди ва менинг ҳадям [бўлмиш] мақтовнинг ҳуллаларини²⁰⁶ қўлим сенга ёзиб қўйяпти.

Ҳадялар ўткинчидир ва улар замона аччиқлиги учун қояга [йўнилган] нақш боқийлигидек боқий бўлиб қолади.

Ёш зотли туяни бошқаларидан сақлаб, энг азиз ов [ҳайвонлари]га қўшиб қўйдим.

Бахт-саодат, саломатлик ва офиятнинг давом этиши ва шон-шарафнинг абадийлиги учун меҳржоннинг яхши ўтказ.

Энг яхши фазилатли одатлар ҳақида унинг сўзи, қасидасидан:

Қиш мени қашшоқликка дучор қилди ва бокира қизларга машғул бўлишни унутишга мажбур этди.

Ушандан:

Бекорчилигим илтимос қилган нарса [ишсизлик] ва ётиш, жойим у туфайли қаттиқ бўлиб қолган қарз,

Қандай замона, маҳбубдан ажралиш, қишнинг совуғи ва қашшоқлик,

Жам бўлиб, мени кузатишди ва ваъда қилинган жойда мени учратишди.

Бу [қасида] узун, ниҳоят осон ва шириндир, ҳақиқатдан унинг айрим қисмидан ташқари худди шундай бошқа бўлақларини ҳам ёзилиши керак эди. Унинг са-

зақ ҳақидаги [шеъри]дан девон ходимларидан баъзи-
си ҳақида:

Агар киши ўз фазилати ҳақида ҳикоя қилса, уни
диққат билан тингланг ва «ҳақсан» денг.
Гўё девоннинг топшириғини у бир ўзи бошқари-
шини қўлга олган ва [иш] тартибга солинган.
У Султоннинг ҳамма ишларини ақл билан бажар-
ган ва ўз молидан яшириб қўйилганларини тамом
қилган.

Ушандан:

У [иш]лар тadbирга белгиланмаганда, уларнинг
излари йўқ бўлиб кета бошлаган бўларди.
Аҳоли муҳтожликда қолиб кетган, уларнинг бош-
лиғи эса бутунлай фойдасиз бўлиб қоларди.

Ушандан:

Кишилар буғдойдан нимани янги деб санаган
бўлсалар, уни ҳадя қилаётганларини кўриб ту-
рибман, ундан буюк ва нозик нарса йўқдир.
Ҳар ким имконияти миқдорига қараб бу сазақ
расм-русумни жойига қўймоқда.
Уларнинг хатти-ҳаракатларидан ўзимни тийдим
ва тонгда ўзиб кетишдан тўхтадим.
Агар жоним ихтиёримда бўлганда, сизлар ҳузу-
рингизда уни товоққа солиб сарфлаб юборган бў-
лардим.
Лекин мен истаган нарсам эришиб бўлмайдиган
бўлиб чиқди, кучим етмайдиган нарсанинг оғир-
лигини тарк этдим.
Ҳамиятимда [бировни] хорлаш йўқ, шунинг учун
ҳам қоғозлар қисқарди.

Унинг баҳор ҳақидаги қасидасидан ва бунинг ал-
Бухтурий шеърлари каби қофиялар билан боғланиб
ёзилганини кўрасан:

[Баҳор] пайтини ўз жиддийлиги либосида кўр-
маяпсанми, у муккайиб қолгандан кейин орамиз-
га йигит бўлиб қайтиб келди.
Қаерга пойафзал ва қадамнинг теккан бўлса, ўша
ерга унинг яшил забаржадидан ёзилган [наrsa-
ни] жомга ўхшатасан.
Гўё дунё ўз гўзаллиги учун нур ва гуллардан ти-
зилган безакларга ўралиб олгандай.

Унинг [чиройли] кўриниши учун соф майни ич,
қуш, торлар ва куйларни тингла.
Қунигни яхши ўтказ ва унинг шартига роя қил,
чунки сен кабилар ҳақиқат ва шартларга роя
қилувчидир.
Баҳорга келсак, у адирларни жонлантирди, туп-
роқ юзи даҳрнинг турли кўринишидан табассум
қилиб турибди.
Ер гўё жило бериб, кулиб турибди, ҳаво эса унга
гайрликдан тинимсиз кўзёш тўкяпти.
Неъматни учун шукр айтиб, эрталаб боққа кел,
худди мени неъматга эга қилганинда, сенга айт-
ган ташаккурим каби.

Унинг меҳржон ҳақидаги [шеъри] дан:

112

Меҳржон сенинг ҳузуринга энг яхши вақтда кел-
ди, у сенга аҳд қилган нарсасини албатта бажа-
ради.
Жонда руҳни зиёда қиладиган куйларни ва янги
туғилган чақалоқ яхши кўрадиган ашулаларни,
Ёқимли таъм, сариқ ранг уни зийнатлаган, мушк
каби ҳид сочиб турувчи майни [меҳржон олиб ке-
лади].

Дўстларидан бирига ҳожатманд бўлиб ёзган экан:

Эй ўз биродарлари ҳожатини адо этувчи ва эҳ-
сонни билан мақтовни сотиб олувчи,
Эй бизга мушкуллик тушганда, уни ўз имкони
билан ёзиб юборувчи,
Ходими бир ҳожатни [чиқариш]ни сўрайдики,
уни ушлаб қолиш учун тарозиси палласи босиб
тушиши керак.

Қарилик кунлари ҳақида унинг [шеъри]:

Бугунги кун [кўчага] чиқиш куни эмас, уйда ўл-
тириш кунидир.
Иссиқ уйда [ўлтириш] куни, ипак либос кийиш
кунидир.
Куйлаш ва ўйин-кулги куни, кўзадан [май] ичиш
кунидир.
Мана бу кунинг қарилик совуғининг нишонасидир.

Ундан, ҳисоб-китоб ҳақини расмий тайинлашни иш
бошқарувчи [томонидан] кейинга суртилиши ҳақида:

Эй интизорлик узоққа чўзилгандан кейин, менга
нисбатан яхшилиги кечкиб кетган шайх,
Сени овунтирган гафлатми ёки кўмир тошларини
ташлашни кечиктириш нияtimi?
Агар дарахт экилиши тугатилган бўлса, қарзга
сўрайдиган мева терувчиларга яхши эмас.

Ундан, меҳржон ҳақида:

Меҳржон куни билан шодланаман ва куйловчи
чўриларнинг нағмаси остида [май] ичаман.
Эй замона кўзи, замона кўзидан доим сақлан!

Ундан, мансабдан ағдарилган бир бошлиқ ҳақида:

Эй [мансабга] қайтиш учун улуғлигига қарши гу-
воҳлик берадиган жаноб садр,
Агар ҳодиса бошингга тушган бўлса, унинг бало-
сига сабр қил.
Тўлин ой бир соат тугилади, лекин яна қайтадан
жило беради.

3 Ундан, дори ичиш ҳақида:

Дорини ичибсан ва унинг ичиш билан ориятни
кийиб олибсан, табриклайман.
Тананг доимо сиҳатликда бўлсин ва унинг касал-
лик асарлари офият топсин.

Ундан, форсчадан таржима:

Сув бизни туялар билан бирга оқизиб ташлаб
кетди, тик қирғоқда фарқ бўлмоқдамиз.

Ундан, хати хунук муҳаррир²⁰⁷ ҳақида:

Муҳаррирнинг хати билан қаламини [тангри] қа-
биҳ қилсин, агар у ёзадиган бўлса, бармоқларига
лаънат.
Қаерда ахлат ҳақида баҳс қилинса, унинг қала-
ми ўша ерда доғли изларни чиқариб ташлайди.

Ундан, ҳисобчиликни даъво қилган котиб ҳақида:

Эй ҳисобчиликни даъво қилаётган котиб, у чи-
ган [нарсанг]нинг чиройлилиги билан манманлик-
ка муносибсан.

Узингдан бу манманликни ташла, ахир сен қин-
тар²⁰⁸ билан қартанинг²⁰⁹ фарқига бормаيسان-ку.
Агар ҳисобни ёзишга киришсанг, унинг шаклини
нуқталар билан боғлаб ёзасан.
Орқасига наштарлар билан тавқий [лаънат] деб
аталадиган нарсани [осиб олган] ҳунармандга ўх-
шайсан.

100. ҲАЙДАР АЛ-ХУЖАНДИЙ.

Узининг [шу] сўзи билан тарсаки ейишни хоҳиш
қилган:

Савол остида хорлик [турганига] нафсим бовар
қилгандан кейин, тангридан бунни сўрамадим.

Оламнинг энг афзали ва Одам фарзандларининг энг
саййиди пайғамбаримиз Муҳаммад — унга, хопадонига
ва саҳобаларига тангрининг улуғлаши ва саломи ет-
син — ишонган нарсдан ўзини юқори тутишдаги но-
донлиги ва аҳмоқлигидан таажжубланиб [юқоридаги
байтни] ёздим. Унга ўхшашлар мақтовга сазовор.
Тангрини зикр қилганда, на таборака ва таоло ва на
азиз ва шуҳратли [сўзларини] айтмайдиган суфийлар-
нинг жаҳл ботқоғи ва паст ақлида [ҳисобланади].

Бу ҳақда унга айтишганда, [шундай] деган экан:

Қавмлар орасида дўстлик соф бўлганда, мақтов-
лар уларнинг биродарлигини бемаънилаштириш-
да давом этади.

114

101. АБУ-Л-ҲАСАН АЛ-ОҒАЖИЙ.

У форсча шеърлар [ёзиш]да ва улар чавандозлари
ичида Сомон йўлидан ҳам машҳурроқ эди. Унинг шеър-
лар девони Хуросон диёрини кезиб юради. Эҳтимол,
у [қуйидаги] сўзи каби ўз шеърларини араб тилига
таржима қилгандир.

Одоб [ва ҳунар]даги мавқеимни билмоқчи бўл-
санг — мен билан эса аллақачон куч-қудрат ва
шон-шуҳрат олишиб кўрган —
[Кимлигимга] чопқир от, қилич, арқон, нард,
шатранж ва қалам гувоҳлик беради²¹⁰.

Балх ҳақида унинг сўзи:

Бир шаҳарки, унинг исми «бахил» [сўзи] ҳарф-
ларидан ташкил топган — бу Балх²¹¹.

У ердаги ҳаёт ҳам худди унинг исми каби «б»сининг «т»га алмаштирилганидан [ибора], бу эса «талх»дир²¹².

102. АБУ БАКР МУҲАММАД ИБН АЛИ ИБН АҲМАД АЛ-АБДОНИЙ.

Ёшлик шинамлигини кексалик гурурига қўшди, насли бўлмагани учун фазл ва адабни мерос қилиб қолдирмади. Отаси Абу-л-Ҳасан эса — буюк тангри уни раҳмат қилсин — подшоҳ ва бошлиқлар ҳузуридаги обрўси билан бирга адаб боғи ва илмнинг ҳовузи эди. Абу Бакр Нишопурдаги [бошлиқлар] бошпана топадиган уй аҳлларидан эди, улар улардир. Унинг насабдаги шарафи касб этган шарафига [қўшилгандир]. Ўз иштиёқи ҳақидаги шеърлари малиҳ, латифдир ва замонага бўлган табиасти оқибати ажойиботлар ва дурлардан иборатдир. Хотира [сининг бокира] қизларидан нурларни ёзиб олгандим, унинг қасидадан [олинган] шу сўзи каби:

Қуёшларки, уларнинг ботишида нуқсонлар бор эди, юрагимни отилган ўқ билан ёриб юборди. Уларнинг сағриси менга шундай юкни юкладдики, уни кўтаришдан қалбимнинг шўри қурисин. Қалбим ва жоним нидо қилди, сабрим эса таъна қилувчилар билан ўтиб, кетаяпман, деди. Эй кўзим, сахий бўл, бахил бўлма, магар қалбим сабрда бахил бўлганда ҳам, У [кўз]нинг ёшлари кўплиги жиҳатидан энг шарафли улуғ вазир қўллари билан одамлар орасида [сахийликда] баҳслашди.

Унинг бошқа [қасида]сидан:

Уларнинг эрталаб кетишини шеър билан куйлашим, э воҳ, чўзилиб кетди, улар ташлаб кетган кунни жоннинг қолгани ҳам [мени] тарк этди. Ҳақиқатдан ҳам яшириб юрган сирим ошкор бўлган бўлса, ошиқлар сирини [оқибат] мана шундай тарқалиб кетади.

Муҳаммад мадҳини шеърда куйлашни чўзиб юборган бўлсам, кулранг кабутарлар хурсандликдан гув-гувлайди.

Унинг бошқа [қасида]сидан:

Қачон қатъий бир фикрда турган бўлсанг, хонин
замонага алданиб қолма.
Ғазабланма ҳам, чунки сен фаришта билан ашу-
лачи чўрини ажрата оладиганлар орасидасан.

103. АБУ-Л-ҲАСАН АЛИ ИБН МУҲАММАД ИБН АБДУНА.

У [шундай] дейди, қасидадан:

Муҳаббат туфайли тўкаётганим кўз ёшлари [сўз-
га кириб] гапиряпти, қалб эса ишқ алангасида
ёнмоқда.

Агар менда уйқуни ёзадиган кўз бўлганда эди,
маҳбубни кечаси тушимда зиёрат қилган бўлар-
дим.

104. Мана булар АЛ-УСТОЗ АЛ-АВҲАД АБУ УС- МОН ИСМОИЛ ИБН АБДУРРАҲМОН АС-СОБУНИЙ зикри бўлиб, [китоб] хотимасининг хотимасидир.

У, [яъни] у илғорлик ва ягоналикда тақлид қили-
надиганлардан ва хатиблар орасида олдинда борадиган-
лардандир.

Унинг шеърларидан [хотиримга] келгани, унинг
сўзи:

Мусибати кам бўлган кишилар ҳаёти яхши бў-
лади, оғирлик ва мусибатга дуч бўлганлар эса
яхши яшамайди.

Бу [биринчиси] фаровонлик билан юради ва ум-
ри хушчақчақ ўтади, унис эса қўрқинч ва меҳ-
натдан азоб чекади.

Дунё ва унинг зийнатидан четлашишга ҳаракат
қил, дунёга ҳирс қўйиш қайғуга [йўлиқишдир].
У меҳнат гирдобларида ғарқ бўлади ва жирканч
ва ғазабга дуч келишдан бошқа нарсани қўлга
киритолмайди.

У [қийинчилик]ни енгиллатиш йўлини парварди-
гордан сўра, у билан замона ҳодисотлари балола-
ридан нажот топасан.

У [тангри] энг яхши хоҳиш қилинадигандир, ким-
ки яхшилик эгаси ва миннатдор бўлса, [тангри]
унинг кароҳатлардан холий қилади.

УШБУ КИТОБ МУАЛЛИФИ [ШУНДАЙ] ДЕГАН

Берган ваъдам урдасидан чиқдим ва зиммамга ол-
ган нарсани тўла адо этдим, «Татиммат ал-Йатима»

китобини ниҳоясига етказиб, мақсадимга эришдим. Чунки бу [китоб]га назм бадиятлари ва гўзалликларидан, наср латофатлари ва ажойиботларидан ўткирлиги ва нозиклиги билан қалбларни мойил қиладиганларини, унинг санъати ва ҳаловатидан севгилар ўрнида тўхтаб қоладиганларини жойлаштирдим.

Ҳозирги кунда «ал-Иатима» китоби бир сармоя [бўлса], ушбу китоб унинг жўжаси ва иловасидир, гўё [унга] фойда келтирувчи ва энг фойдали даромаддир, у қалбга энг мосдир, насими эса энг муаттардир. Тангрига ҳамдлар [бўлсинки], у бизга ўз неъматини аввалдану охирдан ҳисобсиз ёғдирди. Унинг наздида номақбул ва унга тўғри келмайдиган [ишларга] машғул бўлганимиз учун ундан [гуноҳларни] ўтишини сўраймиз. У [яратган] халқларнинг энг шарафлиси ва энг камолотлиги саййидимиз Муҳаммад, унинг хонадонига ва саҳобларига [тангрининг] саловот ва саломидоимий, тўхтамай, то қиёматгача етиб турсин. Тангри [пайғамбарга] эргашувчилар ва уларнинг эргашувчиларидан рози бўлсин.

ИЗОҲЛАР

¹ Нишопур шаҳри кўзда тутиляпти.

² Бу китоб «Патимат ад-даҳр» аввалги уч қисми қўшимчасининг давоми бўлгани учун матнда 106-санадан бошлаб рақам қўйилган. Биз 1-дан бошлаб кетишни лозим топдик.

³ «Патимат ад-даҳр», 420—42-бетлар, (Ўзбекчаси 438—439-бетлар) У ерда Саолибий бу шоир ҳақида қисқа маълумот келтириб, шеърларидан намуналар берган.

⁴ Баҳорда энг кўп ёғин бўлгани учун арабларда энг саҳий кишилар шундай ном билан аталиб келган, кейин бу ибора бошқа арабийнавис шоирлар шеърларида ҳам қўлланган.

⁵ Али ибн Абу Толиб — «чаҳорёрлар» деб аталган тўрт халифанинг сўнггиси (35/656—40/661), Муҳаммаднинг амакиваччаси ва куёви (Фотиманинг эри).

⁶ *Хусайнийлар* — Алининг ўғли Хусайн (6/627—61/680) тарафдорлари.

⁷ *Шийъалар* — исломдаги икки йирик фирқа [тариқат]нинг бири, Али тарафдорлари. Шийъа сўзининг луғавий маъноси фирқа, гуруҳ, партия демакдир.

⁸ *Дирҳам* (юнонча драҳма сўзидан) — арабларда кумуш танга ёки умуман танга пул; мис, кумуш ва тилла. Дирҳам оғирлик ўлчови ҳам бўлиб, Эронда 48 арпага, Туркияда $\frac{1}{400}$ они [бир они уч қадақ]га тенг (Будагов, I, 558). Дирҳам оғирлик ўлчови сифатида ҳар вақт бир хил ишлатилмай, турли даврларда турлича қиммат ва маъноларга эга бўлган. Масалан, Сосонийлар даврида 4,25 га, XI—XII асрларда 3,15 га тенг бўлган (қар. Хинц, 11—17-бетлар).

⁹ «Икки янги нарса» (*الجدیدان*) ёки «иккита жуда янги нарса» (*الاجدان*) — кеча ва кундуз, чунки бу иккиси ҳеч эскимайди. Буларнинг бири иккинчисидан ажралмайди, шунинг учун улардан бирини «янги ёки жуда янги» деб аталмайди. Бундан икки янги [нарса] алмашиб турар экан, фалон ишни қилмайман» деган мақол келиб чиққан («Мунжид фи-л-луға», 81).

¹⁰ Қуръон каҳф сураси, 20-оятдан.

¹¹ *Қато* — какликка ўхшаган қуш.

¹² Ас-Саолибий бу шоир ҳақида «Патимат ад-даҳр»да маълумот бериб, турли жанрларда ёзилган 18 байтли шеърини келтирган («Патимат ад-даҳр», 420—421-бетлар; «Патимат ад-даҳр» (Ўзб.), 438—439-бетлар).

¹³ Абу-л-Аббос ибн Тоҳир ибн Зайнаб (вафоти XI аср боши) — ўша вақтда Нишопурда яшаган нуфузли кишилардан бўлса керак.

¹⁴ Даҳазор — ўн минг демакдир.

¹⁵ Нафир — уч кишидан ўн кишигача бўлган одамлар гуруҳи, баб-баробар жангга интилаётган одамлар тўдаси.

¹⁶ Матнда *الكنجروزي*. Буни «ал-Канжрузий» ёки «ал-Кунжрузий» ўқиш мумкин. Лекин форсча «ганжруд» (хазина ариғи) маъносига бирор жойга нисбат берилган бўлса керак деб «ал-Ганжрудий» ўқидик.

¹⁷ Абу Али ад-Ҳусайн ал-Марваррудий — «Иттиҳот ад-даҳр»да Ҳусайн ибн Али ал-Марваррудий ҳақида маълумот берилган (85-бет; Ўзбекча таржима, 121-бет). У сомонийлар даврининг сиёсий арбоби бўлиб, Бухоро қамоқхонасида 318/930 йили ўлган. «Иттиҳот ад-Иттиҳот» маълумотлари X аср охири ва XI аср биринчи ярмига тўғри келади. Шунинг учун бошқа бир адиб ҳақида гап бораётган бўлиши мумкин.

¹⁸ Ал-Азиз — Миср подшоҳи вазири, қуръон ривоятига биноан у Юсуфни Миср бозорида савдогарлардан сотиб олиб, хизматкор сифатида қул қилиб тарбиялаган «Юқлари орасида инма борлигини билмасдилар», яъни Юсуф пайғамбарни билмасдилар, уни бир қул деб ўйлардилар.

¹⁹ Эзор — белдан болдирнинг ярмигача ўраб турадиган бутун бир парча мато, яъни иштон.

²⁰ Таъхид — ягона худони тан олиш.

²¹ Ҳулла — икки қисмдан: тана пастини беркитувчи эзор ва тананинг юқори қисмини беркитувчи ридодан ёки уч қисм: кўйлак, эзор ва ридодан иборат бўлган тўла либос.

²² Жубба — чакмонга ўхшаш устки кийим, чопон.

²³ «Иттиҳот ад-даҳр»да ас-Саолибий бу шоир ҳақида маълумот бериб, унинг шеърларидан 50 байт келтирган. Лекин у ерда шоир номи Абу Ҳафс Умар ибн Али ал-Муттаввийй ёзилган («Иттиҳот ад-даҳр», 433—437; «Иттиҳот ад-даҳр» (ўзб.), 450—454-бетлар). Бу ерда эса Абу Ҳафс Амр ибн ал-Муттаввийй ёзилган. Агар бу юқоридаги шоирнинг ўғли бўлганда ас-Саолибий уни қайд қилиб ўтган бўларди. «Иттиҳот ад-даҳр» ёзилганда ал-Муттаввийй ҳали ёш шоир бўлган, шунинг учун ас-Саолибий у пайтда уни яхши билмай, хатога йўл қўйган ва ушбу асарини ёзишда ўз хатосини тузатиб кетаётгандир. Эҳтимол, бу кейинги хаттоғлар хатосидир.

²⁴ «Мушкли тол» (*خلاف المسكى*) — форс тилида «мушкли бид» деб аталади. Баҳор бошларида унда майда бодомга ўхшаган нарсалар пайдо бўлади. Улар аввалида тукли бўлиб, ёқимли ҳид чиқаради. Гули мушук панжасига ўхшагани учун уни «мушук тол» («гўрба бид») деб ҳам аташади (Беруний, Сайдана, № 403, прим. 13, 14).

²⁵ «Мушк сичқони» (*قار المسك*) деб ўзидан мушк тарқатадиган ҳайвонга айтилади (Беруний, Сайдана, № 403, прим. 9).

²⁶ Ал-Муттаввиййнинг ушбу икки байт шеъри Беруний Сайдана-сида берилган (№ 403).

²⁷ Бу ерда сўз ўйини: агар «ғам-қайғу тўхтатилди» (*اسف*) *اسفاناخ* (исмалоқ) бўлади. *اناخ*

²⁸ Маҳшар — охират, қиёмат.

²⁹ Исломдаги тўртта асосий диний мазҳабнинг иккинчиси.

Унинг асосчиси Имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Идрис аш-Шофеийдир (150/767—204/820). Бу мазҳаб Қўйи Миср, Ҳижоз ва Жанубий Арабистон, Шарқий ва Жанубий Африкада, Фаластинда ва айниқса Индонезияда кенг тарқалган.

³⁰ Абу-л-Фазл Убайдуллоҳ ибн Аҳмад ал-Меколий (вафоти 436/1045) — Нишопурда тахт сўраган машҳур меколийлар сулоласи амирларидан, адиб ва шоир. Уз саройига жуда кўп олим ва шоирларни тўплаб, ҳомийлик қилган. Ас-Саолийий ҳам унинг саройида анча вақт истиқомат қилиб, ўзининг «Итимаат ад-даҳр» тазкирасининг саккизинчи бобини Абу-л-Фазл ал-Меколийга бағишлаган. У ерда унинг насрий ҳамда назмий асарларидан анчагина парчалар келтирганки, буларни бошқа манбаларда учратмаймиз («Итимаат ад-даҳр», 354—381; «Итимаат ад-даҳр» (Ўзб.), 377—401-бетлар). Ўзбекча таржимага тузган изохда ал-Меколий ҳақидаги бошқа манбалардаги маълумотлар ҳам кўрсатиб ўтилган.

³¹ *Суод* ва *Рабоб* — араб ривоятларида учрайдиган хотинлар номи.

³² Мекол авлодлари (Меколийлар) — Нишопурда (XI аср бошида) ҳукм сурган меколийлар — амирлар ва адиблар сулоласи кўзда тутиляпти. Улардан машҳурлари: аш-Шайх Абу-л-Аббос Исмоил ибн Абдуллоҳ ва унинг икки ўғли ар-Раис Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ва ал-Амир Абу-л-Қосим Али олим ва адиблар, Абу Наср ибн Али ва юқорида изох берганимиз ал-Амир Абу-л-Фазл Убайдуллоҳ ибн Аҳмад ал-Меколийлар Нишопур амири бўлишган.

³³ Матнда «саночлари бўшаб қолган киши эдим-ку» (*وقد*

صغرت وطابى). Бу жумла ўлдирилган, ўлган, ҳалок бўлган маъносини билдиради (Гиргас, словарь, 888).

³⁴ Яъни Абу-л-Фазл Убайдуллоҳ ибн Аҳмад ал-Меколий.

³⁵ Абу Абдуллоҳ ал-Ҳусайн ибн Али ал-Бағавий ал-Котиб — бу шоир ҳақида қўйида маълумот берилган. Бундан буён шу асарнинг ўзига киритилган шоирлар номи бошқа ўринларда учраса, изохда тўхтаб ўтирмаймиз.

³⁶ *Жумода-л-уғло* — араб ойларининг бешинчиси, Жумода-л-охир — олтинчиси.

³⁷ *Рабивъ ал-аввал* — араб ойларининг учинчиси, рабивъ ас-соми — тўртинчиси.

³⁸ Абу-л-Фазл Убайдуллоҳ ибн Аҳмад ал-Меколийга аталган.

³⁹ Матнда «Ешлик иши тангрига тегишлидир» (*لله در العبا*).

Бу жумла ажабланиш ва мақтаниш учун ишлатилиб, «Ешлик иши қандай яхши» деб таржима қилинади (Гиргас. Словарь, 27, 247-бетлар).

⁴⁰ *Меъжар* (*معجر*) — аёллар бошини боғлаб оладиган либос, бошга ўраладиган салла, бўйнидан айлантирилмайди («Мунжада-фи-л-луға», 488-бет).

⁴¹ Абу Яъло ал-Басрий — қўйида Абу Яъло аз-Завзаний деган шоир ҳақида маълумот бор. Эҳтимол, шу иккиси бирдир ва иккита нисба билан юритилгандир.

⁴² Абу-л-Фатҳ — қайси Абу-л-Фатҳлиги номаълум. Абу-л-Фатҳ ал-Бустий (360/971—400/1009—1010) бўлиши ҳам мумкин. Лекин маълумот берилмаётган шоир Абу Масъуд ал-Хушномий ал-Бустийдан кейинроқ яшаган. Эҳтимол, ушбу асарга киритилган

Абу-л-Фатҳ ал-Музаффар ибн Солиҳ ар-Розий ёки Абу-л-Фатҳ ал-Музаффар ибн ал-Ҳасан ад-Домигонийдир.

⁴³ Абу Саъд ибн Халаф — бу шахсни аниқлай олмадик.

⁴⁴ ал-Бухтурий Абу Убада ал-Валид ибн Убайд ибн Яҳё (206/821—284/897) — машҳур араб шоири (қар. Ханна аль-Фахурий, 24—39-бетлар).

⁴⁵ Абу Фирос ал-Ҳорис ибн Саъид ибн Ҳамдон ал-Ҳамдоний (320/932—357/968) — машҳур араб шоири. Ҳамдонийлар амири Сайф ад-давла уни қамоққа олган ва ўгли Саъд ад-давла (356/967—381/991) томонидан 36 ёшида қатл этилган. Унинг етти йил қамоқда ётиб ёзган «Румийёт» номи билан аталган машҳур шеърлари араб адабиётининг энг ажойиб саҳифаларидан ўрни олган ва араб шеърининг ўлмас дурдоналаридандир. Саолибий «Патимат ад-даҳр»да Абу Фиросга алоҳида боб ажратган, унинг ҳақида мукаммал маълумот бериб, турли жанрдаги шеърларидан келтирган ва «Румийёт»ни ҳам киритган («Патимат ад-даҳр», I, 48—103. Яна қаранг: Ханна аль-Фахури, II, с. 132—147).

⁴⁶ ал-Ҳажжож ибн Юсуф (тахминан 661—714) умавий халифалари Абдулмалик (685—705) ва ал-Валид (705—715) давридаги қўмондон ва Ироқ ҳокими (694—714).

⁴⁷ Абдулҳамид Абу Ғолиб ибн Яҳё ал-Котиб (вафоти 132/749) — машҳур котиблардан бўлиб, халифа Марвон ибн Муҳаммад ибн Марвон ал-Ҳакам (744—750)нинг котиби бўлган ва шу халифа томонидан хуросонликлар қўзғолони даврида қамоққа олиниб, қатл этилган.

⁴⁸ ал-Маҳдий — аббосийлар халифаси (158/775—169/785).

⁴⁹ Абу Убайдуллоҳ Муовия ал-Ашъарий — халифа ал-Мансурнинг (754—775) вазири ва ал-Маҳдийнинг (775—785) котиби. Қадимги араб шоирларини жуда яхши билган. Ар-Рабиъ ибн Юнус унга ҳасад қилиб, унинг ўгли Муҳаммаднинг зиндқийликда айблайди. Халифа Муҳаммаднинг чақиртириб Қуръон ўқитади, унинг қироати яхши бўлмагани учун уни қатл этади ва Убайдуллоҳни вазириликдан четлатади («Мунижид фи-л-адаб», 342-бет).

⁵⁰ Абу Зайд ал-Балхий (235/850—322/934) — машҳур риторик, астроном, географ, тилшунос ва файласуф (Екут, Иршод ал-ариб, I, 141—142).

⁵¹ Абу Саъид Аҳмад ибн Шабиб аш-Шабибий — X аср охирида Хоразмда яшаган шоирлардан. Саолибий «Патимат ад-даҳр»да унинг ҳақида маълумот бериб, шеърларидан парчалар берган («Патимат ад-даҳр», 242—243; «Патимат ад-даҳр» (ўзб.), 274—275. Яна қаранг: «Берунийга замондош шоирлар», 16—17-бетлар).

⁵² Абу-л-Фатҳ Али ибн Муҳаммад ал-Котиб ал-Бустий (360/971—400/1009) — машҳур шоир, адиб ва котиб, ас-Саолибий унинг ҳақида «Патимат ад-даҳр»да кенг маълумот бериб, насрий ва назмий асарларидан намуналар келтирган («Патимат ад-даҳр», 302—334; «Патимат ад-даҳр» (ўзб.), 329—359-бетлар. Яна қаранг: «Берунийга замондош шоирлар», 31—40-бетлар).

⁵³ Ибн ар-Румий Абу-л-Ҳасан Али ибн ал-Аббос ибн Жўрайж (221/835—283/896) — машҳур арабийнавис шоир ва олим (қаранг: Ханна аль-Фахури, II, 39—57).

⁵⁴ Яъни эттор мушкка жабр қилиб, тош устида янчаверганидан ўзи мушк ҳидини берадиган бўлиб қолди, демоқчи бўлса керак.

⁵⁵ Жоҳиз Абу Усмои Амр ибн Баҳр (вафоти 255/869) — машҳур араб олими, адиб ва ислом қонуншуноси (қаранг: Ибн Халлукон, I, 338—339; Крачковский, II, 362—372).

⁵⁶ Ҳижоб — хотинлар эрлардан яшириниш учун юзини боски-

тиб юрадиган ёиқич. Ҳижоб ҳар жойда ҳар хил бўлган. Масалан, Урта Осиёда паранжи шаклида, баъзи мусулмон давлатларида тўр шаклида бўлиб, фақат юзини беркитган.

⁵⁷ Агар «карим» (карамли) сўзидаги «мин» ҳарфи «ҳо» ўқилса «кариҳ» (ёқимсиз, жирканч) маъносига эга бўлади.

⁵⁸ *Таймим* — сув йўқ жойларда тоза туяроққа қўлини уч марта суртилади, кейин туяроққа суртилган қўлини юзга уч марта суртиб, таҳорат қилинади ва шу билан намоз ўқилади.

⁵⁹ ал-Мубаррад Абу-л-Аббос Муҳаммад ибн Язид ибн Абу-л-Ақбар ал-Аздий (210/826—285/898) — машҳур араб тилшуноси ва адиби. Бағдодда туғилиб, шу ерда вафот этган. Унинг «ал-Комил фи-л-адаб» («Адабиётнинг тўла тўплами») номли асарида турли шеърний ва насрий асарларни ва ажойиб ибораларни жамлаган (Ханна аль-Фахури, II, 207; «ал-Мунжид фи-л-адаб», 475).

⁶⁰ Халил ибн Аҳмад Абдурраҳмон ал-Аздий (100/718—170/786) — машҳур тилшунос ва адиб, аруз системасига асос солган. Басрада туғилиб, шу ерда вафот этган (Ханна аль-Фахури, II, 225).

⁶¹ Ибн Сиррин — бу шахс ҳақида маълумотга эга эмасмиз.

⁶² ал-Муҳаллал Адий ибн Рабъ (ваф. 531) — исломгача яшаган машҳур араб шоири. Асли Тағлиб қабиласидан (Ханна аль-Фахури, I, 60—63).

⁶³ Жаҳм ибн Сафвон ар-Росибий ат-Тармизий ас-Самарқандий (вафоти 127/745) — Урта Осиёлик олимлардан. Жаҳмийя деган мазҳабни унга нисбат берилди. Уманийларнинг ўзаро урушларида Хўросонда кўтарилган галаён даврида ҳалок бўлган («Мунжид фи-л-адаб», 143).

⁶⁴ Муҳаммад ибн Идрис аш-Шофеъий (767—820) — исломдаги тўрт мазҳаблардан бири шофеъий мазҳабининг асосчиси.

⁶⁵ ал-Кумайт ибн Зайд ал-Асадий (60/679—126/743) — араб шоири. Куфода музорийлар қабиласида туғилган, шийъалар тарафдори бўлиб, шу мазҳабни ёқлаб шеърлар ёзган ва шу туфайли бир неча марта унинг ҳаёти таҳлика остида қолган (Ханна аль-Фахури, I, 240—241).

⁶⁶ Жаврал ибн Авс ал-Ҳутайъа (вафоти 53/679) — машҳур араб ҳажвчи ва қасидагўй шоири. Ўз шеърларида биродарлари, фарзандлари ва ҳатто хотинини ҳам ҳажв қилган. Уларнинг ҳаммасидан юз ўғириб, қабиладан-қабиллага, уругдан-уруққа кўчиб юриб ҳаёт кечирган. Тили ниҳоятда аччиқ бўлиб, ҳамма ундан қўрқар ва ҳажвларидан қутулиш учун ундан ўзини сотиб олар экан. Шунга қарамай Жаврал шеъриятда кучли бўлган ва Авс шоирлик мактабини яратиб кетган (Ханна аль-Фахури, I, 153—157).

⁶⁷ ал-Ғариз Абдулмалик (вафоти тахминан 716) — маккалик машҳур хонанда, ал-Ғариз (иштиёқманд) лақаби билан шўҳрат қозongan. У араблардаги бешта буюк хонанданинг бири. Ёқимли овози билан қалбларни эгаллаб олган, уд, даф (донра) ва қазиб каби мусиқий асбобларида куйлаганда тинглаганларни йиғлатиб юборган. Яманда вафот этган («Мунжид фи-л-адаб», 368—370).

⁶⁸ Маъбад — Уманийлар халифалари даврида Ҳижозда яшаган машҳур араб хонандаси (Ханна аль-Фахури, I, 270).

⁶⁹ Масиҳ ибн Марям — Исо пайгамбар.

⁷⁰ Яъни ўсириликда шу нарсаларга эришди, уларни қўлга киритди, демоқчи.

⁷¹ ас-Соҳиб Абу-л-Қосим Исмонл ибн Аббод (936 атрофи — 995) — Бувайҳийлар сулоласининг машҳур вазири. Ўзи адиб ва

шоир бўлиши билан бирга саройига жуда кўп олим ва шоирларни тўплаб, уларга ҳомийлик қилган. «Патимат ад-даҳр»да ас-Саолибий унга алоҳида боб ажратган («Патимат ад-даҳр», III, 188—287).

⁷² Шоир ўша даврдаги бирорта давлат арбоби ёки машҳур кишига мурожаат қиляпти.

⁷³ *Ҳамал* — эски астрономияда ўн икки буржнинг биринчиси, уни қўй шаклида фараз қиладилар; қуёш йили ҳисобинда биринчи ой номи (март—апрель ойига тўғри келади).

⁷⁴ У вафот этди, оламдан ўтди, демоқчи.

⁷⁵ Абу Нувос ал-Ҳасан (145/762—195/814) — машҳур араб шоири. Хамриёт (май ҳақидаги) ва ишқий шеърлари билан шуҳрат қозонган (*қар.* Ханна аль-Фахури, I, 301—322).

⁷⁶ Ибн Бобак Абу-л-Қосим Абдуссамад (вафоти 410/1019—1020) — журжонлик арабийнавис шоир, Бувайҳийларнинг машҳур вазири Соҳиб ибн Аббод саройида яшаб, унинг яқин суҳбатдошларидан бўлган. Ас-Саолибий бу шоир ҳақида «Патимат ад-даҳр» учинчи қисмида ахборот бериб, шеърларидан намуналар келтирган («Патимат ад-даҳр», III, 377—385; яна *қаранг:* Ибн Халликон, I, 297).

⁷⁷ Бу ерда Мусо пайғамбар билан Фиръавн орасидаги афсонага ишора. Фиръавн сеҳр билан олов ёқадди.

⁷⁸ Бу шеърнинг форсчаси:

نه هر کو قلم بر گرفت از دواة * شفا گرد داند جهان را ز دا
عصا بر گرفتن نه معجز بود * همی از دها گرد باید عصا.

Бу шеър султон Ямин ад-давла Маҳмуд шоирларидан Абу Зайд Муҳаммад ал-Фазойирий ар-Розийга тегишлидир (*қаранг:* ал-Ватвот, Китоб ҳадоийқ ас-сеҳр фи дақоийқ аш-шеър, Техрон нашри, 19-бет. Изоҳ «Патимат ал-Патима» ношириники).

⁷⁹ Ибн Янфаъ — бу шахс ҳақида маълумотга эга эмасмиз.

⁸⁰ *Фолузаж* — ун, сув ва асалдан тайёрланган ҳолва, яъни ҳолвайтар. Бутрус ал-Бўстоний буни «фолуз» деб олиб, «фолузак, фолузаж, фолудаж» номлари билан ҳам юритилади, форсча «фолуза»дан олнган деб кўрсатади ва бу арабларнинг энг яхши ширинликларидан эканини қайд қилиб ўтади («Муҳит ал-муҳит», II, 1629). Ал-Жоҳизнинг «Бахиллар ҳақида китоб» асари русча таржимасига ёзилган изоҳда фолузажни киселнинг асал ва крахмалдан тайёрланган бир тури» дейилган (аль-Джаҳиз, Книга о скупых, с. 202).

⁸¹ *Қотулий* — Дажла (Тигр) дарёси соҳилидаги Қотул деган жойга нисбат берилган ном.

⁸² *Асалий* — яхудийлар ўзини бошқалардан ажратиб туриш учун елкасига ташлаб оладиган мато; христианлар ва оташпарастлар киядиган кўйлак; *ҳинд фақир* — дарвешлари ўз кўйлагини бўяйдиган махсус ранг (Ягелло, 1040-бет).

⁸³ Қуръон — ал-мутаффидни сураси, 26-оят.

⁸⁴ *Нақад* — Баҳрайида ўсадиган кичик, лекин аъло нав жун берадиган қўй.

⁸⁵ Аҳмад ибн Усмои ал-Хашномий — Нишопурнинг адиб ва кўзга кўринган кишиларидан, қуйида шоир Тоҳир ибн Абдуллоҳ ал-Байҳақий ҳам ал-Хашномийга бағишлаб шеър ёзган (34—35-бетлар).

⁸⁶ *Исрофил* — Таврат, Инжил ва Қуръон ривоятларича қиёмат бўлганда ўз сурнайини чалиб, ўликларни уйғотадиган фаришта.

⁸⁷ Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ал-Абдулуконий ҳақида ас-Саолибий «Иттиҳат ад-даҳр»нинг ўннинчи бобида маълумот бериб, 11 байт шеърини келтирган. У ерда ёзилишича, у амир Абу-л-Фазл ал-Меколий саройида яшаган истеъдодли шоирлардан бўлган («Иттиҳат ад-даҳр», 449—450; «Иттиҳат ад-даҳр» (Ўзб.), 465).

⁸⁸ Абу-л-Аббос Маъмун ибн Маъун — маъмунийлар сулоласидан бўлмиш машҳур хоразмшох (399/1009—408/1017). Унинг саройида Ибн Сино, Беруний каби кўплай олим ва шоирлар, шу жумладан ас-Саолибий ҳам яшаган ва унга атаб асарлар ёзган.

⁸⁹ Абу-л-Музаффар Наср ибн Носирад-дин Сабуктагин (ваф. 1021) — Маҳмуд Газнавийнинг биродари, лашкарбоши. Унинг ҳинҷомаси остида ас-Саолибий бир неча йил Газнада истиқомат қилган.

⁹⁰ Қиёс қилиб, «шайб» (мўйсафид) сўзи ўрнига «шонб» сўзини ишлашган бўлсанг демоқчи. Бу ҳар икки сўз ҳам «оқ соя, мўйсафид, қари» маъноларини билдиради.

⁹¹ «Эчкисоқол» сўзи матнда форсча «таккариш» (تکثیرش) ёзилган.

⁹² Абу-л-Ҳусайн Муҳаммад ибн Қасир — бу ерда уни Бухорода вазир бўлган дейиляпти, лекин Сомонийлар вазири орасида бундай киши учрамайди, Нишопурда Абу Мансур Қасир ибн Аҳмад деган нуфузли шахс ўтган. Шоир Абу Толиб ал-Маъмунийнинг унга атаб ёзган қасидаси «Иттиҳат ад-даҳр»да келтирилган («Иттиҳат ад-даҳр», 163—164; «Иттиҳат ад-даҳр» (Ўзб.), 195—196). Абу-л-Ҳусайн шу вазирига ўғли бўлса керак.

⁹³ Абу Али Муҳаммад ибн Исо ад-Домгоний (ваф. 992) — шоир ва давлат арбоби, асли Рай ва Нишопур ўртасидаги Домгон шаҳридан, Бухорода яшаб, эллик йил котиблик ва бошқа лавозимларда ишлаган, умрининг охирида Сомонийлар вазири бўлган (987—992). Ас-Саолибий «Иттиҳат ад-даҳр»да унинг ҳақида қисқа маълумот берган («Иттиҳат ад-даҳр», 143—144; «Иттиҳат ад-даҳр» (Ўзб.), 176—177).

⁹⁴ Бу ерда ас-Саолибий тилга олаётган бир байт шеър қуйидагича: Шухратли шайх Абу Али Муҳаммад ибн Исо ад-Домгонийга. («Иттиҳат ад-даҳр», 144; «Иттиҳат ад-даҳр» (Ўзб.), 177).

⁹⁵ Абу Таммом Ҳабиб ибн Авс ат-Тоъий (190/796—228/843) — машҳур араб шоири, «Китаб ал-ҳамоса» («Жасурлик ҳақида китоб») номи исломгача даврдан Аббосийлар сулоласигача бўлган араб шеърларининг энг яхшиларини жамлаган тазкира муаллифи.

⁹⁶ Амр ибн ал-Ос (вафоти 43/664) — машҳур араб саркардаси, византияликлар устидан галаба қозонган, Мисрни фатҳ этган ва бошқа жангларда қатнашган. Бу ерда шу ҳақда сўз бораётган бўлса керак.

⁹⁷ *Ризвон* — жаннатга кириш йўлини пойлайдиган фаршита.

⁹⁸ *Ноҳия* — чекка жой, томон, чет, ўлка, тураржой, район.

⁹⁹ *Уд* — дарахт, дарахт шохи, алой (ҳидли дарахт), музика асбоби.

¹⁰⁰ *Қалансува* (қулансува) — бош кийимнинг бир тури бўлиб, турли шакллarga эгадир. Омма орасида коҳинлари черковни тавоф қилганда киядиган узун цилиндр шаклидаги, юқори томони кенгайиб борган муқаддас кийимни ҳам қалансува деб аташади. Бу лотинча «қаллуса»дан олинган («Мунжид фи-л-луға», 652).

¹⁰¹ Шоир ҳажв қилган кишиси айбларини «Амр» (عمر) сўзида «вов» ҳарфи айтилмаганидек, тилга олиб бўлмайди, мадҳ-

ларини эса «Зайдан» (*من زيد*) сўзида ёзилмайдиган «пун»

ҳарфи каби айтишга арзинмайди, демоқчи.

¹⁰² *Насиб* — қасиданинг хотинларни куйлашга ва тавсифлашга бағишланган кириш қисми. Шонр насбда ўзининг саҳродаги саёҳати, ўз маҳбуби билан ҳаётининг энг яхши даврларини кечирган манзул қолдиқлари ҳақида ҳикоя қилган ва ёшлагани ачинаиб эсга олган. Кейинчалик насб алоҳида газал жанрига айланиб кетган.

¹⁰³ *Қубит* — ширинликлардан бир тури.

¹⁰⁴ Аш-Шайх Ҳажжож ибн аш-Шайх Абу-л-Аббос ал-Исфароний — бу шахснинг ўзи ҳақида маълумот йўқ, лекин унинг отаси Абу-л-Аббос Фазл ибн Аҳмад ал-Исфароний (ваф. 404/1013—1014) сомонийлар лашкарбошиси Абу-л-Ҳасан Фоиқнинг котиби ва подими бўлиб, кейин Сабуктаган хизматига ўтади. Маҳмуд Газнавий даврида 10 йил унга вазирлик қилган. Кейин Маҳмуд уни қатл этган. У адиб ва моҳир давлат арбоби бўлган. Унинг ҳақида Байҳақийнинг «Масъуд тарихи» асариди яхши маълумотлар берилган (Байҳақи, 47, 151, 197, 238, 445, 617).

¹⁰⁵ *Нитоқ* — хотинлар бешига боғлаб юрадиган белбоғ, рўмол.

¹⁰⁶ Икки Фарқад (*فارقان*) — Кичик айиқ буржининг зенитга яқин бўлган юлдузи. Пўловчилар шуларга асосланиб ҳаракат қилганлар.

¹⁰⁷ Араб ва форс тилларида.

¹⁰⁸ Яъни китобини ёзувчи сабрим ва шавқатни тутаб, соқолларим оқаради, демоқчи.

¹⁰⁹ *Бурд* — йўл-йўл матодан тикилган чопон.

¹¹⁰ Тинчлик шаҳри (Мадинат ас-салом) деб Бағдод шаҳри аталган. Бу ерда арабчаси Мадинат ас-салом ёзилган. Маъно ўзгармайди.

¹¹¹ *Ижмоъ* — исломда Қуръон ёки пайғамбар ҳодисаларида учрамаган бирор диний масалани йирик фикҳ олимлари тўпланиб ва бир фикрга келиб ҳал қилганлар, буни «ижмоъ» (жамланиш) бир фикрга, қарорга келиш деб аталган.

¹¹² Шамс ал-куфот (Донолар қуёши) — ўша вақтдаги машҳур вазир Абу-Қосим Аҳмад ибн ал-Ҳасан ал-Маймандийнинг лақаби.

¹¹³ Аш-Шайх ал-Жалил — юқорида зикр қилинган вазир Шамс ал-куфот кўзда тутиляпти.

¹¹⁴ Бу икки байт форсийнавис шонрлардан кимники эканини аниқлай олмадик.

¹¹⁵ *Барбат* — мусиқий асбоби уднинг иккинчи номи, форсчада мизҳар ҳам дейилади.

¹¹⁶ Мансур (Шаббуи) — ранг-баранг бўлиб очиладиган чиройли гул (левкой), лугавий маъносини «сочилган».

¹¹⁷ Пардасиз сўзлар билан ёзилган бир байт таржимасини тушириб қолдирдик.

¹¹⁸ Арабча матида «Асли Абу Абдуллоҳ ал-Ҳусайн Али ибн Бағудий» деб изоҳ берилган.

¹¹⁹ Матида «сирлардаман» (*فى خوافى*) ёзилган. Ношир «Али шундай, эҳтимол вайронасидаман»дир деб изоҳ берган. Шунга асосландик.

¹²⁰ Ал-Фарқад (Бузоқ) — Кичик Айиқ юлдузлари туркумидаги бу юлдуз номи мазкур байтда қофия учун бўлса керак кўпликда

«Фароқид» шаклида берилган. Биз Фарқад ёздик, «Ас-Суҳо ва ал-Фарқад» дейилгани етиб бўлмайдиган баландлик демакдир (Баронов, Словарь, 380).

¹²¹ Бузоқ юлдузи устида бузоқларни ўтлатсам, яъни етиб бўлмайдиган энг узоқ масофаларни кезсам ҳам, ўз мартабамга яраша обрў топмадим, демоқчи шоир.

¹²² Бу ерда чиройли сўз ўйини: араб тилида ҳадя ва бугдой сўзлари бир хилда **بر** шаклида ёзиллиб, унинг биринчи ҳарфи-га касра қўйилса, «бирр» (инъон), замма қўйилса «бурр» (бугдой) маъносини билдиради.

¹²³ Арабча «мазийя» (**مزينة**) сўзи «хусусият, афзаллик фазилат» маъноларига эга, унинг тескари ўқилиши «ҳизум» (**هيزم**) бўлиб, форс-тожикча «ўтин» демакдир.

¹²⁴ Таврат ва Қуръон ривоятларига кўра, Нуҳ қавми худо амрини бажармагани учун унга тўфон балосини юборган ва бутун Нуҳ қавми сувга гарқ бўлиб кетади. Фақат Нуҳ ўз яқинлари билан ҳар бир ҳайвондан иккитадан олиб кemasига солган ва Арарат тоғи устида тўфондан сақланиб қолган.

¹²⁵ Матнда шоир нисбалари ал-Атбарий ас-Сихрий ёзилган. Асар ношири уни «эҳтимол ал-Анбарий ас-Сижзий бўлса керак» деб тўғрилаб кетган. Биз ҳам шундай бўлиши тўғри деб топдик.

¹²⁶ Саолибий «Иттимот ад-даҳр» хотимасида «кейин мен ёки бошқалар маълумот беради» деб эслатгани шoirлар орасида аш-Шайх Абу Наср ибн Мушкон номи ҳам зикр қилинган («Иттимот ад-даҳр», 450; Ўзбекча таржима, 466). Лекин бу ерда унинг куняси Абу Мансур деб кўрсатилган. Қуйида помаълум шоир шеърида Абу Наср кўрсатилган (128 — изоҳга қаранг). Эҳтимол, Саолибий ёки хаттот хатога йўл қўйгандир.

¹²⁷ Султон Маҳмуд Ғазнавий кўзда тутилаётган бўлса керак.

¹²⁸ Шоир куняси Абу Мансур эмас, Абу Наср деб келтирилган. Саолибий «Иттимот ад-даҳр»да ҳам уни Абу Наср деб атаган (126-изоҳга қаранг).

¹²⁹ Хазраж ва Авс — Ямanning қадимги араб қабилаларидан. Аввал битта қабил бўлиб, V аср атрофларида Араб яримороти жанубидан шаҳар жойларига кўчадилар ва иккига ажралиб кетдилар.

¹³⁰ Ибн Увайс — бу шахс ҳақида маълумотга эга эмасмиз.

¹³¹ ал-Устоз Абу-л-Ало ибн Ҳасул — «Иттимот ад-даҳр» арабча матнига тузилган изоҳда бу шахсни юқорида маълумот берилган шоир Абу Али ал-Ҳасан ибн Абу-т-Таййиб ал-Бохарий деб ишора қилинган. Лекин у ерда шоир куняси Абу-л-Ало эмас Абу Али, Ибн Ҳасул эса кўрсатилмаган.

¹³² Масъуд — Ғазнавийлар сулоласи султонларидан (1030—1041), Маҳмуд Ғазнавийнинг ўғли.

¹³³ *Рукъа* — шоирларнинг бир-биринга, дўстлари ва қариндош уруғларига ёзган мактублари.

¹³⁴ Бу ерда матнда шоир нисбаси «ал-Қуржий» ёзилган. Бу грузин демакдир. Эҳтимол, шоир асли грузиялик бўлгандир. «Иттимот ад-даҳр»да эса (450-бет) «ал-Қархий». Кейингисини тўғри деб топдик, чунки Бағдодда Карх Бағдод деган маҳалла бўлган.

¹³⁵ «Иттимот ад-даҳр»нинг хотимасида ас-Саолибий Абу-л-Ҳасан ал-Қархий номини бошқа бир қанча шоирлар қатори зикр

этиб, улар ҳақида маълумот бериш менинг бўйнимда қолди, деб айтган («Натимат ад-дахр», 450-бет; «Натимат ад-дахр» (Узб.), 466-бет).

¹³⁶ Шонр тилга олиб мадҳ этаётган ушбу асар муаллифи Абу Мансур ас-Саолибийдир. Шунинг учун бу мисрада «У ўз кунияси (Мансур)»га муносиб доимо ғалаба қозонио келди (мансур бўлди)» дейилти.

¹³⁷ Ибн Муътазз Абдуллоҳ (862/908) — машҳур араб шонри, адиб ва тилшуноси. 295/908 йилда халифаликка кўтарилади ва бир кундан кейин ал-Муқтадир тарафдорлари томонидан қатл этилади. Унинг «Китоб ал-бадн» («Баднийлик ҳақида китоб» ёки «Янгилик ҳақида китоб») асари араб шеърини санъати ҳақида энг муҳим асар ҳисобланади. Бу асар И. Ю. Крачковский томонидан чуқур ўрганилиб, рус тилига таржима қилинган (қ. Крачковский, VI).

¹³⁸ Ибн Муқла Абу Али Муҳаммад ибн Али (272/885—328/940) — машҳур араб хаттотларидан, адиб ва шонр. Бағдожда тутилган. 316/928 йилда халифа Муқтадир биллоҳининг (908—932) вазири этиб тайинланади. Халифа Розий биллоҳ (938—940) 938 йилда унинг ўнг қўлини қирқтиради. Умрининг охирида тилини ҳам кесишади ва ҳибсга олишади, шундай оғир аҳволда қамоқда вафот этади.

¹³⁹ Масъуд ибн Маҳмуд Шихоб ад-давла — Ғазнавийлар сулоласи султони (421/1031—432/1041), Маҳмуд Ғазнавийнинг угли. Саолибий шу султон даврида яшагани учун унинг номини тилга оляпти.

¹⁴⁰ Яъни сочининг қораси (туни) унинг оқи (тонги)нинг пайдо бўлишига руҳсат бергани учун, демоқчи.

¹⁴¹ Дирҳам (кўплиги дароҳим, юнонча драхма сўздан) — арабларда қумуш танга ёки умумий танга пул: мис, қумуш ва тилла; дирҳам оғирлик ўлчови ҳам бўлиб, Эронда 48 арпага тенг; Туркияда $\frac{1}{400}$ оқи (бир оқи уч қадок)га тенг (Будагов, I, 558). Дирҳам оғирлик ўлчови сифатида ҳар вақт бир хил ишлатилмай, турли даврларда турлича қиммат ва маънога эга бўлган. Масалан, Сосонийлар даврида 4,25 га, XI—XII асрларда 3,15 га тенг бўлган (Хишц, II—17).

¹⁴² Монийлар — Моний (215—276) томонидан асосланган диний-фалсафий оқим. У мавжудотда икки бошланғич нарса мавжуд дейди: яхшилик ва ёмонлик, нур ва зулмат. Моний ўзини охириги пайгамбар деб эълон қилди. У «Шобурақон», «Триқлар хазинаси», «Жабборлар ҳақида китоб», «Сирлар китоби» каби асарлар ва ўз ижтимоий ёзган. Унинг тобелари жуда кўп бўлган. Сосонийлар подшоҳи Баҳром I (273—276) уни ўлдиртириб, терисини шилдириб, Жундишопур шаҳри дарвозасига осдириб қўйди. Моний ва унинг тарафдорлари ҳақида Беруний муфассал маълумот берган (Беруний, I, 241—243-бетлар). Бу ерда Монийларнинг икки бошланғич нарса ҳақидаги таълимотига ишора қилинапти.

¹⁴³ Уч нарса (таслис) — насорийлар (христиан)лар таълимотида илоҳийлик зотида учта нарса: тагри, унинг ўғли Исо ва муқаддас руҳ мавжудлигининг яширинганлиги.

¹⁴⁴ Шуайб — Қуръонда зикр қилинган пайгамбарлардан.

¹⁴⁵ Қатога ва Анас — пайгамбар саҳобаларидан ва унинг ҳадисларини ривоят қилувчилардан.

¹⁴⁶ Хатиб — хутба ўқувчи, нотик, жомеъ масжид имоми.

¹⁴⁷ Абу-л-Фатҳ Муҳаммад Кушожим ас-Синдий (вафоти 349/961) — асли ҳиндистонлик бўлиб, ҳамдонийлар амри Сайф ад-

давлатнинг (333/945—356/967) ошпази бўлган, мунажжимлик илми билан ҳам шуғулланган. Кушожим (كشاجم) лақабига котиб,

шоир, адиб, жавад (сахий) ва мунажжим сўзларининг биринчи ҳарфи олинган (Ханна аль-Фахури, II, 180).

¹⁴⁸ Ҳорун ар-Рашид — аббосийлар халифаси (170/786—193/809).

¹⁴⁹ ал-Қодир биллоҳ — аббосийлар халифаси (381/991—422/1031).

¹⁵⁰ ал-Мансур — аббосийлар халифаси (136/754—158/775).

¹⁵¹ Чавгон (арабча «солижа») — Шарқда энг кўп тарқалган от устида туриб ўйналадиган тўп ўйини. Чавгон Европада тарқалган поло деган ўйинга қисман туғри келади.

¹⁵² Хонлар — шу вақтда Мовароуннаҳрни босиб олиб, қорахонийлар (382/992—607/1211) давлатини барпо этган туркий хонлари ҳақида гап бораётган бўлса керак.

¹⁵³ Бу қуш номи арабчада «ҳуборо» ёзилган. Русчада драхма, дрохма, дурова номлари билан аталиб, балчиқларда ёки саҳроларда юрадиган катта қуш дейилган.

¹⁵⁴ Арабча «қуҳула» сўзи 30 ёшдан 50 гача бўлган даврни ифода этади. Бунинг биз ўрта ёшлик деб олдик.

¹⁵⁵ Лабид ибн Рабиъа (тахминан 506—661) — музорийлардан бўлмиш Омир қабиласининг машҳур кишиларидан ва чевандозларидан бўлган. У жасур ва олий жаноб киши бўлиб, ожизларга ёрдам берган ва меҳмондўст, шу билан бирга шоир ҳам бўлган (Ханна аль-Фахури, I, 147—148).

¹⁵⁶ Шамс ал-куфот Абу-л-Қосим Аҳмад ибн ал-Ҳасан ал-Маймандий ҳақида гап кетаяпти (112-изоҳга қаранг).

¹⁵⁷ Вазир Майманди ҳақида ёзар экан, чалак ва ипни яратган тангри туфайли сен қудуқдан сувни олдинг, яъни вазирлик мартабасига эришдинг, демоқчи.

¹⁵⁸ *Барид* — почта (алоқа) ходими, чопар; почта, алоқа ишлари учун чопиладиган от; икки бекат орасидаги масофа (икки ёки тўрт тош).

¹⁵⁹ Алишер Навоийнинг

«Оразинг ёпғач кўзимдин сочилув ҳар лаҳза ёш.

Бўйлаким пайдо бўлур юлдуз ниҳон бўлғоч қуёш»

байти мазмунининг айнан ўзи.

¹⁶⁰ Ас-Сарий Абу-л-Ҳасан ибн Аҳмад ал-Қиндий ал-Мавсийий (вафоти 362/972 ёки 366/976) — ар-Раффоа номи билан шўҳрат қозонган машҳур араб шоири. Ас-Саолибий уни «Патимат ад-даҳр»га киритиб, унинг ҳақида кенг маълумотлар берган ва шеърларидан намуналар келтирган («Патимат ад-даҳр», II, 117—182. Яна қаранг: Ибн Халликан, 201—202; Қомус ал-аълом, IV, 2561; Ханна аль-Фахури, II, 180—181).

¹⁶¹ Ал-Ҳолидий — бу шахс ҳақида маълумотга эга эмасмиз.

¹⁶² Ал-Баббао Абу-л-Фараж Абдуллоҳид (ваф. 398/1007) — араб шоири, ҳамдонийларнинг машҳур амири Сайфулдавла саройида яшаган. Саолибий унга «Патимат ад-даҳр»дан алоҳида боб ажратиб, унинг ҳақида кенг маълумот берган ва шеърларидан намуналар келтирган («Патимат ад-даҳр», I, 252—286).

¹⁶³ Ас-Саломий Абу-л-Ҳасан Муҳаммад ибн Абдуллоҳ (вафоти 393/1002) — асли ироқ (Мадинат ас-салом)лик араб шоири. Шунинг учун ас-Саломий нисбасини олган. Саолибий «Патимат ад-даҳр»да унинг ҳақида маълумот бериб, шеърларидан намуналар келтирган («Патимат ад-даҳр», II, 396—431).

¹⁶⁴ Абу-л-Файёз ат-Табарий — бу шахс ҳақида маълумотга эга эмасмиз.

¹⁶⁵ Қуръонда «Тағрирининг қўли» сўзи учрайди (монда сураси, 64-оят; фатҳ сураси, 10-оят) ва бу «тағрирининг кучи, қудрати» маъносида ифода этилиб изоҳланади. Соолибий бу ерда шонрининг «тағрирининг кафти» сўзини ишлатишнинг нотўғри деб ҳисоблайпти.

¹⁶⁶ Ибн Нубота Абдурраҳим (946—984) — Майёфорикайда туғилган. Сайфуддавла саройида тарбияччи бўлган. Унинг сажъ билан ёзилган ахлоққа оид қисқа хутбалари бўлиб, улар ўз давридаги уруш ва жиҳод ҳодисаларига ишора қилинган ҳолда ёзилган («Мунжид фи-л-адаб», 530).

¹⁶⁷ Абу-л-Қосим аз-Заъфароний — арабийнавис шoir. Асли ироқлик бўлиб, ас-Соҳиб ибн Аббод саройидаги кўзга кўринган шoirлардан бўлган. Соолибий «Патимат ад-даҳр» учинчи қисмида унинг ҳақида маълумот бериб, шеърларидан намуналар келтирган («Патимат ад-даҳр», III, 346—356).

¹⁶⁸ Умар ибн ал-Хаттоб — Муҳаммад пайгамбардан кейинги чаҳорёрлар деб аталган «тўғри йўлдан борган» тўрт халифанинг иккинчиси (13/634—23/644).

¹⁶⁹ Нимагадир байтнинг икки мисраси бир-бирига маънан боғланмайди. Буни асар арабча матни ношири. Аббос Иқбол ҳам қайд қилиб ўтган (89-бетдаги изоҳга қаранг).

¹⁷⁰ Бу байт Абу-л-Ало ал-Мааррийники деб Соолибий ўзи ёзиб кетган. Абу-л-Ало ал-Мааррий Аҳмад ибн Абдуллоҳ ибн Сулаймон ат-Танухий (979—1057) — машҳур араб шoirи ва файласуфи. Мааррат ан-Нуъмон шаҳрида туғилган, тўрт ёшида кўзи кўр бўлиб қолган. Ҳалаб, Тарбулис (Триполи) ва Антокияда дарс ўқиган. Бағдодга сафар қилиб, кейин ўз ватанига қайтиб келади ва зоҳидлик билан ҳаёт кечиради. Унинг «Сақт аз-занд» («Чақмоқтош учқуни») номли қасидалар тўплами, «Лузумиёт» («Лозим нарсалар») ва «Рисолат ал-ғуфрон» («Мағрифат рисоласи» асарлари машҳурдир.

¹⁷¹ Анушервон (Нушервон) Хусрав I — Сосонийлар сулоласи подшоҳларидан (531—579). Анушервонни Одил деб шуҳрат қозонган.

¹⁷² Юқорига, матн 24-бетга қаранг.

¹⁷³ *Есмин* (жасмин) — ёқимли ҳидли, оқ ва сариқ тусли гўл.

¹⁷⁴ *Садақ* — форсча «садақ» сўзининг арабийлашган шакли. Садақ Эронда кенг тарқалган тунги ўйин-кулги бўлиб, бунда жуда кўп гулханлар ёқилади ва атрофида ўйин қилинади. Гулхан атрофида ўйин қилиш Урта Осиёда ҳам яқин кунларгача бўлган. Аслида бу Зардушт динидан, яъни оташпарастликдан қолган.

¹⁷⁵ Қуръон, бақара сураси, 82-оят.

¹⁷⁶ Қуръон, масад сураси, 1-оят. Абу Лаҳаб Муҳаммаднинг амакиси, исломни қабул қилмагани учун унинг ҳақида Қуръонда шундай ёзилган.

¹⁷⁷ Бу икки байт «Патимат ад-даҳр»да берилган. Лекин у ерда Абу Али ад-Домғонийники деб ёзилган («Патимат ад-даҳр», 144-бет; «Патимат ад-даҳр» (ўзб.), 176-бет).

¹⁷⁸ *Ҳариса* — гўшт ва буғдойдан узоқ қайнатиб тайёрланадиган овқат, яъни ҳалим.

¹⁷⁹ *Тумор* — араб хатидаги ёзув турларидан бири.

¹⁸⁰ Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Узайр — Сомонийлар сулоласи вазири (986—987). «Патимат ад-даҳр»нинг баъзи нусхаларида унинг кунияси Ибн Азиз ёзилган.

¹⁸⁰ Узайр — Таврот ва Қуръонда зикр қилинган хоҳинлардан (рус тилида Ездра номи билан юртилилади).

¹⁸¹ *Ҳанзал* — колоквиит, ўзбек тилида Абу Жаҳл тарвузи деб

аталувчи аччиқ гнѣх ва унинг меваси. Араб тилида хутбни деб ҳам юртилади.

¹⁸² Саолибий бу шоирнинг отаси ҳақида «Татиммат ал-Патимат»нинг биринчи жузъида маълумот берган (109-бет).

¹⁸³ Яъруб ибн Қахтон ибн Худ — Яман султонларидан ва Химяр подшоҳларининг бобоси. Айтишларича, у араб тилида биринчи сўзлаган киши эмиш, шунинг учун Яъруб (арабча сўзловчи) деб номланган («Мунжид фи-л-адаб», 574).

¹⁸⁴ Нѣд — Шимолий араб қабилалари бошлиғи авлодига нисбат бериладиган араб қабиласи. Бу қабила III асрда Тихомада Назрон чегарасигача бўлган жойда яшаган. Уларнинг баъзи тоқфаси Шарқий Ироқ ва у ердан ал-Жазира (Месопотамия)га кўчган. Айтишларича, улар биринчи ўша ерларга араб тилини олиб кирган («Мунжид фи-л-адаб», 49-бет).

¹⁸⁵ Арок — туялар ўтлайдиган бутазор, эҳтимол, янтоқзордир.

¹⁸⁶ Насиб (نسيب) — қасиданинг бошланиш қисми, бунда кўпроқ аёллар мадҳ этилган. Кейинчалик қабила бошлиқлари, подшоҳ ва бошқалар мақталган.

¹⁸⁰ Араб тилида «карамлик» ва «ток новдаси» сўзлари бир хил ёзиллиб, «карам» ва «карм» талаффуз этилади. Шоир бу ерда сўз ўйини ишлатиб, ҳар икки сўзни келтирган ва икки хил маънода талқин этган. Кейинги жумлаларда ҳам шундай сўз ўйини кетади. «Карм» сўзини ток новдаси деб таржима қилганмиз.

¹⁸⁷ Сикбож — форсча сўз бўлиб, гўшт ва сиркадан тайёрланган шўрва. Ҳозирги вақтда гўшт, сирка, пиёз ва асал қабилалардан тайёрланадиган қовурдоқ.

¹⁸⁸ Нидд — хушбўй, тутатиладиган гнѣх, уд ҳам, олой ҳам шундай ном билан баъзан аталади.

¹⁸⁹ Баҳоудавла Фируз — Эрон ва Ироқда тахт сўраган Бувайҳийлар сулоласи амирларидан (388/998—403/1012).

¹⁹⁰ Икки ас-Симок (ас-Симок ал-Аъзал ва ас-Симок ар-Ромих) — Сунбула юлдузлари туркумидаги икки ёрқин юлдуз. Улардан биринчисининг октябрда чиқиши ёмғир ёғишидан дарак беради.

¹⁹¹ Ан-Нажм — юлдузлар туркуми.

¹⁹² Ал-Ҳоким Абу Саъид Абдурраҳмон ибн Муҳаммад ибн Дўст — Нишопурда яшаган шоирлардан. Саолибий унинг ҳақида «Иятимат ад-даҳр»да маълумот бериб, шеърларидан намуналар келтирган («Иятимат ад-даҳр», 425—426; «Иятимат ад-даҳр» (ўзб.), 443—445). У ерда шоир кунияси Абу Саъд ёзилган.

Абу Саъид ибн Муҳаммад Саолибий билан бир даврда яшаб ундан бир йил кейин вафот этгани учун унинг кейинги ҳаёти ва шеърлари «Иятимат ад-даҳр»га кирмаган. Абу Наср Утбийнинг «Тарих ал-Паминий» (II-ж., 34), Абу Райҳон Берунийнинг «Китоб ал-жамоҳир» (179, 233, 235, 246, 264; «Минералогия», 157, 219, 221, 230, 245) ва «Сайдана» (130, 413) асарларида унинг шеърларидан парчалар берилган. Салоҳ ал-Кутубий бу шоир ҳақида маълумот бериб, вафот этган йилни 431/1039—40 деб кўрсатган («Фавот ал-вафайот», I-ж., 263—264). Бу шоир ҳақида бошқа манбаларда ҳам маълумотлар учрайди (қар. «Иятимат ад-даҳр» (ўзб.), 611, 82-изох).

¹⁹³ «Сабр — хурсандлик калиди» — араб халқ мақоли.

¹⁹⁴ Абир — шафрон ва бошқа нарсалардан тайёрланган хушбўй, суркаладиган дори.

¹⁹⁵ Абу Али Муҳаммад ибн Умар аз-Зоҳир ал-Балхий — X аср бошида яшаган шоирлардан. Нишопурда тугилиб, кўп вақт

Ироқ ва Сурияни кезиб саёҳат қилган, кейин ватанига қайтиб келиб, умрининг охиригача шу ерда яшаган. Саолибий «Патимат ад-даҳр»да унинг ҳақида қисқа маълумот бериб, тўрт байт шеърини келтирган («Патимат ад-даҳр», 415; «Патимат ад-даҳр» (Ўзб.), 433).

¹⁹⁶ Абу-л-Қосим ал-Алимоний номи «Патимат ад-даҳр»нинг бир неча жойида Саолибийнинг мушидларидан бири сифатида тилга олинган (109, 110, 125, 129, 144-бетлар).

¹⁹⁶ Саолибий маълумотларида чалкашиқ бор. Бу ерда мазкур шоирни Абу-л-Фазл Убайдуллоҳ ал-Меколийнинг ўғли деяпти, «Патимат ад-даҳр»да эса кейинги шоир Абу-л-Аббос Исмоил ибн Абдуллоҳнинг ўғли дейилган (354-бет; ўзб. 377-бет). Агар Абу-л-Фазл Убайдуллоҳ ал-Меколий ўғли бўлганда отасининг исми Абдуллоҳ эмас, Убайдуллоҳ бўлиши керак эди.

¹⁹⁶ Ас-Саолибий бу шоир номини «Патимат ад-даҳр»да Меколийлар сулоласи амирларидан бири сифатида эслатиб ўтган («Патимат ад-даҳр», 415; «Патимат ад-даҳр» (Ўзб.), 433).

¹⁹⁷ *Ад-Дилшодий* — аслида форсча «дилшод» сўзидан олинб, ад-Дилшодий бўлиши керак. Арабларда «дол» ҳарфи баъзан «зол» шаклида ҳам ёзилади.

¹⁹⁸ Шоир нисбаси унинг Нишопур билан Исфохон ўртасида жойлашган қадимий Қонин шаҳридан келиб чиққанига далolat қилади.

¹⁹⁹ Саолибий «Патимат ад-даҳр»да Бухоро шоирлари қаторида Абу Али ас-Саломий ҳақида қисқа маълумот бериб, икки байт шеърини илова қилган. Бу ерда «Бухорода муқим яшаган» деб ёзишча, ўша шоир бўлиши ҳам мумкин («Патимат ад-даҳр», 95; «Патимат ад-даҳр» (Ўзб.), 130). Лекин шуниси ҳам борки, Саолибий «Патимат ад-даҳр»да маълумот берган шоирлар ҳақида гапирганда, «ал-Патима»да зикр қилинган» деб изоҳ беради.

²⁰⁰ Бу ерда сўз ўйини: Байтнинг ҳар икки мисраси охирида «қасир» сўзи келиб, биринчиси «кўплик, кўп» маъносига, иккинчиси киши исми сифатида қўлланапти.

²⁰¹ Юқорида зикр қилинган шоир Абу-л-Қосим ал-Алимонийнинг бу байти бухоролик шоир ва вазир Абу Али Мухаммад ибн Исо ад-Домғонийга бағишланган бўлиб, «Патимат ад-даҳр»да берилган («Патимат ад-даҳр», 144; «Патимат ад-даҳр» (Ўзб.), 177).

²⁰² *Аттор* — арабчиси «сайдалоний» бўлиб, аттор, гнёҳлар ва дориворлар билан савдо қилувчи демакдир.

²⁰³ Бу ерда «сайд» (ов) сўзи билан «сайдалон» (аттор) сўзини ишлатиб, сўз ўйини қилиняпти, яъни аттор энг яхши овчи экан демоқчи шоир.

²⁰⁴ *Шақоқиқ* (бирлиги «шаққиқ») — тоғ лоласи, лолақизгалдоқ.

²⁰⁵ *Меҳржон* (форсча меҳргон) — Эронда меҳрмоҳ ойининг ўн олтинчи кунини, яъни кузда йнгим-терим тугаганидан кейин ўтказиладиган байрам. Наврўз каби меҳржон ҳам жуда катта тантана билан ўтказилган. Меҳрмоҳ ойининг 21-кунини эса «ром рўз» (итоаткор кун) бўлиб, бу катта меҳржон байрамидир. Берунийнинг ёзишча, бу байрамга Эрон подшоҳи Афридуннинг Заҳок устидан ғалаба қозониши сабаб бўлган (Беруний, I, 260—262).

²⁰⁶ *Хулла* — икки қисмдан иборат тўла кийим: изор баданнинг настки қисмини ёпади, ридо эса баданнинг юқори қисмини ёпади. Баъзан хулла уч қисмдан иборат бўлади: қамис (кўйлак), изор ва ридо.

²⁰⁷ *Мухаррир* — бу ерда ёзувчи, котиб маъносига ишлатилди.

ти. Ҳозирги замон араб тилида таҳрир қилувчи, ёзувчи, журналист, корреспондент маъноларида ишлатилади.

²⁰⁸ Қинтар — оғирлик ўлчови, 26 оккага ёки 100 миср ратли-
сига ёки 44, 928 кг га тенг.

²⁰⁹ Қирот — қимматбаҳо тошлар ёки тўкилувчан жисмлар учун оғирлик ўлчови, $\frac{1}{32}$ қадаҳ ёки 0,064 л га тенг ёки қимматбаҳо тошлар учун оғирлик ўлчови $\frac{1}{16}$ дирҳам ёки 0,295 г.

²¹⁰ Оғажийнинг бу икки байт шеъри «Иатимат ад-даҳр»га кiritилган. Лекин у ерда шеър таржимони шоир Абу-л-Қосим аш-Шажарий деб кўрсатилган («Иатимат ад-даҳр», 155; «Иатимат ад-даҳр» (ўзб), 187). («Иатимат ад-даҳр»нинг ҳамма нусхаларида бу шоир нисбаси «ал-Аъожим» ёзилган. Бу «араб бўлмаган киши» демакдир ёки шоир нисбасининг бузиб берилган. Е. Э. Бертельс ҳам шунга суяниб, бу шеър номаълум шоирга тегшли дейди (Е. Э. Бертельс, Персидская поэзия в Бухаре, 14-б.). Бу шеърнинг форсий тилдаги асл нусхаси қуйидагича:

Эй он, ки надори хабаре аз ҳунари ман,
Хоҳи, ки бидони наям неъматпарвард:
Асп ору камон ору каманд ору китоб ор,
Шеъру қаламу барбату шатранжу маю нард.
«Эй менинг ҳунаримдан хабарсиз киши,
Менинг нозик эмаслигимни билмоқни истайсанми:
От келтир, камон келтир, арқон келтир, китоб келтир,
Шеър, қалам, уд, шатранж, май ва нард [келтир].»

²¹¹ Бу ерда шоир тасҳифни қўллаб сўз ўйини қиляпти. Балх (بلخ) сўзи ҳарфлари алмаштирилса, бахл (بخل) бўлади.

²¹² Абу-л-Ҳасан Али ибн Илёс ал-Оғажий — таниқли тожик шоири. Сомонийлар амири Нуҳ ибн Мансур (977—997) даврида яшаган. Араб тилида ҳам шеърлар ёзган.

КЎРСАТКИЧЛАР

Фойдаланилган манба ва адабиётлар

1. Бейхаки — Абу-л-Фазл Бейхаки, История Мас'уда. 1030—1041. Вступительная статья, перевод и примечания А. К. Арендса. Ташкент: Изд-во АН УзССР. 1962.
2. Бертельс Е. Э. Персидская поэзия в Бухаре X в. М.—Л., 1935.
3. Беруний I — Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар, I. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Тошкент: Фан нашриёти. 1968.
4. Беруний «Китоб ал-Жамоҳир» — كتاب الجواهر فى معرفة الجواهر من تصنيف الاستاذ ابى ريعان محمد بن احمد البيرونى هيدر آباد ۱۳۵۵
5. Беруни. Сайдана — Абу Райхон Беруни. Избранные произведения, IV. Фармакогнозия в медицине (Китаб ас-сайдана фи-т-тибб). Исследование, перевод, примечания и указатели У. И. Каримова. Ташкент: Издательство Фан Узбекской ССР. 1973.
6. «Берунийга замондош шоирлар» — Исмаиулла Абдуллаев. Берунийга замондош шоирлар. Тошкент: Фан нашриёти, 1975.
7. Будагов — Будагов А. З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. Т. I—II. СПб., 1869, 1871.
8. Гиргас. Словарь — Словарь к арабской хрестоматии и Корану. Составитель проф. В. Гиргас. Казань. 1881
9. Аль-Джахиз. Книга о скупых. Пер. с арабского, предисловие и примечания проф. Х. К. Баранова. М., 1965.
10. Еқут. Иршод ал-ариб — ياقوت الرومى البغدادي كتاب ارشاد الاريب الى معرفت الاديب المعروف بمعجم الاديبا ج ۱ — ۶ لندن — ۱۹۰۷ — ۱۹۱۳
11. Ибн Халликон — الشيخ الامام شمس الدين احمد بن محمد ابن خلكان كتاب وفيات الاعيان و انبا ابنا الزمان ج ۱ — ۲ — مصر ۱۸۹۲
12. «Натимат ад-даҳр» — ابو منصور عبدالمالك بن محمد

الثعالبي يتيمة الدهر في محاسن اهل العصر ج ١ - ٤
القاهرة ١٣٧٥ - ١٣٧٧ / ١٩٥٦ - ١٩٥٨

13. «Патимат ад-даҳр» (ўзб.) — Абу Мансур ас-Саолибий. Патимат ад-даҳр фи маҳосини аҳл ал-аср (Аср аҳлининг фозиллари ҳақида замонасининг дурдонаси). Тадқиқ қилувчи, таржимон, изоҳ ва кўрсаткичлари тузувчи Исматулла Абдуллаев. Тошкент: Фан нашриёти, 1976.
14. Крачковский, П — И. Ю. Крачковский. Арабская поэтика в IX в. Изб. соч. II. М.—Л., 1956.
15. Крачковский, VI — И. Ю. Крачковский, Ибн ал-Му'тазз. Изб. соч. VI. М.—Л., 1960.
16. «Минералогия» — Абу-р-Райхан Мухаммад ибн Ахмед ал-Бируни. Собрание сведений для познания драгоценностей (Минералогия), пер. А. М. Беленицкого. Л., Изд-во АН СССР. 1963.

17. «Мунжид фи-л-адаб» — فردنان تونل المنجد في الادب و العلوم. معجم الاعلام الشرق و الغرب بيروت — ١٩٥٦

18. «Мунжид фи-л-луға» — لويس معلوف المنجد في اللغة — بيروت — ١٩٥٦

19. «ат-Тамсил ва-л-муҳозарат» — التمثيل و المحاضرة لابی منصور عبدالملك بن محمد بن اسماعيل الثعالبي، تحقيق عبدالفتاح محمد الحلو القاهرة — ١٣٨١ — ٥ — ١٩٦١ م

20. «Муҳит ал-муҳит» — بطرس البستاني محيط المحيط ج ١ — ٢ مصر — ١٨٦٧ — ١٨٧٠

21. «Тарих ал-Яминий» — تاريخ اليمينى للعلامة ابي نصر محمد بن عبد الجبار التعبى بهامش تاريخ الكامل للعلامة ابي الحسن ابن ابي الكرم... المعروف بابن الاثير ج ١٠ — ١٢ مصر ١٨٨٣

22. «Фавот ал-вафайот» — الكتبي فلاح فوات الوفيات ج ١ — ٢ — بلاق ١٨٦١ — ١٨٦٢

23. «Татиммат ал-Ятима» — كتاب تنمية اليتيمة تاليف ابي منصور عبدالملك الثعالبي النيسابورى جزء ١ — ٢ عنى ينشره عباس اقبال مطبعة فردين سنة ١٣٥٣ هجرية القمرية.

24. Ханна аль-Фахури — Ханна аль-Фахури, История арабской литературы, 1—2. Пер. с арабского В. В. Атамали, Д. А. Баширова, В. С. Сеголя. М.: И. И. Л., 1961.
25. Хиниц — Хиниц В. Мусульманские меры и веса с переводом в метрическую систему. М., 1970.
26. «Қомус аль-аълам» — قاموس الاعلام تاريخ و جغرافيا لغتى و تعبير اصله كافه اسمها خاصه جامعہ معرری ش. سامی ج ۱ — ۶ استانبول ۱۳۰۶ — ۱۳۱۲
27. Ҳожн Халифа — كانب چلپی (حاجی خلیفه) كشف الظنون عن اسامی الكتب و الفنون.

Lexicon Bibliographicum et encyclopaedicum a Mustafa ben Abdallah Katib Jelebi dicto et nomine Haji Khalfa celebrato compositum. Ad codicum Vindobonensium, Parisiensium et Berolienensium idem primum edidit, Latine vertit et commentario indicibusque instruxit C. Fluegel, I—VII, Leipzig—London, 1835—1858.

НОМЛАР КҮРСАТКИЧЛАРИ*

- Аббод — 99.
- Абдулхамид Абу Толиб ибн Яхё ал-Қотиб — 20.
- Абдурахмон ад-Давғий ал-Фақих — 25—26.
- Абу-л-Аббос — 31.
- Абу-л-Аббос — 90.
- Абу-л-Аббос Маъмуи ибн Маъмуи — 33.
- Абу-л-Аббос Муҳаммад ибн Иброҳим ал-Бохарзий — 35—37.
- Абу-л-Аббос ибн Тоҳир ибн Зайнаб — 6.
- Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али ибн Ҳафс — 42.
- Абу Абдуллоҳ ал-Ҳусайн ибн Али ал-Бағавий — 15, 57—58.
- Абу Адий аш-Шаҳрзурий — 93.
- Абу Али ибн Абу Бакр ибн Хашбуя аз-Завзаний — 33—34.
- Абу Али ал-Бўшанжий ал-Фалжарэий — 56.
- Абу Али аз-Зоҳир аш-Шоир ал-Балхий — 105.
- Абу Али Муҳаммад ибн Исо ад-Домғоний — 36, 94, 108.
- Абу Али аз-Фазл ибн Муҳаммад ибн ал-Ҳусайн ат-Табаристий — 42—43.
- Абу Али ал-Ҳасан ибн Абу-т-Таййиб ал-Бохарзий — 36, 37—40.
- Абу Али ал-Ҳусайн ибн Аҳмад ал-Исфароний — 108—109.
- Абу Али ал-Ҳусайн ал-Марпаррудий — 9.
- Абу Али ал-Ҳусайн ибн Аҳмад Разғил — 34.
- Абу Али ал-Ҳусайн ибн Муҳаммад ал-Қотиб ан-Насафий — 55.
- Абу-л-Ало ал-Мааррий — 89.
- Абу Амр — 21.
- Абу Бакр Абдулжамид ибн Афлаҳ ал-Ҳазнавий — 80—81.
- Абу Бакр ал-Анбарий ас-Сижзий — 59—60.
- Абу Бакр Аҳмад ибн Али ас-Сабғий — 24, 30, 91.

* Бетлар китоб ҳошиясида кўрсатилган матн бетлари бўйича кўрсатилди.

- Абу Бакр Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Қуҳий — 32, 34.
 Абу Бакр Муҳаммад ибн Али ибн Аҳмад ал-Абдоний — 114—115.
 Абу Бакр Муҳаммад ибн Аҳмад ал-Юсуфий — 26—29.
 Абу Бакр ан-Насавий ал-Фақиҳ — 45.
 Абу Бакр ибн Ҳамдон — 85.
 Абу-л-Вафо Муҳаммад ибн Яҳё — 14—16.
 Абу Дирҳам ал-Бандафижий — 101—102.
 Абу Жаъфар Аҳмад ибн ал-Ҳасан ибн ал-Амир ал-Боҳарзий ал-Хатиб — 40.
 Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ал-Искофий — 45—46.
 Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Исҳоқ ибн Али ал-Боҳдосий аз-Завзаний — 30—32, 64, 92.
 Абу Зайд ал-Балҳий — 20.
 Абу Мансур Абдулмалик ибн Муҳаммад ас-Саолябий ан-Найсобурий — 23.
 Абу Исҳоқ — 102.
 Абу Мансур Абдуллаҳ ибн Саъид ал-Қонний — 107.
 Абу Мансур ибн Абу Али ал-Қотиб — 25.
 Абу Мансур Али ибн Аҳмад ал-Жаллоб ал-Қотиб — 24, 91—92.
 Абу Мансур Маҳмуд ибн Али ал-Муҳаллабий ал-Амоний — 93—95.
 Абу Мансур Наср ибн Аҳмад ибн Саъд ас-Саъдий — 95.
 Абу Мансур Яҳё ибн Яҳё ал-Қотиб — 14.
 Абу Мансур Қасим ибн Иброҳим ал-Қонний Бузуржмеҳр лақабланган — 45.
 Абу Масъуд Аҳмад ибн Усмон ал-Хушномий — 17—18.
 Абу Масъуд Усам ибн Яҳё ал-Ҳаравий — 54—55.
 Абу-л-Музаффар Абдулжаббор ибн ал-Ҳасан ал-Байҳақий ал-Жумаҳий — 90—91.
 Абу-л-Музаффар Наср ибн Носир ад-дин Сабуктагин — 33.
 Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ад-Дурободий — 81—85.
 Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Узайр — 94.
 Абу Муҳаммад ал-Абдулқоний — 33.
 Абу Муҳаммад Лутфуллоҳ ибн ал-Муофо — 88—89.
 Абу Муҳаммад Яҳё ибн Абуллоҳ ал-Арзаний — 102.
 Абу Муҳаммад ал-Ҳасан ибн ал-Муаммал ал-Ҳарбий — 22—23.
 Абу Наср — 59.
 Абу Наср Аҳмад ибн Али ибн Ҳафс ал-Амравий — 40—42.
 Абу Наср Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Холидий — 87.
 Абу Наср ал-Муҳаллабий ал-Қонд — 109.
 Абу Нувос ал-Ҳасан — 24.
 Абу Салма — 16.
 Абу Саъд — 90, 91.
 Абу Саъд ибн Армак — 110.
 Абу Саъд Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Жамол ал-Амидий — 58—59.
 Абу Саъд ал-Ганжрудий — 8—9.
 Абу Саъд ибн Халаф — 18.
 Абу Саъд ибн Ҳамдон — 67.
 Абу Саъд Аҳмад ибн Шабноб аш-Шабий — 20.
 Абу Саъид Хаддош ибн Аҳмад — 40.
 Абу Саҳл ал-Жунбазий ал-Қотиб — 92.
 Абу Солиҳ Саҳл ибн Аҳмад ан-Найсобурий ал-Муставфий — 110—113.
 Абу Таммом Ҳабиб ибн Авс ат-Тоъий — 36.
 Абу Толиб Муҳаммад ибн Али ибн Абдуллоҳ, ал-Бағдодий ал-Муставфий [нисбалари] билан машҳур — 92—93.
 Абу Тоҳир — 30.
 Абу Убайдуллоҳ Муовия ал-Ашъарий — 20.

- Абу-л-Фаворис ан-Найсобурий — 94.
 Абу-л-Фаёз ат-Табарий — 83.
 Абу-л-Фазл — 34.
 Абу-л-Фазл қ. Абу-л-Фазл Убайдуллоҳ ибн Аҳмад ал-Меколий.
 Абу-л-Фазл Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Қотиб — 90.
 Абу-л-Фазл ибн Муҳаммад ал-Урузий — 23—24.
 Абу-л-Фазл Исмонил ибн Муҳаммад ибн ал-Ҳасан ал-Каробисий — 17.
 Абу-л-Фазл ибн Мекол қ. Абу-л-Фазл Убайдуллоҳ ибн Аҳмад ал-Меколий.
 Абу-л-Фазл ал-Ориз Зайд ибн Муҳаммад ибн Али ибн ал-Қосим — 108.
 Абу-л-Фазл ат-Тамимий — 102.
 Абу-л-Фазл Убайдуллоҳ ибн Аҳмад ал-Меколий — 14, 16, 81, 106.
 Абу-л-Фараж Аҳмад ибн Али ибн Халаф ал-Ҳамадоний — 95—99.
 Абу-л-Фатҳ — 18.
 Абу-л-Фатҳ Али ибн Муҳаммад ал-Қотиб ал-Бустий — 20, 61.
 Абу-л-Фатҳ Аҳмад Кушожим ас-Синдий — 76.
 Абу-л-Фатҳ ал-Музаффар ибн Солиҳ ар-Розий ал-Мудир — 87—88.
 Абу-л-Фатҳ ал-Музаффар ибн ал-Ҳасан ад-Далиғоний — 85—87.
 Абу Фирос ал-Ҳорис ибн Саъид ибн Ҳамдон ал-Ҳамдоний — 18.
 Абу-л-Хайр — 81.
 Абу Юсуф Яъқуб ибн Аҳмад ибн Муҳаммад — 20—22, 56.
 Абу Яъло ал-Басрий — 16.
 Абу Яъло аз-Завзаний — 32—33.
 ал-Қодир биллоҳ — 77.
 Абу-л-Қосим Абдуссамад ибн Али ат-Табари — 9—11, 64.
 Абу-л-Қосим ибн Абу Мансур — 33.
 Абу-л-Қосим Али ибн Масарра ал-Бағдодий — 89.
 Абу-л-Қосим Али ибн ал-Фазл ал-Қоний — 35.
 Абу-л-Қосим Али ибн ал-Ҳусайн ал-Алимоний — 36, 106, 108.
 Абу-л-Қосим аз-Заъфароний — 83.
 Абу-л-Қосим Мансур ибн Муҳаммад ибн Касир — 35.
 Абу-л-Қосим [Маҳмуд] қ. Маҳмуд ибн Сабуктагин, Ямин ад-давла Абу-л-Қосим.
 Абу-л-Қосим ал-Меколий қ. ал-Амир Абу-л-Қосим Али ибн Абдуллоҳ ал-Меколий.
 Абу-л-Қосим ибн Муҳаммад ибн ал-Ҳусайн ат-Табаристий — 42.
 Абу-л-Қосим ат-Тоний ал-Қотиб — 84.
 Абу-л-Қосим Тоҳир ибн Аҳмад ал-Ҳаравий — 53—51.
 Абу-л-Қосим Умар ибн Абдулазиз ас-Сарахсий, лақаби ал-Жакарзий — 43—44.
 Абу-л-Қосим ибн ал-Ҳурайш — 60.
 Абу-л-Қосим Ҳиббатуллоҳ ибн Муҳаммад ал-Исфароний — 109.
 Абу Голиб ибн Муҳаммад ибн Али — 93.
 Абу-л-Ҳайжо Али ибн Ҳамдон ал-Хавофий — 35.
 Абу Ҳасан — 21.
 Абу-л-Ҳасан — 114.
 Абу-л-Ҳасан ал-Абдулуконий — 33.
 Абу-л-Ҳасан Али ибн Абдуллоҳ ад-Дилшозий — 107.
 Абу-л-Ҳасан Али ибн Абу Али ибн Жаъфар ал-Маъруф б — ибн Сийсанбар аз-Завзаний — 34.
 Абу-л-Ҳасан Али ибн Муҳаммад ибн Абдуна — 115.
 Абу-л-Ҳасан Али ибн Муҳаммад ал-Ҳимярий — 105—106.
 Абу-л-Ҳасан Али ибн Муҳаммад ал-Ҳожибий — 93.
 Абу-л-Ҳасан Муҳаммад ибн аш-Шайх Абу Али ал-Ҳусайн ибн Муҳаммад ибн Талха — 18—20.

- Абу-л-Ҳасан Муҳаммад ибн ал-Ҳасан ал-Бармакий — 84—85.
 Абу-л-Ҳасан ал-Оғожий — 114.
 Абу Умар Ҳафс ибн Али ибн Ҳафс — 41.
 Абу Ҳафс Амр ибн ал-Муттавиний ал-Ҳоким — 11—14.
 Абу-л-Ҳусайн ибн Балқин — 108.
 Абу-л-Ҳусайн Муҳаммад ибн Касир — 35, 108.
 Абу-л-Ҳусайн Муҳаммад ибн ал-Ҳусайн ат-Табаристий — 42.
 Абу-л-Ҳусайн ат-Тағлибий — 100—101.
 Абу-л-Ҳусайн ал-Ҳасаний ал-Ҳамадоний — 99—100.
 Авс (қабила) — 62.
 Авҳад ал-Малик Абу Тоҳир ал-Ҳасан ибн Аҳмад ибн Ҳассул —
 102—103.
 ал-Азиз — 10.
 Али ибн Абу Толиб — 3.
 ал-Амир Абу-л-Аббос Исмоил ибн Абдуллоҳ — 107.
 ал-Амир Абу Иброҳим Наср ибн Аҳмад ал-Меколий — 6—7.
 ал-Амир Абу-л-Фазл қ. Абу-л-Фазл Убайдуллоҳ ибн Аҳмад ал-
 Меколий.
 ал-Амир Абу-л-Қосим Али ибн Абдуллоҳ ал-Меколий — 65, 106—
 107.
 ал-Амиракий ал-Майҳаний — 44—45.
 Амр ибн ал-Ос — 37.
 Анушервон — 91.
 ал-Асмаъий [Бухорода яшаган] — 35, 36, 108.
 Атия ибн ал-Ҳарс ибн Шихоб — 108.
 Аҳмад — 40.
 Аҳмад ибн Муҳаммад ибн ал-Ашъас ал-Бушанжий — 56.
 Аҳмад ибн Усмон ал-Хашноий — 31, 34, 35.
 Аҳмад ал-Хашноий қ. Аҳмад ибн Усмон ал-Хашноий.
 Аҳмад ибн Ҳарб — 22.
 Аҳмад ибн ал-Ҳасан ал-Ҳамдуй қ. аш-Шайх ал-Амид Абу Саҳл
 Аҳмад ибн ал-Ҳасан ал-Ҳамдуй.
 ал-Баббағо Абу-л-Фараж Абдулвоҳид — 81.
 ал-Бохарзний қ. Абу-л-Аббос Муҳаммад ибн Иброҳим ал-Бохар-
 зний.
 Баҳоуддавла Фируз — 102.
 ал-Бухтурий Абу Убода ал-Валид ибн Яҳё — 18, 20, 104, 111.
 Даҳҳазора — 7.
 Жарвал ибн Авс ал-Ҳутайъа — 21.
 Жаҳм ибн Сафвон ар-Росибий ат-Тармизий ас-Самарқандий — 21.
 Жоҳиз Абу Усмон Амр ибн Баҳр — 21.
 Ибн Абу Аллон ал-Аҳвазий — 100.
 Ибн Бобак Абдуссамад — 24.
 Ибн Муътаз Абдуллоҳ — 70.
 Ибн Муқла Абу Али Муҳаммад ибн Али — 70.
 Ибн Муҳаммад қ. аш-Шайх ал-Имом ал-Муваффақ Абу Муҳам-
 мад Ҳиббатуллоҳ ибн Муҳаммад ибн ал-Ҳусайн.
 Ибн Нубота Абдураҳим — 83.
 Ибн ар-Румий Абу-л-Ҳасан Али ибн ал-Аббос ибн Журайж — 20.
 Ибн Сиррин — 21.
 Ибн Увайс — 62.
 Ибн Усмон қ. Аҳмад ибн Усмон ал-Хашноий.
 Ибн Янфаъ — 26.
 Ибн Ҳилол ал-Аскарый — 109—110.
 Ибд — 96.
 Ал-Имом ал-Муваффақ Абу Муҳаммад Ҳиббатуллоҳ Муҳаммад
 ибн ал-Ҳусайн — 7—8.

- Исрофил ал-Ғазнавий — 32.
 ал-Ғумайт ибн Зайд ал-Асадий — 21.
 Лабид ибн Рабиъа — 79.
 ал-Мансур — 77.
 Масих ибн Марям — 21.
 Масъуд ибн Маҳмуд Шиҳоб ад-давла — 70, 82.
 Маъбад — 21.
 ал-Маъруф ибн Абу-л-Фазл ад-Даббоғ ал-Ҳаравий — 55.
 ал-Маҳдий — 20.
 Маҳмуд ибн Собуктагин, Ямин ад-давла Абу-л-Қосим — 13, 67,
 77, 80, 82.
 Моний — 74.
 ал-Мубаррад Абу-л-Аббос Муҳаммад ибн Язид ибн Абу-л-Ақбар
 ал-Аздий — 21.
 ал-Муҳалхил Адий ибн Рабиъ — 21.
 ал-Муртазо ал-Мусавий — 99.
 Муҳаммад ибн Аҳмад аш-Ширажий — 89—90.
 Муҳаммад ибн Идрис аш-Шофеъий — 21.
 Нуҳ (пайғамбар) — 59.
 Рабоб — 14.
 ар-Радий ал-Мусавий — 99.
 Ризвон — 38.
 ас-Саййид Абу-л-Баракот Али ибн ал-Ҳусайн ал-Алавий — 3—6.
 ас-Саломий Абу-л-Ҳасан Муҳаммад ибн Абдуллоҳ — 81.
 ас-Саломий, Бухорода муқим яшаган — 107—108.
 ас-Сарий Абу-л-Ҳасан ибн Аҳмад ал-Қиндий ал-Мавсилий — 81.
 ас-Соҳиб қ. ас-Соҳиб Абу-л-Қосим Исмоил ибн Аббод.
 Сулаймон ибн Довуд — 82.
 Суод — 14.
 ас-Суҳо, Кичик Айиқ юлдузлар туркумидаги энг қоронғи юлдуз —
 58.
 Тоҳир ибн Абдуллоҳ ал-Байҳақий — 34—35.
 Убайдуллоҳ қ. Абу-л-Фазл Убайдуллоҳ ибн Аҳмад ал-Меколлий.
 Умайя — 98.
 Умар ибн Хаттоб — 86.
 Умар ибн Абдулазиз ал-Жакарзний Абу Бакр — 75.
 ал-Устоз Абу-л-Ало ибн Ҳассул — 64.
 ал-Устоз Абу Закарийё Яҳё ибн Имод ас-Сижзий — 55—56.
 ал-Устоз ал-Авҳад Абу Усмон Исмоил ибн Абдурраҳмон ас-Со-
 буний — 115.
 ал-Устоз Сафий ал-Малик Абу-л-Ало — 102.
 Фулоз — 93.
 Ҳазраж (қабил) — 62.
 Халил ибн Аҳмад Абдурраҳмон ал-Аздий — 21.
 ал-Халил ибн Аҳмад ал-Қозий ас-Сижзий — 101.
 ал-Холидий — 81.
 аш-Шайх Абу Абдуллоҳ — 78.
 аш-Шайх Абу Бакр қ. аш-Шайх Абу Бакр ибн ал-Ҳасан ал-Қу-
 ҳистоний.
 аш-Шайх Абу Бакр ибн ал-Ҳасан ал-Қуҳистоний — 73—75, 96,
 101, 107.
 аш-Шайх Абу Таййиб Тоҳир ибн Абдуллоҳ қ. аш-Шайх ал-Амид
 Абу-т-Таййиб Тоҳир ибн Абдуллоҳ.
 аш-Шайх Абу-л-Фатҳ Масъуд ибн ал-Лайс — 71—73.
 аш-Шайх Абу-л-Ҳасан Али ибн Муҳаммад ал-Арбоъий — 78—80.
 аш-Шайх Абу-л-Ҳасан Мусофир ибн ал-Ҳасан қ. аш-Шайх ал-
 Ориз Абу-л-Ҳасан Мусофир ибн ал-Ҳасан.

- аш-Шайх Абу-л-Ҳасан Муҳаммад ибн Исо ал-Қархий — 67—68.
аш-Шайх ал-Амид Абу Мансур ибн Мушкон — 62—65.
аш-Шайх ал-Амид Абу Саҳл Аҳмад ибн ал-Ҳасан ал-Ҳамдуий —
60—62, 73, 74, 76.
аш-Шайх ал-Амид Абу Саҳл Муҳаммад ибн ал-Ҳасан — 65—66.
аш-Шайх ал-Амид Абу-т-Таййиб Тоҳир ибн Абдуллоҳ — 66—67,
83.
аш-Шайх ал-Жалил Абу-л-Қосим Аҳмад ибн ал-Ҳасан қ. Шамс
ал-Куфот Абу-л-Қосим Аҳмад ибн ал-Ҳасан ал-Маймандий.
аш-Шайх ал-Имом Абу Таййиб Саҳл ибн Муҳаммад ибн Сулай-
мон — 56.
аш-Шайх ал-Имом ал-Муваффақ қ. аш-Шайх ал-Имом ал-Муваф-
фақ Абу Муҳаммад Ҳибатуллоҳ ибн Муҳаммад ибн ал-
Хусайн.
аш-Шайх ал-Имом ал-Муваффақ Абу Муҳаммад Ҳибатуллоҳ ибн
Муҳаммад ибн ал-Хусайн — 7—8, 35, 109.
аш-Шайх Шамс ал-Куфот қ. Шамс ал-Куфот Абу-л-Қосим Аҳмад
ибн ал-Ҳасан ал-Маймандий.
аш-Шайх ал-Ориз Абу-л-Ҳасан Мусофир ибн ал-Ҳасан — 68—71,
95.
аш-Шайх Ҳажжож ибн аш-Шайх Абу-л-Аббос ал-Исфароний —
44.
Шамс ал-Куфот Абу-л-Қосим Аҳмад ибн ал-Ҳасан ал-Майман-
дий — 49, 78, 79, 85.
аш-Шофиъий ал-Имом — 14.
Шуайб — 74.
Яъруб ибн Қаҳтон ибн Ҳуд — 96.
Яҳё ибн Умар ал-Алавий — 99.
Қатода — 74.
ал-Қодир биллоҳ — 77, 85.
ал-Қозий Абу Али Абдулваҳҳоб ибн Муҳаммад — 104.
ал-Қозий Абу Аҳмад Мансур ибн Муҳаммад ал-Аздий ал-Ҳара-
вий — 46—53.
ал-Қозий Абу-л-Фазл Аҳмад ибн Муҳаммад ар-Рашидий ая-Лу-
карний — 77—78.
ал-Қозий Абу-л-Қосим Олий ибн Али ибн Абдуллоҳ аш-Широ-
зий — 76—77.
ал-Қозий Абу-л-Ҳасан ал-Муаммал ибн ал-Халил ибн Аҳмад ал-
Бустий — 75—76.
ал-Ғариз Абдулмалик — 21.
Ҳабиб қ. Абу Таммом Ҳабиб ибн Авс ат-Тоъбий.
ал-Ҳажжож ибн Юсуф — 20.
Ҳайдар ал-Хўжандий — 113.
Ҳасанак — 93.
ал-Ҳоким Абу Али ал-Ҳасан ибн Мансур ибн ал-Ало ад-Дароба-
жардий ая-Найсобурий — 104—105.
ал-Ҳоким Абу Саъид Абдурахмон ибн Муҳаммад ибн Дўст —
104.
Ҳорун ар-Рашид — 77.
Ҳумайд — 66.

ГЕОГРАФИК НОМЛАР КҮРСАТКИЧИ

- Аббадон (Абадон), Эрондаги шаҳар — 48.
Авонис — бу жой ҳақида маълумотга эга эмасмиз — 18.

Лёник — бу жой аниқланмади.

Аҳвон, Эроннинг жануби-ғарбидаги вилоят ва шаҳар — 70.

Балх, Афғонистон шимолидаги қадимий шаҳар — 73, 77, 108, 114.

ал-Бародон, Дажла дарёси қирғоғидаги шаҳар — 89.

Бағдод — 48, 99, 102.

Бағдоз (ёки Бағдод), Хуросондаги қандайдир жой номи — 52.

Бехдозин, Афғонистондаги Завзан вилояти қишлоқларидан — 33.

Бобил (Вавилон) — 70.

Бориқ, Куфага яқин бўлган жой номи — 28.

Буст, Жанубий Афғонистондаги шаҳар — 73, 75.

Бухоро — 35, 94.

Бўшанж, Афғонистонда Ҳиротдан 10 тош масофада жойлашган қадимий шаҳар — 55.

алБуютот, Нишопурга қарашли жойлардан бири — 24.

Восит, Месопотамиядаги (Ироқ) шаҳар — 92.

Ганж Рустоқ — 57.

Дажла (Тигр), Ироқдаги дарё — 57, 102, 110.

Даҳно, Араб ярим оролининг Нажд вилоятидаги сувсиз саҳро — 57.

алЖазира (Месопотамия) — 102.

Жибол (Жабал), Дажладан жанубдаги вилоят, қадимги Мидия, ҳозир Форс Ироқи номи билан аталади — 60.

Журжон (Гургон), Эрондаги вилоят — 9.

Журжонийя (Гургонж), Хоразмдаги қадимий шаҳар — 93.

Завзан, Афғонистонда Нишопур билан Ҳирот ўртасидаги вилоят — 26, 30, 33, 35, 66.

Ийносий — бу жой аниқланмади.

Ироқ, ўрта ерда Месопотамиянинг, ҳозир эса Ироқ давлатининг номи — 60.

Исфарония, Эроннинг шимоли-шарқида Нишопур билан Журжон орасида жойлашган қасаба — 108.

Куфон, Куфодаги бир шаҳар номи — 68.

ал-Лоскийя, Журжон яқинидаги жой — 24.

Макка — 56.

Марварруз (Марварруд), Афғонистонда Мурғоб дарёси ҳавзасида, ҳозирги Боло-Мурғоб қалъаси яқинидаги қадимий шаҳар — 15.

Мино, Макка яқинидаги водий, ҳожилар шу ерда қурбонлик қилдилар — 56.

Муштарий (Юпитер) — 62.

Навқон — бу жой аниқланмади — 40.

ан-Нажмий — Хуросондаги қандайдир жой номи — 52.

Нисо, ҳозирги Туркменистон территориясидаги қадимий шаҳар — 44.

Нишопур (Найсобур), Хуросондаги шаҳар — 3, 8, 9, 23, 24, 25, 34, 53, 56, 68, 91, 104, 105, 106, 107, 114.

Рай, Эрондаги қадимий шаҳар — 18, 24, 60, 66, 87, 91, 106.

Роёт — бу жой ҳақида маълумотга эга эмасмиз — 18.

ар-Рухаж, Афғонистон жанубидаги тоғли вилоят ва шаҳар — 75.

Сижистон (ҳозирги Сийстон), Эрон ва Афғонистон территориясидаги вилоят — 4, 77.

ас-Симок (Арктур), юлдуз номи, Беруний «(Симок) Азроъ буржининг сўл қафти учдаги энг равшан юлдуз» деб ёзган (Беруний, I, 406) — 58, 100.

Сомон йўли, осмон қоронғилигидаги ёриқ йўл шаклидаги юлдузлар туркуми — 114.

- Табаристон, Эронда Каспий денгиз жанубий қирғоғидаги вилоят, ҳозирги Мозандарон — 57.
 Тиршоз — 40.
 Тус, Эрондаги вилоят ва шаҳар — 40, 42, 80.
 Узайб, дарё номи — 28.
 Уторид (Меркурий) — 81.
 Фарқад (Бузоқ), Кичик Айиқ юлдузлари туркумидаги Бета юлдузи — 58.
 Фурот (Ефрат), Ироқдаги дарё — 57.
 Хувоф, Хуросонда Қазвин дарёси билан Ҳирот ўртасида Нишопур орқали ўтадиган жанубий йўлда жойлашган шаҳар — 35.
 ал-Хузоб, жой номи — 14.
 Хуросон, ҳозирги Туркменистоннинг жануби, Эроннинг шимоли-шарқи ва Афғонистон шимолини ишғол қилган вилоят — 3, 4, 6, 40, 68, 114.
 аш-Шаҳр, қандайдир жой номи — 57.
 Шом (Сурия ёки Дамашқ) — 102.
 Қавс (Стрела), бурж номи — 62.
 ал-Қаффас — қандайдир жой номи — 89.
 Қуҳистон (асли Қуҳистон), Хуросоннинг жануби-ғарбий қисми — 73.
 Газна — Афғонистондаги шаҳар — 4, 35, 36, 57, 87.
 Фаршистон, Фаржистон (форсча Фарчистон), Мурғоб дарёси юқори оқимида жойлашган вилоят — 77.
 Гур (Гуристон), Афғонистонда Қандаҳарга чегарадош вилоят — 28.
 Ҳайфо, Хуросондаги бирор жой номи — 11.
 Ҳамадон, Эрондаги шаҳар — 99.
 Ҳиндистон — 65.
 Ҳирот, Афғонистондаги шаҳар — 54, 55.

ТАРЖИМАСИЗ ҚОЛДИРИЛГАН СЎЗЛАР ВА АЙРИМ ИБОРАЛАР КЎРСАТКИЧИ

Абир — 105.	Ноқия — 40.
Айюқ (Капелла) — 44.	Ризвон — 38.
Арок — 96.	Руқъа — 65, 69.
Асалий — 27.	Сазақ (садақ) — 92, 110.
Барбат — 52.	Садр — 79, 112.
Барид — 80.	ас-Суҳо — 58.
Бурд — 48.	Уд — 41, 48, 72.
Дирҳам — 72.	Уч нарса (таслис) — 74.
Есмин (жасмин) — 91.	Фолузаж — 27.
Икки фарқад — 44.	Ҳатиб — 75, 76.
Икки янги нарса — 4.	Шақоқиқ — 109.
Лохиша — 5.	Эзор — 10.
Мазийя — 59.	Қалансува — 41.
Мансур — 52.	Қато — 4, 11, 16.
Меҳрижон — 110, 111, 112.	Қотулий — 27.
Меъжар — 16.	Ҳамал — 22.
Насиб — 42, 65.	Ҳариса — 94.
Нафир — 8.	Ҳулла — 110.
Нидд — 100.	

«ТАТИММАТ АЛ-НАТИМА»ДА УЧРАГАН АСАРЛАР ҚУРСАТКИЧИ

- «ал-Натима» қ. «Натимат ад-дахр фи маҳосни аҳл ал-аср».
- «Натимат ад-дахр фи маҳосни аҳл ал-аср» («Аср аҳлининг фозиллари ҳақида замонасининг дурдонаси») — 3, 11, 34, 46, 47, 81, 105.
- «Китоб ал-мубҳиж» («Кўнгил очувчи китоб»), ас-Саолибий асари — 45.
- «Сихр ал-балоға ва сир ал-бароға» («Нотиқлик сеҳри ва нутқ санъатининг сир»), ас-Саолибий асари — 20.
- «Тавҳид» («Танҳо худони тан олиш»), Жаҳм асари — 21.
- «Татиммат ал-Натима» («Натимат ад-дахр» қўшимчаси), ас-Саолибий асари — 3.
- «Руайо» («Туш»), Ибн Сиррин асари — 21.

МУНДАРИЖА

АБУ МАНСУР АС-САОЛИБИЙ ВА УНИНГ «ТАТИММАТ АЛ-НАТИМА» АСАРИ

3

ХУРОСОН ВА УНГА ЕНДОШ БУЛГАН БОШКА МАМЛАКАТЛАР АҲЛИНИНГ ФОЗИЛЛАРИ ҲАҚИДАГИ [«НАТИМАТ АД-ДАҲР»] ТУРТИНЧИ ҚИСМИНИНГ ҚУШИМЧАСИ

1. Ас-Саййид Абу-л-Баракот Али ибн ал-Ҳусайн ал-Алавий	29
2. Ал-Амир Абу Иброҳим Наср ибн Аҳмад ал-Меколий	32
3. Аш-Шайх ал-Имом ал-Муваффақ Абу Муҳаммад Ҳиб- батуллоҳ ибн Муҳаммад ибн ал-Ҳусайн	34
4. Абу Саъд ал-Ганжрудий	35
5. Абу-л-Қосим Абдуссамад ибн Али ат-Табарий	37
6. Абу Ҳафс Амир ибн ал-Муттавллий ал-Ҳоким	40
7. Абу Мансур Яҳё ибн Яҳё ал-Котиб	43
8. Абу-л-Вафо Муҳаммад ибн Яҳё	43
9. Абу Салма	46
10. Абу-л-Фазл Исмоил ибн Муҳаммад ибн ал-Ҳасан ал- Каробисий	46
11. Абу Масъуд Аҳмад ибн Усмон ал-Хушномий	47
12. Абу-л-Ҳасан Муҳаммад ибн аш-Шайх Абу Али ал-Ҳу- сайн ибн Муҳаммад ибн Талҳа	48
13. Абу Юсуф Яъқуб ибн Аҳмад ибн Муҳаммад	51
14. Абу Муҳаммад ал-Ҳасан ибн Муҳаммад ал-Ҳарбий	54
15. Абу-л-Фазл Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Урузий ас-Саффор.	55
16. Абу Бакр Аҳмад ибн Али ас-Сабғий	56
17. Абу Мансур ибн Абу Али ал-Котиб	57
18. Абдуллаҳмон ад-Давғий ал-Фақиҳ	58

ЗАВЗАНЛИК [ШОИРЛАР] ЗИКРИ ВА УЛАР ШЕЪРЛАРИНИНГ МАЎЛИҲЛАРИ

19. Абу Бакр Муҳаммад ибн Аҳмад ал-Юсуфий	59
20. Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Исҳоқ ибн Али ал-Баҳҳо- сий	63
21. Абу Бакр Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Қухий	65
22. Абу Яъло аз-Завзаний	66
23. Абу-л-Ҳасан ал-Абдулқоний	67
24. Абу Али ибн Абу Бакр ибн Ҳашбуя аз-Завзаний	67
25. Абу-л-Ҳасан Али ибн Абу Али ибн Жаъфар аз-Завза- ний ибн Спйсанбар	68
26. Абу Али ал-Ҳусайн ибн Аҳмад Разғил	68
27. Тоҳир ибн Абдуллоҳ ал-Байҳақий	69
28. Абу-л-Ҳайжо Али ибн Ҳамдон ал-Хавофий	69
29. Абу-л-Аббос Муҳаммад ибн Иброҳим ал-Боҳарзӣ	70
30. Абу Али ал-Ҳасан ибн Абу-т-Таййиб ал-Боҳарзӣ	72
31. Абу Жаъфар Аҳмад ибн ал-Ҳасан ибн ал-Амир ал-Бо- ҳарзӣ ал-Хатиб	76

ХУРОСОН ДИЕРИНИНГ БОШҚА КИШИЛАРИ

32. Абу Наср Аҳмад ибн Али ибн Ҳафс ал-Амравий	77
33. Абу Али ал-Фазл ибн Муҳаммад ибн ал-Ҳусайн ат-Табаристий	78
34. Абу-л-Қосим Умар ибн Абдулазиз ас-Сарахсий	80
35. Ал-Амракий ал-Майҳаний	81
36. Абу Бакр ан-Насавий ал-Фақиҳ	82
37. Абу Мансур Қосим ибн Иброҳим ал-Қоний Бузуржмехр	82
38. Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ал-Искофий	83
39. Ал-Қозий Абу Аҳмад Мансур ибн Муҳаммад ал-Аздий ал-Ҳаравий	84
40. Абу-л-Қосим Тоҳир ибн Аҳмад ал-Ҳаравий	92
41. Абу Масъуд Усам ибн Яҳё ал-Ҳаравий	93
42. Ал-Маъруф ибн Абу-л-Фазл ал-Даббоғ ал-Ҳаравий	94
43. Ал-Устоз Абу Закариё Яҳё ибн Имом ас-Сижзий	94
44. Абу Али ал-Бўшанжий ал-Фалжардий	95
45. Аҳмад ибн Муҳаммад ибн ал-Ашъос ал-Бўшанжий	96
46. Абу Абдуллоҳ ал-Ҳусайн ибн Али ал-Бағавий	96
47. Абу Саъд Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Жамол ал-Амидий	98
48. Абу Бакр ал-Анбарий ас-Сижзий	99
49. Аш-Шайх ал-Аҳмад Абу Саҳл Аҳмад ибн ал-Ҳасан ал-Ҳамдунӣ	100
50. Аш-Шайх ал-Амид Абу Мансур ибн Мушкон	107
51. Аш-Шайх ал-Амид Абу Саҳл Муҳаммад ибн ал-Ҳасан	102
52. Аш-Шайх ал-Амид Абу-т-Таййиб Тоҳир ибн Абдуллоҳ	106
53. Аш-Шайх Абу-л-Ҳасан Муҳаммад ибн Исо ал-Қархий	108
54. Аш-Шайх ал-Ориз Абу-л-Ҳасан Мусофир ибн ал-Ҳасан	110
55. Аш-Шайх Абу-л-Фатҳ Масъуд ибн ал-Лайс	114
56. Аш-Шайх Абу Бакр Али ибн ал-Ҳасан ал-Қухистоний	115
57. Ал-Қозий Абу-л-Ҳасан ал-Муаммал ибн ал-Халил ибн Аҳмад ал-Бустий	119
58. Ал-Қозий Абу-л-Қосим Олий ибн Али ибн Абдуллоҳ аш-Шерозий	120
59. Ал-Қозий Абу-л-Фазл Аҳмад ибн Муҳаммад ар-Рашидий ал-Лукарий	121
60. Аш-Шайх Абу-л-Ҳасан Али ибн Муҳаммад ал-Арбобий	122
61. Абу Бакр Абдулмажид ибн Афлаҳ ал-Ғазнавий	125
62. Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ад-Дуғободий	127
63. Абу-л-Ҳасан Муҳаммад ибн ал-Ҳасан ал-Бармакий	131
64. Абу-л-Фатҳ ал-Музаффар ибн ал-Ҳасан ад-Далиғоний	132
65. Абу Наср Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Холидий	134
66. Абу-л-Фатҳ ал-Музаффар ибн Солиҳ ар-Розий ал-Мудир	135
УШБУ КИТОБ ХОТИМАСИ	
67. Абу Муҳаммад Лутфуллоҳ ибн ал-Муофо	135
68. Абу-л-Қосим Али ибн Масарра ал-Богдодий	136
69. Муҳаммад ибн Аҳмад аш-Ширажий	136
70. Абу-л-Фазл Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Қотиб	137
71. Абу-л-Музаффар Абдулжаббор ибн ал-Ҳасан ал-Байҳақий ал-Жуммаҳий	137
72. Абу Мансур Али ибн Аҳмад ал-Жаллоб	139
73. Абу Саҳл ал-Жунабазий ал-Қотиб	139
74. Абу Толиб Муҳаммад ибн Али ибн Абдуллоҳ ал-Бағдодий ал-Муставфий	140
75. Абу Адий аш-Шаҳрзурий	141

76. Абу Мансур Маҳмуд ибн Али ал-Муҳаллабий ал-Амоний	142
77. Абу Мансур Наср ибн Аҳмад ибн Саъд ас-Саъдий	143
78. Абу-л-Фараж Аҳмад ибн Али ибн Халаф ал-Ҳамадоний	144
79. Абу-л-Ҳусайн ал-Ҳасаний ал-Ҳамадоний	148
80. Абу-л-Ҳусайн ат-Тағлибий	150
81. Ал-Халил ибн Аҳмад ал-Қозий ас-Сижзий	151
82. Абу Дирҳам ал-Бандафижий	152
83. Абу Муҳаммад Яҳё ибн Абдуллоҳ ал-Арзаний	152
84. Авҳад ал-Малик Абу Тоҳир ал-Ҳусайн ибн Аҳмад ибн Ҳассул	153
85. Ал-Қозий Абу Али Абдулваҳҳоб ибн Муҳаммад	154
86. Ал-Ҳоким Абу Али ал-Ҳасан ибн Мансур ибн ал-Ало ад- Даробижарлий ан-Найсобурий	155
87. Абу-л-Ҳасан Али ибн Муҳаммад ал-Ҳимярӣ	156
88. Абу-л-Қосим Али ибн ал-Ҳусайн ал-Алимоний	157
89. Ал-Амир Абу-л-Қосим Али ибн Абдуллоҳ ал-Меколий	157
90. Ал-Амир Абу-л-Аббос Исмоил ибн Абдуллоҳ	158
91. Абу-л-Ҳасан Али ибн Абдуллоҳ ад-Дилшозий	158
92. Абу Мансур Абдурраҳмон ибн Саъид ал-Қоиний	159
93. Ас-Саломий: Бухорода муқим яшаган	159
94. Ал-Асмаъий	159
95. Абу Али ал-Ҳусайн ибн Аҳмад ал-Исфароний	160
96. Абу Наср ал-Муҳаллабий ал-Қонд	160
97. Абу-л-Қосим Ҳиббатуллоҳ ибн Муҳаммад ал-Исфарон- ний ал-Фақих	161
98. Ибн Ҳилал ал-Аскарӣ	161
99. Абу Солиҳ Саҳл ибн Аҳмад ан-Найсобурӣ ал-Мустав- фӣ	161
100. Ҳайдар ал-Хўжандӣ	166
101. Абу-л-Ҳасан ал-Оғажӣ	166
102. Абу Бакр Муҳаммад ибн Али ибн Аҳмад ал-Абдоний	167
103. Абу-л-Ҳасан Али ибн Муҳаммад ибн Абдуна	164
104. Ал-Устоз ал-Авҳад Абу Усмон Исмоил ибн Абдурраҳ- мон ас-Собунӣ	163
Изоҳлар	170
Кўрсаткичлар	188
Фойдаланилган манба ва адабиётлар	191
Номлар кўрсаткичлари	193
Географик номлар кўрсаткичи	198
Таржимасиз қолдирилган сўзлар ва айрим иборалар кўр- саткичи	200
«Татиммат ал-Патима»да учраган асарлар кўрсаткичи	201